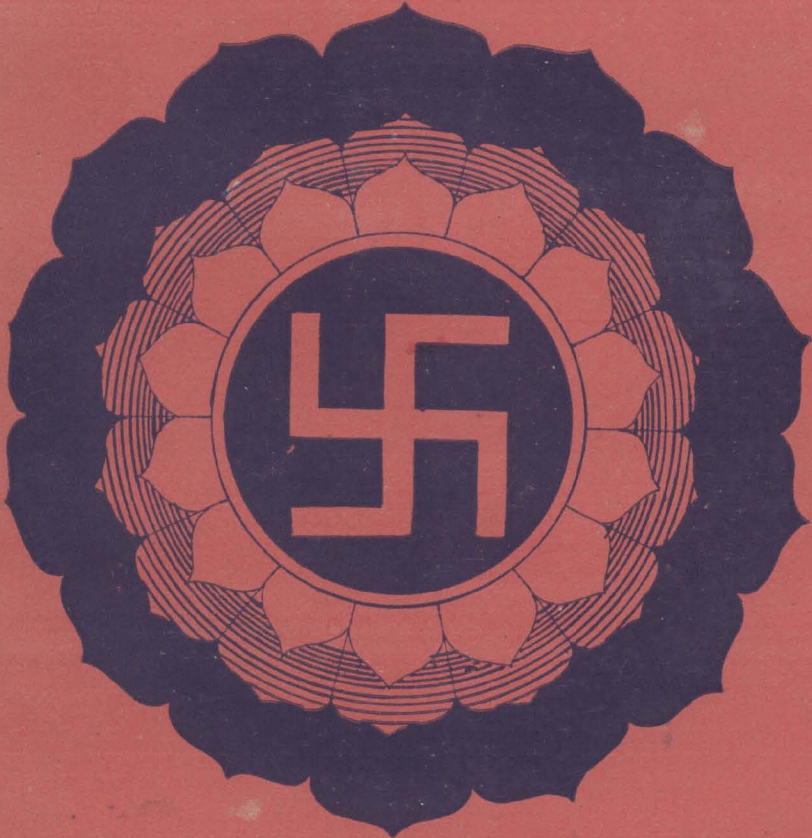


# पर्व महिमा

संतबाल



महावीर साहित्य प्रकाशन मंदिर

સંતબાલ ગ્રંથાવલિ પુષ્પ-બીજુ'

# પર્વ મહિમા

સંતબાલ

\* સંપાદક \*  
મનુ પંડિત



મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર  
હડીલાઈની વાડી, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૪

: પ્રકાશક :

મનુભાઈ જ. પંડિત  
મંત્રી, મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર,  
હડીભાઈનીવાડી અમદાવાદ - ૩૮૦૦૦૪

આ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં

શ્રી ભોગીલાલ શિવલાલ શાહ તથા  
પ્રોડવે સાઈકલ એન્ડ મોટર કંપની

ખાડિયા - અમદાવાદનો

આર્થિક સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે તે બદલ સંસ્થા  
તેમની આભારી છે.

પ્રથમ આશૃતિ

તા. ૬ એપ્રિલ ૧૯૮૯, (ગૂડી પડવો)

કિંમત રૂપિયા છ

: મુદ્રક :

આકૃતિ પ્રિન્ટર્સ

૮, અડવાણી માર્કેટ, દિલ્હી દરવાજા, અમદાવાદ-૪

સ પ્રે મ



## તહેવારોનું મહત્ત્વ વધારીએ

આપણા મોટા ભાગના તહેવારોની પાછળ સામુદાયિક ફરજોની યાદી તાલ થતી હોય છે. દા.ત., ગુરુપૂર્ણિમા, જ્ઞાન પંચમી, દિવાળી વગેરે.

કેટલાક તહેવારો વ્યક્તિગત અને સામૂહિક સાધના અર્થે પ્રેરક બને છે. જેમ કે, રામનવમી, મહાવીર જયંતી વગેરે.

સ્વરાજ્યની ઘડત બાદ સામુદાયિક ફરજો સૂચવતા સ્વાતંત્ર્ય પ્રતિજ્ઞાદિન, આઝાદી પ્રાપ્તિદિન વગેરે તહેવારો. દાદાભાઈ નવરોજી, તિલક, ગાંધીજી વગેરેની જયંતીઓ કે પુણ્યતિથિઓ (અવસાન દિન) વ્યક્તિગત અને સામૂહિક સાધનાના પૂરક છે.

આ બધાનું મહત્ત્વ એ તહેવારો પાછળની સમજ અને ત્યાગવૃત્તિ ઉપર અવલંબે છે. ભારતમાં આને તહેવારોનું મહત્ત્વ ઘટવું જણાવું હોય તો તેનાં મુખ્ય બે કારણો છે :

૧. મનોબળ, શરીર સ્વાસ્થ્ય અને આત્મપ્રયાસ એ ત્રણેય ઘટકો છે.

અને—

૨. તર્કો વધ્યા છે, પણ મૂળભૂત ભાવના ઘટી જ છે.

ભારતમાં ત્યાગ-તપની પ્રતિષ્ઠા વધશે, સાંકડી મનોવૃત્તિને બદલે વિશ્વવિશાળ દૃષ્ટિ પ્રગટશે, એટલે આ બધા તહેવારોનું મહત્ત્વ અનેક ગણું વધી જશે. વ્યક્તિ અને સમાજના ઘડતરમાં અહીંનાં પર્વો-તહેવારોનો ફાળો નાનોસનો નથી, અને નહીં હોય !

આ દૃષ્ટિએ સૌ કોઈએ તહેવારોનું મહત્ત્વ જીવંત સાધના દ્વારા વધારવું જ રહ્યું.

તા. ૨૦-૨-૧૯૮૨

સંતબાલ

## પ્રેમની ઝાલરી

પર્વ-મહિમા : એ મુનિશ્રીની પ્રેમની ઝાલરી છે. માનવ-જાતની એકતામાં, તેની સેવામાં જે જે સાંસ્કૃતિક પરિબળો તેમને ઉપયોગી લાગ્યાં તેમાંનાં લાગ્યે જ કોઈને તેમણે અવગણ્યાં હશે. તીર્થો, મંદિરો, ઉત્સવો, લજ્જનમંડળીઓ, રાષ્ટ્રીય સંમેલનો, લોકમેળા, પર્વો વગેરે—આ બધાંને સંસ્કાર્યાં, તેનું પૂરું મહત્ત્વ સમજાવીને સંસ્કાર્યાં. આમાંથી પર્વો કે તહેવારો અંગેનું એક નાનકડું છતાં રૂપકડું ચિત્ર અહીં આપણને જોવા મળે છે.

અહીં બધા તહેવારોની વિગતો મળતી નથી. શક્ય તેટલી તેમના સાહિત્યમાંથી શોધીને મૂકી છે. પરંતુ આટલા ઉપરથી પણ આપણે આ સાંસ્કૃતિક વારસો જાળવીને કેમ જાળવવો એનો સંકેત મળી રહે છે.

જે પ્રેમ અને ભક્તિભાવથી તેઓ મહાવીર અને યુદ્ધને સ્મરે છે એ જ પ્રેમ અને ભક્તિથી તેઓ પયગંબર સાહેબ, ઈશુ ખ્રિસ્ત કે ગાંધીજીને પણ સ્મરી શકે છે. કારણ કે તેઓ જેટલા ધર્મપ્રેમી છે તેટલા જ પ્રેમધર્મી પણ છે, સર્વધર્મપ્રેમી છે. આ વાત તેમના એક શ્રદ્ધાળુ સન્નિવરને સમજાતી નથી. તેથી તેઓ એક વખત પૂછે છે :

‘આપની પ્રાર્થનામાં આપે મહાવીરની સાથેસાથ શ્રીકૃષ્ણ જ નહીં, ખુદ હજરત મહંમદ જેવા પુરુષને પણ એક હરોળમાં બેસાડી દીધા છે. અને જ્યાં જ્યાં એમનાં નામો આવે છે, ત્યાં ત્યાં માથું પણ નમાવે છે, એ વાત કંઈ ગળે જાતરતી નથી.’

મહારાજશ્રી તેમને સમજાવે છે.

“જૈનધર્મ વૈદિકધર્મ ઉપર જીભો છે અને વૈદિક ધર્મ માનવતા ઉપર જીભો છે. વૈદિક અને જૈન વચ્ચે યૌદ્ધધર્મ એક પુલ સમા છે. તે જ રીતે માનવતા માટે ઈશુ ખ્રિસ્ત, હજરત મહંમદ અને અષો-જરથુષ્ટ્ર એ ત્રણેયનાં વિધિવિધાનો વિશ્વને જરૂરી છે. આટલું ગળે જાતરે તો જ જે સાત પુરુષોનાં નામો સર્વધર્મ પ્રાર્થનામાં આવે છે, તેનું યથાર્થપણ જણાયા વિના નહીં રહે.

આજના જગતને એક વ્યાસપીઠ ઉપર ખેસાડવા માટે સર્વધર્મ સમન્વય વિના ખીજો કોઈ સફળ ઉકેલ નથી. એ દૃષ્ટિએ હું એ સાતેય પુરુષોને ગોળમેળ પરિષદરૂપે સાથે ખેસાડું છું. વળી તેમની નજીકમાં જે ગુણો મૂક્યા છે, તે જ એનો સાચો ક્રમ બતાવી આપે છે. મારા નમસ્કાર તો ગુણો સાથે રહેલી કલ્પનામૂર્તિ મહાપુરુષોને જ છે, માત્ર વ્યક્તિઓને નહીં.

એક અર્થમાં કહીએ તો ઈસુ, હજરત મહંમદ અને અષો જરથુષ્ટ્રે તેમના જમાનામાં તેમની પાસેની જનતામાં જે જન્યુતિ આણી તેણે માનવતાને તૈયાર કરવામાં મહાન ફાળો આપ્યો છે. એવી માન્યતા ઉપર જ રામ અને કૃષ્ણના ઉપદેશો ટકી શકે, અને આટલી માનવ યોગ્યતા પછી જ છુદ્ધ અને મહાવીરની શ્રમણ સંસ્કૃતિ કામ આપી શકે. આમ જૈનધર્મ કોઈ વાડો નથી, પણ આ બધાંનું સમન્વય કરનારું એક અમલી બળ છે.”

અને તેથી જ તેઓ—

ધર્મ અમારો એકમાત્ર એ સર્વધર્મ સેવા કરવી,  
ધ્યેય અમારું છે વતસલતા વિશ્વમહીં એને ભરવી.

આ ધ્યેયમંત્ર લઈને ધૃમ્યા.

આનંદ અને ઉલ્લાસ, ભાઈચારો, ખિરાદરી કે મૈત્રી—મહોબ્બત માટે માનવે ઉત્સવો યોજ્યા પરંતુ આજે તો દેશમાં અવારનવાર ફાટી નીકળતાં હમકકાં ક્યાંક એકાંગી ધર્મજનૂન, ક્યાંક રાષ્ટ્રીય સંકુચિત-વાદ કે ક્યાંક કોમી ઉશ્કેરાટોથી આપણા પ્રગ્લકીય ઉલ્લાસને ઝૂંટવી લે છે, અને પરિણામે આમગ્રજની સાંસ્કૃતિક કેળવણી સાથેનું નિર્દોષ મનોરંજન પણ વગોવાય છે.

મુનિશ્રીની આ પ્રેમની જાલરી આપણને પર્વે...પર્વે—પ્રેમ, ઔદાર્ય અને સહિષ્ણુતાનો સાદ સંભળાવ્યા કરે છે, એવો નાદ અને સાદ જેણે સાંભળ્યો છે તે આ સાંસ્કૃતિક વિરાસતથી ભાવિ પેઢીને વંચિત કેમ રાખી શકે ? નવી પેઢીના હાથમાં આ પર્વમહિમાનો પ્રેમોપહાર મૂકીએ !

મણુ પંડિત

મંત્રી, મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર

## અનુક્રમણિકા

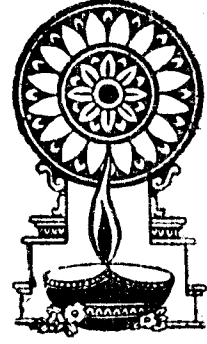
તહેવારોનું મહત્વ વધારીએ.....સંતબ્રાહ્મ	૩
પ્રેમની આલરી.....મનુ પંડિત	૫
<b>કારતક</b>	<b>૧ થી ૧૨</b>
નવું વર્ષ, ભાઈબીજ, દેવદિવાળી, શ્રીમદ્દરાજચંદ્ર જયંતી, જ્ઞાનેશ્વર જયંતી	
<b>માગશર</b>	<b>૧૩ થી ૧૮</b>
હીરવિજયસૂરિ જયંતિ, ગીતા જયંતી, અમલે રુ દત્ત જયંતી, નરસિંહ મહેતા જયંતી, શારદામણિ દેવી જયંતી	
<b>પોષ</b>	<b>૧૯ થી ૨૩</b>
મકર સંક્રાંતિ, પોષીપૂનમ	
<b>મહા</b>	<b>૨૪ થી ૨૮</b>
વસંતપંચમી, મહાશિવરાત્રી, ભીષ્માષ્ટમી કસ્તૂરબા પુણ્યતિથિ	
<b>ફાગણ</b>	<b>૨૯ થી ૩૩</b>
હોળી, શિવાજી જયંતી	
<b>ચૈત્ર</b>	<b>૩૪ થી ૪૫</b>
ગૂડીપડવો, રામનવમી, સહજનનંદ સ્વામી જયંતી, મહાવીર જયંતી, હનુમાન જયંતી	
<b>વૈશાખ</b>	<b>૪૬ થી ૪૮</b>
અક્ષયતૃતીયા: વરસી તપ પારણ્યાં, યુદ્ધપૂર્ણિમા	
<b>જેઠ</b>	<b>૪૯ થી ૫૧</b>
વટસાવિત્રી	
<b>અષાઠ</b>	<b>૫૨ થી ૫૭</b>
હાલારી વર્ષ, જગન્નાથની રથયાત્રા, ગુરુ પૂર્ણિમા, ગૌરીવ્રત, ચાતુર્માસ, દિવાસો	



શ્રાવણ	૫૮ થી ૬૪
ધરોઆઠમ, અળેવ-શ્રાવણીપૂર્ણિમા કૃષ્ણ જયંતી	
ભાદરવે	૬૫ થી ૭૨
ઋષિપંચમી, પશુપણુ, રેંટિયા ખારશ,(ગાંધીજયંતી)	
આસો	૭૩ થી ૭૯
નોરતાં, ધનતેરશ, કાળીચૌદશ, દિવાળી, મહાવીર નિર્વાણુ દિન	
દશાવતાર	૭૮
વરાહ, વામન, નરસિંહ, કૂર્મ, નારદ	
ભક્ત જયંતીઓ	૮૨
હજરત મહંમદ પયગંબર	૮૪
નાતાલ, ઇશુખ્રિસ્ત	૮૯

# પ વર્વ મ હિ મા

- નવું વર્ષ
- ભાઈબીજ
- દેવદિવાળી
- શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જયંતી
- જ્ઞાનેશ્વર જયંતી



કા ર ત કે

## નવા વર્ષની શુભેચ્છાઓ

૧. **આ** અભિનવ વિક્રમ વર્ષ સૌને મંગલ પ્રેરક યતો.
૨. અહિંસાનો પૂરા અર્થમાં વિજય થાયો.
૩. વિશ્વની સર્વ પ્રગ્નઓમાં શાંતિ, શાંતિ, શાંતિ, વિસ્તરો.
૪. વિશ્વત્સલતાનો માર્ગ સરળ યતો.
૫. સૌ શ્રેયાર્થીઓની પ્રગતિ મૈયા (જીવન અને જગતના મહાનિયમ) પ્રત્યે વગો.

## નવું વર્ષ

નવા વર્ષને નવવ્રત પ્રભાતે હવે પશ્ચી જે સમાજવ્યવસ્થા ઉરવાનું છે તેને અનુરૂપ નીચેનાં સૂત્રો યોગ્યમાં લખવાં અને આચરણમાં મૂકવાં જરૂરી છે.

મહાવીરની અહિંસા પ્રસરજો.

ધરદામની બિરાદરી કોમ લગી ન રહેતાં જગત લગી પહોંચજો.

રામનાં એકપત્નીવ્રત અને વચનપાલન સમાજ સામે રહેજો.

ધનુની ક્ષમા અને જરથુસ્ત્રની પવિત્રદિલી પ્રગટજો.

નવું વર્ષ સૌને મંગલ પ્રેરક થજો.

માનવ માનવ વચ્ચે કશા જ ભેદભાવ ન રહેજો. વિશ્વની સર્વ પ્રગ્નઓમાં શાંતિનો જ જયનાદ હજો.

સાણુંદ, તા. ૬-૧૧-૪૭

## અન્નકૂટનો ઉત્સવ

સંવતની શરૂઆત કાર્તિક સુદ એકમથી થાય છે. અન્નકૂટનો દિવસ એ સ્વર્ગના ઈંદ્રને બદલે પૃથ્વીના પિતા પર્વતની પૂજનો સૂચક છે. વાસુદેવે ગોપ-ગોપીઓને ચીંધ્યું હતું કે પ્રભુની પ્રતિમા પાસે અન્નકૂટ ધરવાનો રિવાજ મંદિરોમાં ચાલે છે. આજે સમાજમાં પ્રાણીઓ રૂપી દેવ પાસે આપણી પાસેની સર્વ કંઈ સંપદા ધરીને તેમાંથી થોડી પ્રસાદી લઈ સંતોષ માનવો એવો સંદેશ આ પર્વમાંથી તારવવો જોઈએ. દેશમાં પ્રજા વધી છે અને અન્નની તંગી છે ત્યારે કોઈને ભૂખ્યો ન મરવા દેવા માટે “ઓછેથી ચત્રાવવું” અને અનિવાર્ય જરૂરિયાત કરતાં વધુ ન સંધરવું.” એ સૂત્ર અમલી બનાવ્યા વિના છૂટકો પણ નથી.

## બાઈબીજ

“આજે બહેનને ત્યાં ભાઈ જમવા જાય તો નરકનું દુઃખ પણ ટળે અને સ્વર્ગીય તથા ભૌતિક બંને પ્રકારનાં સુખો મળે” આ જાતની કથા પ્રચલિત છે. સંસારના સર્વ સ્નેહોમાં ભાઈબેનનો સ્નેહ સૌથી નિઃસ્વાર્થ સ્નેહ છે. પોતાના પતિ કરતાં પણ બહેન પોતાના વીરાને સ્નેહથી વધુ નવડાવે છે. કેસ લાગે ત્યારે પણ “અમા મારા વીરાને!” એ ઉદ્ગારો એનું જ્વલંત પ્રમાણ છે. સ્નેહમાં સ્વર્ગ આપવાની તાકાત છે, એમાં કોણ ના પાડશે ? સંપૂર્ણ નિઃસ્વાર્થ સ્નેહ તો મોક્ષ પણ આપી શકે તો સ્વર્ગ શા વિસાતમાં ? ‘પ્રેમ એ જ પ્રભુ’ એ ખ્રિસ્તી ધર્મનું વાક્ય આ વખતે યાદ આવે છે.

## કાર્તિક પૂર્ણિમા

આ દિવસ દેવદિવાળીના તહેવાર તરીકે જાણીતો છે. શંકર ભગવાને દેવોને રાક્ષસોથી નિર્ભય કર્યા તેથી તેમણે દીપોત્સવ કર્યો માટે એ પર્વનું નામ દેવદિવાળી પડ્યું; એવી વાત ચાલે છે.

આપણા શરીરરૂપી મંદિરમાં પેઠેલા કામ અને કોપરૂપી રાક્ષસોને અધ્યાત્મ-ભાવરૂપી શંકર દ્વારા દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ આ પર્વની સફળતા છે.

જૈનસંઘના સાધકો આજે ચતુર્માસની છેલ્લી તિથિનું મોટું પ્રતિક્રમણ કરતા હોય છે. જૈન સાધુસાધ્વીઓના ચતુર્માસનો આ છેલ્લો દિવસ હોય છે.

હવેના જે આઠ માસ ઉધાડા રહેવાના હોય છે તેમાં જગૃતિ રહે અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ તથા ભાવનું બંધન ન થાય તે વિચારવાનો પણ આ છેટનો દિવસ છે.

ધર્મપ્રાણ લોકાશાહ કે જે જૈનધર્મના મહાન ક્રાંતિકાર થયા છે, તેમની પણ આ જ જ્યંતી ગણાય છે. સંવત પંદરસો ત્રીસની સાલમાં એમની ધર્મ-ક્રાન્તિએ તે વખતના જૈનસંઘ ઉપર જળથો પ્રભાવ પાડ્યો હતો. યૂરોપના ધર્મક્રાન્તિકારી માર્ટિન લ્યૂથરની ક્રાન્તિની પહેલાં આ એતનવંત પુરુષ પાક્યો હતો. ધર્મમાં ધનનું કે સત્તાનું પ્રભુત્વ હોઈ શકે જ નહિ; એ એમનો મુખ્ય મંત્ર હતો. મૂર્તિપૂજા, દાનની ત્યારની પ્રથા વગેરે સામે એમણે ઉઠાવેલા વિરોધની પાછળ એ મંત્રનું બળ હતું. એમની માન્યતાનો વારસો મુખ્યપણે જે સમાજે ઉપાડેલો તેને સ્થાનકવાસી સમાજ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આજે એ સમાજને પણ ધર્મક્રાન્તિની એટલી જ જરૂર છે જેટલી લોકાશાહના કાળમાં હતી. આજની ધર્મક્રાન્તિનો મુખ્ય ઝોક સર્વધર્મસમન્વય તરફ હશે અને એ તરફ જ હોવો જોઈએ.

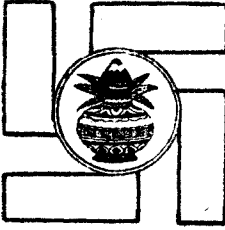
### જ્ઞાનેશ્વર જ્યંતી

[કારતક વદ ૧૩]

નાની ઉમ્મરમાં પણ આધ્યાત્મિકતાની જ્યોત કેવી રીતે ઝળહળી ઊઠે છે, તે જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા વાંચતાં સહેજે જણાઈ રહે છે. વિરલ બુદ્ધિવૈભવ અને અગાધ તકપ્રતિભા છતાં એમણે હૃદયની જે ઉચ્ચતા અને અવર્ણ્ય ત્યાગ અને તપ સાધ્યાં હતાં તે જ જ્ઞાનેશ્વર મહારાજ પ્રત્યે હૃદય નમાવે છે. શુદ્ધ હૃદય આગળ બુદ્ધિ નમી પડે તેથી તે કશું ગુમાવતો નથી પણ ઉજ્જવળ થઈ વિશ્વવ્યાપી દીર્ઘ ધારણ કરી શકે છે, તેવું પણ જ્ઞાનેશ્વરનું સંતજીવન સ્વાભાવિક કહી જાય છે.

પાડાને મુખે વેદોચ્ચાર કરાવનાર અને નાની ઉમ્મરમાં ગીતા જેવા અંથ પર અલૌકિક દીકા રચનાર જ્ઞાનેશ્વર મહારાજના નામથી કોઈ પણ મહારાષ્ટ્રીય માનવી ભાગ્યે જ અજાણ્ય હશે. જ્ઞાનદેવ એ ખરે જ જ્ઞાનમૂર્તિ હતા. ‘સરતુ સાહિત્યવધક કાર્યાલય’ તરફથી જ્ઞાનેશ્વરી ગીતા બહાર પડ્યા પછી આ પુરુષ અને એમનાં ભાંડુઓથી ગુજરાતનો વાચક વર્ગ પણ સુપરિચિત થઈ ચૂક્યો છે. એ પુરુષની જન્મજ્યંતી હતી. ગીતા આ વિશ્વમાં જ્યાં લગી જીવશે ત્યાં લગી જ્ઞાનેશ્વરનું નામ અને એમનું જીવન આપણાથી ભૂલ્યું નહિ ભુલાય.

“નિવૃત્તિ જ્ઞાનદેવ-સોપાન મુક્તાબાઈ-એકનાથ-નામદેવ તુકારામ, તુકારામ”  
એ ધૂનનો મધુરાસ્વાદ જાણે લીધા જ કરીએ.



## શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જ્ઞાતી

[કારતક સુદ પૂનમ]

શ્રીમદ્ અથવા કવિને નામે ઓળખાતા શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સૌરાષ્ટ્રના મોરબી પાસે આવેલા વવાણીયા નામના ગામમાં સંવત ૧૬૨૪ના કારતક સુદ પૂનમ (વવાણીયા મુકામે) જન્મ્યા

હતા અને ૩૪મા વર્ષે સંવત ૧૬૫૭ના ચૈત્ર વદ પાંચમે રાજકોટમાં તેઓનું અવસાન થયું હતું. અચપણથી જ તેમને સર્વધર્મ સમન્વયની સહજ તાલીમ મળી હતી. તેમનાં માતાજી સંપ્રદાયે જૈન પૈઠીના સ્થાનકવાસી સમાજમાં જન્મેલાં, અને પિતાશ્રીથી તેઓને વૈષ્ણવ ધર્મ પૈઠીના સ્વામીનારાયણ ધર્મ પ્રાપ્ત થયેલો. તેમની સ્મરણશક્તિ અહ્મુત હતી. ત્યાગ-વૈરાગ્યનાં દિવ્ય બીજો એમના જીવનમાં તાણા-વાણાની જેમ વણાઈ ગયાં હતાં. એમનાં પુસ્તકમાં ૧૭મા વર્ષના આયુ પહેલાં એમણે જે ગદ્યો અને પદ્યો રચ્યાં છે, તે ખાતરી કરાવી આપે છે કે તેઓ જીંદું અને સક્રિય છતાં સહજ અધ્યાત્મ જ્ઞાન ધરાવતા હતા. કવિ થતા નથી પણ જન્મે છે, તે વાત તેમનાં કાવ્યોમાં ડગલે અને પગલે જણાઈ રહે છે. ગીતામાં અને રામાયણ આદિમાં જે જનકમહારાજનું અને ભગવાન કૃષ્ણનું કવન અને જીવન જોવા મળે છે તેની હૂબહૂ છાયા શ્રીમદ્નાં કર્તવ્યમય જીવનવ્યવહારમાં ડગલે ને પગલે જોવા મળે છે. અહીં થોડા પ્રસંગો જોઈએ.

કલ્પના કરો. એક ઝવેરીની દુકાન છે. એક યુવાન એકો એકો ઝવેરાતના સોદા કરે છે. ત્રાહકોને સમજાવે છે. ધીકતો વેપાર કરે છે અને જેવું એ ટોળું વિખરાય છે કે હાથનોંધ લખવા એસી જાય છે. એ હાથનોંધમાં કેવા કેવા ઉદ્દગારો નોંધાય છે તે જોઈએ :

“આપ આપકું ભૂલ ગયા ઈનસેં કયા અંધેર,  
સમર સમર અળ હસત હૈ, નહીં ભૂલેંગે ફેર.  
જહાં કલપના જલપના, તહાં માતું દુઃખ છાંઈ.  
મીટ્ટે કલપના જલપના તથ વસ્તુ તીન પાઈ.  
ખોજ પીંડ પ્રહાંડકા, પતા તો લગ જાય,  
યહી પ્રહાંડી વાસના જળ જાવે તથ...  
મારગ સાચા મીલ ગયા, છૂટ ગયે સંદેહ,  
હોતા સો તો જલ ગયા ભિન્ન કીયા નીજ દેહ.  
આપ આપ એ શોધસે આપ આપ મિલ જાય.”

જળ જાન્યો નિજ રૂપકો-તથ જાન્યો સખ લોક.

નહીં જાન્યો નિજ રૂપકો, સખ જાન્યો સો ફોક.

- સંતપણું અતિ અતિ દુર્લભ છે. એ ત્યાગી પણ નથી, અત્યાગી પણ નથી. એ રાગી પણ નથી, વીતરાગી પણ નથી. ખચિત તે સત્ય છે એમ જ સ્થિતિ છે.
- સર્વ ઈન્દ્રિયોનો સંયમ કરી, સર્વ પર દ્રવ્યથી નિજ સ્વરૂપ વ્યાવૃત્ત કરી યોગને અચલ કરી, ઉપયોગથી ઉપયોગની એકતા કરવાથી કેવળજ્ઞાન થાય.
- સર્વ આરિત્ર વશીભૂત કરવા માટે, સર્વ પ્રમાદ ટાળવા માટે, આત્મામાં અખંડ વૃત્તિ રહેવા માટે, મોક્ષ સંબંધી સર્વ પ્રકારનાં સાધનનાં જ્યને અર્થે બ્રહ્મચર્ય અહમુત સહાયકારી છે અથવા મૂળભૂત છે.”

એક ગૃહસ્થાશ્રમી અને જવેરાતના વેપારમાં મશગૂલ વ્યાપારી જે આહકો ગયા પછી મુંબઈ જેવી મોહમથી નગરીમાં જ્યાં ચોમેર ઘોંઘાટ અને ભૌતિકતા વિસ્તરેલી છે, ત્યાં આવું લખી શકે એ શું બતાવે છે? જેન આગમો કહે છે : “એક સમયે એક જ ઉપયોગ હોઈ શકે એ ન હોઈ શકે.” તે આ વેપારીનો ઉપયોગ જવેરાતના વેપારમાં છે કે ચેતનમથી વ્યવસાયમાં છે? અહીં આપણો જાતઅનુભવ પણ વિચારી લઈએ તો વધુ સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી જશે. ભોજનનો સમય થયો છે. ભોજનાલય તરફ વિદ્યાર્થીનાં પગલાં પડે છે. કકડીને ભૂખ લાગી છે. પગ ચાલવાનું કામ કરે છે. મોઢું ખીજા વિદ્યાર્થી સાથે વાત કરે છે, પણ મન અને મન સાથેની ચેતના તો ભોજનાલયમાં વહેલી વહેલી પહોંચી જાય છે. ખસ આ જ વાત શ્રીમદ્દેહની છે. તે બધું જ કરે છે. પણ એની આંતરચેતના આધ્યાત્મિક ભોજનમાં જ તરખોળ છે. કારણ જડ અને ચેતનની ભિન્નતા એ જોનો પોતીકો અનુભવ છે.

ગાંધીજીનો પ્રસંગ છે. મૃત્યુ પહેલાંનો. દિલ્હીમાં ગિરલાલાઉસમાં છેલ્લી વાતો સરદાર સાથે રાજકારણની થાય છે. ત્યાં પ્રાર્થનાનો સમય થતાં ઊઠે છે. પ્રાર્થના કરવા જતાં પહેલાં નાથુરામ ગોડસેની ગોળી વાગે છે અને “હે રામ” કહીને ઢળી પડે છે. સવાલ થાય છે :

ગાંધીજીનો ઉપયોગ રાજકારણમાં હતો કે “હે રામ!”માં હતો ?

ગોસ્વામી તુલસીદાસજી મહારાજ કહે છે તેમ “જનમ-જનમ મુનિઓ અપાર પરિશ્રમ કરે છે, તપ કરે છે. છતાં અંતિમ વખતે ‘હે રામ’ ને બદલે ‘વોય-મા’ અને ‘હાય-મા’ યાદ આવે છે. કારણ આંતર-મન અને ચેતના

સંસારમાં છે. આત્મામાં કે પ્રભુમાં નહીં! શ્રીમદ્ અને ગાંધીજીનો આ રીતે તાળો મળે છે કે બંનેનું આંતર-મન અને ચેતના માત્ર આત્મામાં, સમમાં હતી.

## શ્રીમદ્ અને ગાંધીજી

શ્રીમદ્ અને ગાંધીજી બંનેનો મેળાપ કાકા કાલેલકર કહે છે તેમ ગાંધીજીને વિક્ષાયત જતાં પહેલાં થયો. પણ તે છેવટ સુધી અખંડ રહ્યો અને દિને-દિને વધતો ગયો. એક પ્રસંગે શ્રીમદ્જી ટોપી ચોદતા હતા. તેમાં ચામડાનો પટ્ટો ગાંધીજીએ જોઈ લીધો; અને ટકોર કરી : “આ મુઠ્ઠાલી ચામડું નથી, હલાલી છે.” કરી જ ફલીલ કર્યાં સિવાય તે જ પળે તે કીમતી ટોપીમાંથી શ્રીમદે તે ચામડાની પટ્ટી ઉખેડી નાંખી. શ્રીમદ્ને મન આ સ્વાભાવિક હતું, પણ ગાંધીજીને મન આ અસાધારણ હતું. તેમણે પોતાના મનથી ગાંઠ વાળી લીધી કે “આ સત્પુરુષ જેવું બોલે છે તેવું જ આચરનાર છે અને જે વિચારે છે તે જ બોલે છે.” તેથી જ ગાંધીજીએ કહ્યું છે કે “શ્રીમદ્જીએ લખવા ખાતર લખ્યું નથી, જે સ્ક્રૂયું છે, તે આલોખ્યું છે.” આવા તો અનેક પ્રસંગો શ્રીમદ્ના જીવનમાંથી આપણે તારવી શકીએ. પણ શ્રીમદ્ અને ગાંધીજી એ બંનેને ઓળખનારા એમના અનુયાયીઓ શ્રીમદ્જી અને ગાંધીજીને જોડી શકતા નથી; કારણ ગાંધીજી કર્મયોગી હતા, શ્રીમદ્ આધ્યાત્મયોગી હતા.

## યોગ એટલે શું ?

પતંજલ યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે યોગ એટલે ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ. જૈન-પરિભાષામાં ઉપયોગ શબ્દ વધારે પ્રચલિત છે અને જીવ તથા આત્માનું મૂળ લક્ષણ પણ ઉપયોગ છે. જીવદશાને કારણે અજ્ઞાનનું આવરણ આવતાં ઉપયોગ પણ અજ્ઞાનમય બની જાય છે. એ અજ્ઞાનને વશ થતાં એ જ આત્મા જૈન આગમોમાં અને ગીતામાં કહ્યું છે તેમ દુરાત્મા અથવા આત્માનો દુરમન બની રાગ-દ્વેષવશ સંસારમાં ભટકે છે. એમાંથી જો સત્-પુરુષનો યોગ થતાં જ્ઞાનનો અપકારો થઈ જાય, વિચાર અને વિવેકના પાયાથી બ્રહ્મ-જિજ્ઞાસા પાકી થઈ જાય, તો એ જ ઉપયોગ સાચો ઉપયોગ બને છે અને આત્માનું જ્ઞાણ થઈને તે જ સાચો યોગ બને છે. ઉપરના પ્રસંગો આત્મયોગના પ્રસંગો છે. એટલે કર્મમાત્રની પછવાડે આવા પુરુષોનો આત્મયોગ કાયમ હોય છે. એ દૃષ્ટિએ જો ગાંધીજી કર્મયોગી હતા, તો શ્રીમદ્ પણ કર્મયોગી હતા, અને શ્રીમદ્ અધ્યાત્મયોગી હતા તો ગાંધીજી પણ અધ્યાત્મયોગી હતા.

## વાસ્તવિકતા

ખરી રીતે ગાંધીજીના ત્રણ પ્રેરણા પાત્ર પુરુષો છે : (૧) કાઉન્ટ લિયો ટોલ્સ્ટોય, (૨) રસ્કીન, (૩) શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર. ગરીબી અને અમીરાત વચ્ચે શ્રમ-નિષ્ઠા અને ધન-નિષ્ઠા એટલો જ ફેર છે ને ? જ્યારે સાચું ધન શ્રમથી નીપજે છે ધનથી શ્રમ નીપજતો નથી. શ્રમ ખરીદાય તે જુદી વાત છે. ખરીદા-ગેલા શ્રમમાં વેચનાર અને ખરીદનાર હાર્દિક એકતા ભાગ્યે જ અનુભવી શકે. જ્યારે શ્રમ કરનાર તે સૌ સાથે હાર્દિક એકતા જરૂર અનુભવી શકે. એથી ધર્મ શ્રમ સાથે રહે છે. ધનને અને ધર્મને તો ગાંધીજી કહે છે તેમ હાડ-વેર છે. એટલે જ કબીર સાહેબ જેવા ભક્ત ચાદરનું વણાટકામ કરતાં કરતાં છવ, શરીર અને શિવ એ ત્રણેને એકાકાર બનાવી દે છે. અનુભવપૂર્ણ તેમના આ ઉદ્દગારો વિચારવા જેવા છે :

“મન લાગે મેરે ચાર ફકીરીમેં,

જે સુખ પાવે નામ ભજનમેં સો સુખ નાહી અમીરીમેં.”

એટલે કે ગરીબીમાં ઈશ્વરનાં જે દર્શન થાય છે, તે અમીરાતમાં નથી થતાં. એટલે અમીરાએ પોતાની અમીરાતનો ઉપયોગ ગરીબોનાં ફિલ છતવામાં કરવો જોઈએ. આ વાત આચરિતે અચરાવનાર શ્રી ટોલ્સ્ટોય પાસેથી ગાંધીજી શીખ્યા. અને તેથી જ ઓરિસાનાં એક માતાજીના “એટા ! બદલવાનું વસ્ત્ર નથી” એટલાં વચન ગાંધીજીને હૈયે વાગી ગયાં. “રામબાણુ વાગ્યાં હોય તે બાણુ” એમ તેમણે ત્યારથી લંડોન ધારણુ કરી લીધો અને શ્રમને રેટિયા દ્વારા વિશ્વ-પ્રતિષ્ઠિત કર્યો.

શ્રી રસ્કીનના પુસ્તક ‘અન ટુ ધીસ લાસ્ટ’માંથી વાળંદ અને વકીલ વચ્ચે ધંધાઓ જુદા હોવા છતાં મૂલ્યની કે ગૌરવની દૃષ્ટિએ કોઈ ભેદકું કે ઊંચું નથી. એમ તેઓએ બણી લીધું અને આચ્યુ”-અચરાચ્યુ”.

પણ આ બધાની પાછળ જે મૂળભૂત વિશ્વચેતના છે, એનો અનો આત્મ-ચેતનાનો અગલે ને પગલે સાક્ષાત્કાર તો તેમને થયો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના કથન અને આચરણુ જોઈને. તેઓ બનતે જ કહે છે. “હું દયાધર્મ જે કોઈની પાસેથી શીખ્યો હોઉં તો તે શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પાસેથી જ.”

## અહિંસક સમાજરચના

માનવ માનવની નજીક આવ્યો છે પણ તનથી આવ્યો છે, મનથી નજીક લાવવાનું કામ આધ્યાત્મિક જગત દ્વારા જ થઈ શકશે. આ માટે આજે સૌથી



પણ જરૂર સત્ય અને અહિંસાના પ્રયોગો ઘેર-ઘેર અને ઠેર-ઠેર થવા જોઈએ તે છે. સદ્ભાગ્યે ગાંધીજીએ તેની ભારત દ્વારા અને ભારતની એક ધડાયેલી રાજ્ય સંસ્થા દ્વારા જે પહેલ કરી છે તેનું અનુસંધાન જે ચાલુ રખાય તો ભારત દ્વારા જગતમાં મોટું કામ થાય અને તો શ્રીમહાજીને જે ભાવના હતી જે આપણે ઉપર જોઈ છે તે બરાબર પાર પડે. એટલે ગાંધીજી ઉમ્મરમાં ભલે શ્રીમદ્દેવી નાના હોય પણ શ્રીમદ્દેવી “કરવો સત્ય ધર્મનો ઉદ્ધાર” એ બાબતમાં શ્રીમદ્દેવી આગળ છે. વળી આ યુગ પણ સમાજગત સાધનાનો યુગ છે. એ દષ્ટિએ પણ સમાજગત સાધનાના જે પ્રયોગો વર્ષોથી સ્થગિત હતા તે યુગના સંદર્ભમાં ગાંધીજીથી જ ચાલુ થયા ગણાય. આ રીતે જે ગાંધી-પ્રયોગોને જોઈશું તો આજના ભારતને અને જગતને શ્રીમદ્દેવી વિચારોને સમજ્યા વિના અને અમલમાં મૂક્યા વિના નહીં ચાલી શકે, કારણ કે શ્રીમદ્દેવી વ્યાસપીઠ મૂળથી જ આપણે ઉપર જોઈ તેમ ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક છે. અને તે જ ભૂમિકા વિશ્વની માનવજાતને એક કરવામાં અને માનવતાને મોખરે કરવામાં ઉપયોગી થઈ શકે તેમ છે. માનવજાત માનવતામય અને તો જ ગાંધીજીએ કહ્યું છે તેમ પ્રાણીમાત્રના વાલીરૂપે માનવ સાચો ભાગ ભજવી શકે. જે કાયમી વિશ્વશાંતિ માટે અનિવાર્યપણે જરૂરી છે.

### ધર્મમય સમાજરચના

સત્ય અને અહિંસાના પ્રયોગોમાં ગાંધીજીએ તપ-ત્યાગથી રસાયેલું તેમજ સાદું ભવ્ય જીવન પસંદ કર્યું હતું અને એની પ્રતિષ્ઠા સાવંત્રિક સ્થાપી હતી. શ્રીમદ્દેવી જીવનપ્રસંગોથી તમો એ પણ બદલી શકશો કે તેઓ આંતર્યાલ સાધુતા મેળવવા માટે સંપૂર્ણ ત્યાગ અને સાધુવેશ પહેરવાની તૈયારી કરતા હતા. તેમાં વચ્ચેથી કાળ તેમને હરી લઈ ગયો; અને એ જ અધૂરી વાતને પ્રહાયક અને વાનપ્રસ્થી જેવું જીવન જીવીને ગાંધીજીએ આગળ ધપાવી. હવે આ બંને મહાપુરુષોનું કવન અને જીવન જોઈને ભારતે અને જગતે એ વાત આગળ ધપાવવાની છે.

### શ્રીમદ્દેવું શિક્ષણ અને અનુભવ જ્ઞાન

‘આજના શિક્ષણમાં સાક્ષરી વધે છે, પણ કેળવણી કે સંસ્કારો વધે છે કે કેમ ? તે તરફ જોવાતું નથી.’ આથી શિક્ષિત એકરોની ફેબ જેટલી વધી છે, તેટલે અંશે દેશમાં સિસ્ત, બિનજવાબદારી અને જિંદગીની જરૂરિયાતો જ

વધી છે. જે અહિંસક સમાજરચના અથવા ધર્મમય સમાજરચનાના વાતાવરણ માટે આધક છે. આથી આ શ્રીમદ્ શિવિરમાં આ વિષય વિષે પણ ગંભીરપણે વિચારી લેવાય તો ઠીક રહેશે. કારણ કે ભાવનલકાંક્ષા પ્રયોગ મૂળે ગાંધીપ્રયોગના અનુસંધાનમાં જ છે. અને ગાંધીજીના ત્રણ પ્રેરણાપાત્ર પુરુષોમાં શ્રીમદ્નું સ્થાન સર્વોપરી છે. આથી શ્રીમદ્નું જીવન અને અનુભવો જોઈને આપણા દેશ ઉપરાંત દુનિયાના માનવ જગતને સારું એવું ભાતું મળી શકશે એમ લાગે છે.

શ્રીમદ્ રાજ્યંદ્રે (અથવા રાયચંદભાઈ કવિએ) વવાણીઆ સિવાય કયાંય અભ્યાસ કર્યો નથી. વવાણિયા જેવા ગામમાં એ જમાનામાં હાઈસ્કૂલ પણ નહોતી. એટલે જેને આજે આપણે ચાલુ શિક્ષણ ગણીએ છીએ, તે શિક્ષણ તો તેમણે આપણા પાયાના કાર્યકર્તા અંબુભાઈ જેટલું ગુજરાતી સાતેક ચોપડીનું અને મેં જેમ નામનું અંગ્રેજી શિક્ષણ (મારા ગૃહસ્થાશ્રમવાસમાં મોસાળા બાલંભામાં) લીધેલું, તેમ કદાચ અંગ્રેજી શિક્ષણ પણ લીધું હોય! પરંતુ આજે જ્યારે ભારતમાં અને જગતમાં શિક્ષણની જે ધોધમાર ધારા ચાલે છે, તે હિસાબે તો સાવ નહીંવત્ જેટલું જ શિક્ષણ ગણાય. અને છતાંય જ્યારે તેમનું સાહિત્ય (પત્રો અને કાવ્યોમાં) વાંચીએ છીએ, ત્યારે એ વાતની ખાતરી સહેજે થઈ જાય છે કે ‘યા વિદ્યા સા વિમુક્તયે’ મોક્ષમાર્ગમાં ઉપયોગી થાય તેનું જ નામ સાચું શિક્ષણ. આવું સાચું શિક્ષણ જન્માંતરથી અને આજન્મથી તેમને જે અનુભવ જ્ઞાન અને ખાસ કરીને આત્મજ્ઞાન અને સ્વયંસૂઝ હતાં તે આપણને એટલે કે ભારતની અને ગામડાંની જનતાને ઘણું ઘણું આશાજનક ચિત્ર દર્શાવી જાય છે.

## શિક્ષણમાંનાં ભયસ્થળો

શિક્ષણ વધતાં અભિમાન-ઉદ્વેગ-સ્વચ્છંદ વગેરે દૂષણો વધે છે, તે ભયસ્થળ વ્યક્તિ અને સમાજ બંને માટે ઘણું મોટું છે. કદાચ એથી જ કહેવાયું છે.

સાક્ષર; જે વિપરીત માર્ગે વળે તો ‘રાક્ષસ’ બની જાય છે. ‘સાક્ષર’ શબ્દને ઉલટાવીએ તો ‘રાક્ષસ’ શબ્દ જ બની જવા પામે છે. ભગવાન મહાવીર અને ભગવાન બુદ્ધ બંને પોતાનું ઊંડું અધ્યાત્મજ્ઞાન લોકભાષામાં જ આપે છે અને ભ. મહાવીરે તો “જે સંખ્યા તુચ્છ પરપવા તે પિજ્જહોષાણુ ગયા પરબ્બન” એટલે કે જે શિક્ષણવંતો “માત્ર ભાષા જ્ઞાનને જ આત્મજ્ઞાન માની

ખીબ્નઓ ઉપર તેમને (તુચ્છ માની) હુમલાઓ કરવા માંડે છે, તેઓનું આત્મજ્ઞાન વાતોમાં રહે છે. તેઓ રાગ-દ્વેષ વશ થઈ જાય છે અને અધર્મી અને જતાં તેમને વાર લાગતી નથી.” આ ભાવાર્થને સૂચવતી એ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ચોથા અધ્યયનની તેરમી (છેલ્લી) ગાથા જીવનનું પરમ રહસ્ય પામવા માટે-માનવ જીવન મોક્ષાર્થે જ છે, તે ખતાવવા માટે-ઘણું ઘણું કહી જાય છે. જૈન આગમોમાં જે આઠ પદસ્થાનો ખતાવ્યાં છે, તેમાં પણ વિદ્યા અથવા બાહ્ય શિક્ષણને પદ્મનું સ્થાન કહ્યું છે. ઉપનિષદ્ (ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદ્)માં પણ અવિદ્યા કરતાંય વિદ્યાને ભયંકર ખતાવી છે તે આવાં કારણોને કીધે જ ખતાવેલ છે. એક ભક્ત કવિને કહેવું પડ્યું છે :

વનાદો બુદ્ધિહીન ભગવાન, વનાદો બુદ્ધિહીન ભગવાન  
તર્કશક્તિ સારી હર લો, હરો જ્ઞાન વિજ્ઞાન”

શ્રીમદ્જીએ પણ મહાત્મા ગાંધીજીની પ્રશ્નોત્તરીમાંના (શ્રીમદ્ સંજ્ઞાંદ્ર પ્રથમ વિભાગ પૈકી) પૃ. ૪૪૮માં ચોવીસમા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સાદ્ જણાવ્યું જ છે કે “ભાષાજ્ઞાન; મોક્ષનો હેતુ છે તથા જેને (ભાષાજ્ઞાન) ન હોય, તેને આત્મજ્ઞાન ન થાય, એવો કોઈ નિયમ સંભવતો નથી. ખરી રીતે તો જ્ઞાનીજન પાસેથી જ કે તેમની શ્રદ્ધાર્થી પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ ભાષાજ્ઞાન મેળવવું સારું અને તો જ તે મોક્ષ સાધક ખની શકે. ખુદ ભર્તૃહરિ પોતાના અનુભવથી કહે છે : “ન્યારે હું થોડું માત્ર ભાષાજ્ઞાન જાણવા લાગ્યો કે તરત મહામર્દાંધ થયો પણ હવે જ્ઞાનીજન પાસેથી જરાક જાણતો થયો કે તરત મને મારું મૂખપાણું દેખાયું અને મિથ્યાભિમાન રૂપી તાવ તરત નાસી ગયો.”

શતાવધાનને નિમિત્તે શ્રીમદ્જી જેવા સાધારણ ભાષા જ્ઞાનીને પણ મહાન વિદ્વાનો તરફથી ‘સાક્ષાત્ સસ્સ્વતી’ની પદવી મળી, તે પણ આવી ખાતરી આપી જાય છે.

૨

પણ આનો અર્થ જે કોઈ એમ લઈ લે કે ‘ભણવું જ નહીં’, નિરક્ષર-અભણ અથવા અજ્ઞાન રહેવું’ તો એ પણ અર્થનો અનર્થ થઈ જાય. મૂળે અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર તો છે જ. ગણિત અને અક્ષરજ્ઞાન જેટલું વધુ તેટલા જીવનના મહાનકોયગ્યો ઉકેલવામાં મદદ મળી શકે, પરંતુ ગીતાની પરિભાષામાં કહીએ તો વ્યવસાયાર્થિકાભિવૃદ્ધિ અનાવવા માટે એનો સાધનરૂપે જ ઉપયોગ થવો જોઈએ.

સાદી ભાષામાં કહીએ તો “ભણો ભલે, પણ ભણુતરનું અભિમાન છોડો અને ભણુતરની સાથે ગણુતર ભેળવી દો.” ગણુતર એટલે કેળવણી અથવા સુઝનો વિકાસ. આચરણનો વિકાસ. એથી જ કહ્યું છે : “વિદ્યા વિનયેન શોભતે” વિદ્યા વિનયથી શોભે છે. ‘આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર’માં શ્રીમદ્ તો ત્યાં લગી કહે છે કે ‘શિષ્ય ભલે પૂર્ણજ્ઞાની (સર્વાન્ત) થઈ જાય અને ગુરુ ભલે સાવ અધૂરા રહી જાય, તોયે એવા અદ્વિત ગુરુનો પણ વિનય ન ચૂકવો.’

‘ગુરુ રહ્યા છદ્મસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન’ (આ. શા. ગાથા ૧૮મી). આ દષ્ટિએ ખીન્ને સ્થળે શ્રીમદ્ ત્યાં લગી પણ વદે છે કે—

“અધમાધમઅધિકો પતિત, સકલ જગતમાં હુંય;  
એ નિશ્ચય આવ્યા વિના, સાધન કરશે શુ”ય.”

‘હું’ આખાય જગતમાં વધુમાં વધુ અધમ-પતિત છું’ એ નિશ્ચય આવ્યા વિના સાધના બધી જ નકામી છે.’

## ૩

શ્રીમદ્ની વિશેષતા એ છે કે તેઓએ જે કહ્યું છે, તે જરીતે તેમણે તેમનું પોતાનું જીવન બતાવ્યું છે. ગાંધીજી એ માટે સ્પષ્ટ કહે છે : “...મેં ધણાના જીવનમાંથી ઘણું લીધું છે, પણ સૌથી વધારે કોઈના જીવનમાંથી મેં અહણુ કયું હોય તો તે કવિશ્રી (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર)ના જીવનમાંથી છે...તેમનાં લખાણો એ તેમના અનુભવનાં બિન્દુ સમાં છે. તે વાંચનાર, વિચારનાર અને તે પ્રમાણે આલનારને મોક્ષ સુલભ થાય... શ્રીમદ્નાં લખાણુ અધિકારીને સારુ છે. અધા વાંચનાર તેમાં રસ નહીં લઈ શકે. ટીકાકારને તેની ટીકાનું કારણ મળશે. પણ શ્રદ્ધાવાન તો તેમાંથી રસ જ લૂંટશે. તેમનાં લખાણુમાં સત્ નીતરી રહ્યું છે એવો મને હંમેશાં ભાસ આવ્યો છે. તેમણે પોતાનું જ્ઞાન બતાવવા સારુ, એક પણ અક્ષર નથી લખ્યો. લખનારનો હેતુ વાંચનારને પોતાના આત્માનંદમાં ભાગીદાર બનાવવાનો હતો. જેને આત્મકલેશ ટાળવો છે, જે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવા ઉત્સુક છે તેને શ્રીમદ્ના લખાણુમાંથી બહુ મળી રહેશે એવો મને વિશ્વાસ છે; પછી ભલે તે હિંદુ હો કે અન્ય ધર્મી હો !...”

અહીં આપણે સત્તર વર્ષની એમની ઉંમર પહેલાનાં જ થોડાં ગદ્યો અને પદ્યો જોઈએ :

## પ્રભુ પ્રાર્થના

“નીતિ-પ્રીતિ, નમ્રતા, ભલી ભક્તિનું ભાન,  
આર્યપ્રવ્રવને આપશો, ભય-ભંજન; ભગવાન.  
હર; આળસ-એદીપણું, હર; અધ(પાપ)ને અજ્ઞાન;  
હર, ભ્રમણા ભારત તણી, ભય-ભંજન, ભગવાન.”

અતીત રાત્રિ અને ગઈ જિંદગી પર દષ્ટિ ફેરવી જાઓ-મૂળતત્ત્વમાં કયાંય ભેદ નથી, માત્ર દષ્ટિમાં ભેદ છે. એમ ગણી-આશય સમગ્ર પવિત્ર ધર્મમાં પ્રવર્તન કરજો.

તું કારીગર હો, તો આળસ શક્તિના જેવે ઉપયોગનો વિચાર કરી જઈ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજો. જો તું સ્ત્રી હોય તો તારા પતિ પ્રત્યેની ધર્મ-કરણીને સંભાર. દોષ થયા હોય તેની ક્ષમા યાચ અને કુટુંબ ભણી દષ્ટિ કર. જો તું યુવાન હોય તો ઉલ્લમ અને પ્રભુચર્ય ભણી દષ્ટિ કર. જો તું સમજણી આગક હોય તો વિદ્યા ભણી અને આજ્ઞા ભણી દષ્ટિ કર. ભાગ્યશાળી હો તો તેના આનંદમાં ખીજીને ભાગશાળી કરજો; પરંતુ દુર્ભાગ્યશાળી હો તો અન્યનું પૂરું કરતાં શેકાઈ આજના દિવસમાં પ્રવેશ કરજો. જુલમીને, અનાડીને ઉરોજન આપતો હો તો અટકજો. તું ગમે તે ધંધાથી હો, પરંતુ આજીવિકાર્યે અન્યાય સંપન્ન દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરીશ નહીં. પવિત્રાનું મૂળ સદાચાર છે. સાર્યકાળ પછી વિશેષ શાન્તિ લેજો. આજના દિવસમાં આટલી ચરતુને આધ ન ગણાય, તો જ વાસ્તવિક વિચારણા ગણાય :

(૧) આશય, (૨) મહત્તા, (૩) પવિત્રતા અને (૪) ફરજ. “આજે તારાથી કોઈ મહાન કામ થતું ન હોય, તો તારાં સર્વ સુખનો ભોગ પણ આપી દેજો. વિકારનો ઘટાડો કરજો. સત્પુરુષનો સમાગમ ચિંતવજો.”

આટલા શબ્દોને પણ વિચારતાં તેઓનું અધ્યાત્મ શુષ્ક હતું; પણ સાચા રસવાળું હતું. વ્યવહારુ પણ હતું જ એ દેખાઈ રહે છે. વળી તેઓ ભારતના ભક્તિવાળા અને ભારતની આર્યપ્રવ્રવ દ્વારા જગતનું કલ્યાણ (આત્માર્થે પરમાર્થ સાધક) કરવામાં (તેઓ) માનતા હતા. આ બધાં પરથી સર્વધર્મ સમન્વય અને ગાંધીજીનો સંયોગ વગેરે તેમના સર્વજન્મે સાથેના પરમ પુરુષાર્થને પણ સૂચવી જાય છે જ. આટલું ચિંતન આજે કરીએ.



- હીરવિજયસૂર જયંતી
- ગીતા જયંતી
- અચ્છેરુ
- દત્ત જયંતી
- નરસિંહ મહેતા જયંતી
- શારદામહિદેવી જયંતી



મા ગ શ ર

## શ્રી હીરવિજયસૂરિ જયંતી [માગશર સુદ નોમ]

માગશર સુદ નોમનો દિન એ શ્રી હીરવિજયસૂરિનો જન્મ, દીક્ષા અને આચાર્યપદનો દિવસ છે. હીરવિજયસૂરિ અકબર પાદશાહના જમાનાના એક સમર્થ જૈનાચાર્ય હતા. અકબર ઉપર હિંદુધર્મની ગાઠ અસર સાથે જેટલે અંશે જીવદયાનો ઊંડો સંસ્કાર હતો, તેમાં આ આચાર્યની અસર ઓછી નથી એમ જણાય છે. ગોવધ પ્રતિબંધક કાયદો, માંસાહાર તરફની ઉપેક્ષા, સર્વધર્મ સમન્વયની ભાવના વગેરે અકબરના સદ્ગુણોમાં અનેક નિમિત્તોએ ભાગ ભજવ્યો હશે, તેમાંના આ આચાર્ય પણ એક નિમિત્ત હતા. આજના જૈનાચાર્યો ચોથ-પાંચમ, દીક્ષાસમારંભો અને તપ ઉત્સવોમાંથી ઊંચા આવી આજના રાષ્ટ્રધડતરની સુલભપદે શ્રી હીરવિજયસૂરિના જીવનનાં આવાં પગલાંને અનુસરે તો કેવું સારું ?



## ગીતા જયંતી

[માગશર સુદ એકાદશી]

ગીતાને માતાની ઉપમા આપી છે. અને એની ગોદમાં પોદીને તત્વરૂપી દૂધ પીવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી છે. ગીતા માતાની ગોદમાં જવા પહેલાં એ માતાની ગોદને યોગ્ય આપણે બનવું જોઈએ. સદાચારી, શ્રદાળુ, ગુણવદ્ધી દષ્ટિવાગો સાધક યોગ્ય ગણાય છે અને તે ગીતા માતાનું દૂધ પી શકે છે. વળી એ દૂધ પચાવવા માટે સાધકની હોઝરી પણ તેની જ મળ્યૂત જોઈએ. ગીતાનું ગાન ગાનાર શ્રીકૃષ્ણ ગુરુએ અઠ્ઠાન પાસે એ જ વાત કરી હતી કે, 'તપ અને ભક્તિ'થી ગીતામાતાનું દૂધ પચી શકે છે.'

લગવાન શ્રીકૃષ્ણ : પિતાનું નામ વાસુદેવ, માતાજીનું નામ દેવકી. મામા કંસના ત્રાસથી અચાવવા આ બાળકને એમના માબાપ નંદ-યશોદાને ત્યાં મોકલે છે. બાળપણથી જ તેમનામાં નીડરપણું, પરોપકાર, પ્રેમ ખીસેલાં હતાં, ગોપ ગોપીકાઓના તેઓ વલ્લભ અને છે. ગોપાલન અને ખેતીના તેઓ રસિક છે. દ્વારિકાની રાજ્યધુરા લીલા પછી હિંદની સંસ્કૃતિના તેઓ સૂત્રધાર અને છે. મહાભારતના તેઓ પ્રધાન પુરુષ છે. અર્જુન, પાંડુના પુત્ર છે. યુધિષ્ઠિર અને ભીમથી એ નાના છે પણ વીર છે, જિજ્ઞાસુ છે, દ્રૌપદીના પ્રાણુપ્રિય છે. શ્રીકૃષ્ણગુરુના શિષ્ય બનીને એ ગીતામાં દીપી ઊઠે છે.

### ગીતાનો અત્યંત સંક્ષેપે સાર

ગીતા મહાભારતના યુદ્ધ પ્રસંગે અર્જુનને ઉદ્ભવેલા મોહનું નિરસન કરતો શ્રીકૃષ્ણગુરુનો અહ્ભુત બોધમય પ્રસંગ છે. સંજ્ઞ્ય નામના સારથિ, દુર્યોધન રાજના પિતા-ધૃતરાષ્ટ્ર રાજને શ્રીકૃષ્ણગુરુ તથા અર્જુનનો સંવાદ કહી સંભળાવે છે. તે ગીતાનું સ્વરૂપ છે. શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુનના ગીતારૂપી સંવાદમાં એવું બતાવવામાં આવ્યું છે કે સ્થૂળ રીતે ઘોર દેખાતું કર્મ પણ મોહ વશ થઈ જોડ્યું એ મહાભયંકર છે. કારણ કે—

નિયત કર્મનો કોઈ, સંન્યાસ ઉપજો નહિ;

જતાં મોહવશે ત્યાગે, તે ત્યાગ તામસી કહ્યો. [૧૮-૭]

વળી કર્મ પોતે દૂષિત નથી પણ કર્તાના અહંકારને લીધે કર્મ દૂષિત થાય છે અથવા ગવાય છે. એટલે માત્ર કર્મ તજવાથી પતતું નથી અને જ્યાં લગી કાયા છે ત્યાં લગી—

લક્ષ્ણેય ન રહે કોઈ, કદી કાર્ય કર્યા વિના;

અવશેય સૌ કરે કર્મ, પ્રકૃતિના ગુણો વડે. [૩-૫]

તો પછી જે ક્રિયા કર્યા વિના છૂટકો જ નથી તો કર્મબંધનથી છૂટવાનો એક જ ઉપાય છે કે, 'લાભાલાભ સુખોદુઃખો હારજીત સમાંગણી (૨-૩૬) કર્તવ્યપરાયણ રહેવું'. આવી સમતા એ જ ગીતા માંહેલો યોગ છે.

સમત્વ યોગ લક્ષણ. (૨-૪૮)

સમતા વિનાનું કર્તવ્ય ભૂલપાત્ર બનવાનો સંભવ છે. પરંતુ સમતા આવ્યા પછી પણ કર્તવ્ય તો કરવું જોઈએ.

'અસકત આચારી કર્મો, પુરુષ પામતો પર' (૩-૧૯) આનું જ ખીલું નામ

કર્મકૌશલ્ય. એ યોગનું બીજું પાસું છે (૨-૫૦) અને તે માર્ગે જાઓ અને તે આશ્રમ સ્વીકારો, પણ આટલું ધ્યાન આપો એટલે બસ છે.

યુક્તાઽઽહારવિહાર યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્ત સ્વપ્નાઽવ વોષસ્ય યૌગો ભવતિ દુઃખહ ॥

જો આવી યુક્તતા, કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિવેક-જાતે શોધાય તો સૌથી ઉત્તમ કારણ કે પ્રભુ સૌના હૃદયમાં બેઠો છે. (૧૮-૬૧) છતાં એમ ન બને તો સર્વ કર્તવ્યો સહિત સદ્ગુરુ શરણે જવું (૧૮-૩૬) અને એમ પણ ન બને તો સર્વ કર્મફળનો ત્યાગ કરવો (૧૨-૧૧).

સર્વ કર્મફળત્યાગની ભૂમિકા માટે નિરપેક્ષપણું, આંતરિક અને બાહ્ય પવિત્રતા, ઉદારસીનતા આદિ સદ્ગુણો મહત્વના જરૂરી છે. (૧૨-૧૬) છેવટે તો ગુણાતીત જ થવાનું છે, ત્યારે જ મોક્ષ છે. (૧૪-૨૦).

સદ્ગુરુ શરણે જનારામાં સર્વ ભૂતનું હિતચિંતન અને સમર્પણ આવશ્યક છે. (૧૨-૧૩-૧૪) અને (૧) પ્રભુ શરણે જનારમાં નિભંચતા અને એક નિશ્ચય જરૂરી છે. (૨/૪૧-૧૬/૧).

પ્રભુ તો સર્વથી નિર્લેપ જ છે એટલે પ્રભુભક્ત નિર્લેપતા પામે તેમાં શી નવાઈ છે? હું રૂપ આત્મા, પરમાત્મા, ક્ષેત્રજ સર્વત્ર છે. (અ. ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૩,) જગત અને જીવન જોડાયેલાં જ છે. (૨) સાચા સદ્ગુરુ તો અંતર્યામી જ છે. એટલે ત્યાં નમ્રતા, જિજ્ઞાસા અને સેવાભાવ સહિત (૪-૩૪) જવાથી શાંતિ મળે તેમાં નવાઈ જ શી? તથા કર્મમાં જ માનવીનો અધિકાર છે. કર્મફળસિદ્ધિમાં માનવીનો એકલો પુરુષાર્થ કાર્ય કરતો જ નથી. ત્યાં અહંકાર શા ખપતો? (૨-૪૭).

અહંકારથી કરેલી હક અંતે નિરર્થક નીવડે છે અને આત્મપાત જ થાય છે. (૧૮-૫૯) અહંકાર છોડનાર આસક્તિજાત કર્મળની જેમ સંસાર રૂપી વૃક્ષથી (૧૫-૧) નિર્લેપ રહે છે (૫-૧૦) દૈવિસંપતિમાન અનુન આ વાતને સમજી જવાથી એનો મોહ જતો રહ્યો એટલે સ્વયં પોતાનું કર્તવ્ય સમજવું. અને એનો જન્મેલો ખેદ (૧-૪૭) નષ્ટ થયો. (૧૮-૭૩).

ૐ તત્સત એ ત્રિવિધ બ્રહ્મનાં નામ પરવે શ્રદ્ધાપૂર્વક જપ કરાવતો તે જપયજ્ઞ દ્વારા પણ કર્તવ્ય ભાન પ્રગટે છે. કારણ કે બ્રહ્મ નિર્દેશમાંથી સંસ્કૃતિ, શાસ્ત્ર અને યજ્ઞરૂપી ધર્મમય પુરુષાર્થની ઉત્પત્તિ છે. (૧૭-૨૩) આમ ગીતાનો છેલ્લો ધ્વનિ એ છે કે જ્યાં તટસ્થ બુદ્ધિ અને કર્તવ્યવીરતા છે ત્યાં વિજય, શ્રી વિભૂતિ અને અચળ નીતિ એટલે કે સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ બંને પ્રકારનાં સુખ છે જ.



## અચ્છેરું

## [માગશર સુદ અગિયારસ]

માગશર સુદ અગિયારસને દિને મહલીનાથતીર્થ કરની જન્મતિથિ અને દીક્ષાતિથિ બંને ગયાં. મહલીનાથ એ જૈનોના ચોવીસ તીર્થ કરો પૈકીના એગણીસમા તીર્થ કર છે. દિગંબરો તેમને પુરુષ માને છે. શ્વેતાંબરો તેમને સ્ત્રી દેહધારી માને છે. ખરી રીતે પુરુષનું કે સ્ત્રીનું ચિહ્નભાન નવમા ગુણસ્થાનની ભૂમિકા પછી જાણે જનનારને હોતું નથી એમ જૈનતત્ત્વજ્ઞાન સ્વીકારે છે એટલે દેહ સ્ત્રી હોય તોયે આત્મદષ્ટિએ પુરુષ મનાય તે સ્વાભાવિક છે. સ્ત્રીઓને અધ્યયન, સંન્યાસ અને મોક્ષના અધિકારો તો જૈન દર્શન સ્વીકારે જ છે. ઉપરાંત તીર્થ કર જેવા સર્વોપરીપદને પણ સ્ત્રી દેહે પામી શકવાની આ વાત એણે સ્વીકારી છે. આને વર્તમાન જૈન લોકો અચ્છેરું એટલે કે આશ્ચર્યરૂપ મળે છે. એમ ગણવા છતાં એક પણ આગતમાં સ્ત્રીદેહ અમુક પદ કે અમુક અધિકાર નથી મેળવી શકતો એમ નહિ, આટલો સ્વીકાર થયો એટલે પત્યું. મહલીનાથનો પ્રસંગ પ્રત્યેક સ્ત્રીને સર્વ પ્રકારનાં અધિકાર તરફ પુરુષાર્થ કરવા અને “હું અબળા છું; ઓઠણું ઓઠનારથી શું વળે?” એ બાતની લાઘવત્રિય તોડવાનું આહવાદન કરે છે.

## દત્ત જયંતી

## [માગશર સુદ ૧૫]

મહારાષ્ટ્રીઓને મન ગુરુદત્તનો મહિમા અગાધ છે. માગશર સુદ ૧૫ દત્તાત્રયનો જયંતિ દિન છે. ગુરુદત્તાત્રયે જે એક મહાસૂત્ર આપ્યું છે, તે આપણી સાધના માટે રસાયણરૂપ છે. વિશ્વમાં એક પણ વસ્તુ, એક પણ વ્યક્તિ કે એક પણ બતાવ એવો નથી કે જેમાંથી જ્ઞાન ન મળી શકે. આનંદમાત્રનું મૂળ પણ જ્ઞાન જ છે. માત્ર જિજ્ઞાસા જોઈએ. જિજ્ઞાસા મેળવવાની નથી કોઈ દુકાન કે નથી એને શીખવાની કોઈ શાળા. જિજ્ઞાસા તો ભીતરમાંથી જ લાઘે છે. જિજ્ઞાસા જે ભીતરમાંથી પ્રગટે તેવું ભીતર બતાવવા માટે સુવિચાર અને સુવિવેક બંને જોઈએ. સુવિચાર એ જેમ જગનની ડાળીની સાથે જમણી યાત્રુ પણ બતાવે છે તેમ સુવિવેક ડાળી છોડવાનું અને જમણી પકડવાનું શીખવે છે.

‘દત્તાત્રય’ શ્રોલતાં જ ‘ગુરુદત્ત’ શબ્દ યાદ આવે છે તેમને ગુરુપદે બેસાડ્યા અને પોતે જ વિશ્વના ગુરુ બની ગયા. પ્રાયઃ ગુરુદત્તાનાં પગલાં જ પુણ્ય છે

એનો અર્થ એ થાય કે : “એ પુરુષને પગલે પગલે ચાલવું જોઈએ.” એવે પગલે ચાલનારે પ્રથમ પોતાની જાતને વિશ્વમાં વિલુપ્ત કરવી જોઈએ. જે પોતાની જાતનું વિલોપન કરી શકે, તે જ વિશ્વનું પ્રેમભાજન અથવા પૂજાપાત્ર બની શકે. સાદાઈની પ્રતિભા અને નમ્રતાની વિભૂતિરૂપ ગુરુદત્તને પગલે ચાલવાનું સૌને સહભાગ્ય હો.

## ભક્તમણિ નરસિંહ મહેતા [માગશર વદ સાતમ]

માગશર વદ સાતમનો દિવસ, શ્રી નરસિંહ મહેતાનો જન્મદિવસ છે. જૂનાગઢની નાગરી નાતમાં થયેલા નરસિંહ મહેતાથી કોઈ ગુજરાતી અજાણુ નથી. ભાષા યુગના ભક્તોમાં એમનું નામ ઝળહળતું જણાય છે. સગુણોપાસકો પૈકીના નરસિંહ મહેતા જ્ઞાનપૂર્વકના ભક્ત હતા. એટલું જ નહિ પણ ક્રાન્તિકારી ભક્ત હતા. મહાત્માજીનું અતિપ્રિય ભજન, “વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ” એ જ પરમ વૈષ્ણવ પુરુષનું હતું. અત્યંતને હરિજન નામથી ધિરદાવનાર અને એમની સાથે સક્રિય આત્મીયતા સાધનાર એ પ્રથમ પંકિતના સોરડી સંત હતા. મહાવિપદાઓ સહી. ધણું પ્રલોભનો ઊભાં થયાં પણ એ ન ડગ્યા, કે ન પડ્યા. નરસિંહ મહેતાની જન્મતિથિએ પ્રત્યેક ગુજરાતી હરિજનને હૃદયથી અપનાવવાનું માત્ર એક જ કિરણ લે, તોય ધણું છે.

“જ્યાંલગી આત્મા તરવ ચિન્થો નહિ ત્યાંલગી સાધના સર્વ જૂડી.” એવા હૃદયસ્પર્શી વચનો ઉચ્ચારનાર જૂનાગઢનો નાગરશિરોમણિ—નરસિંહ મહેતા ખરે જ ભક્તમણિ માળાઓનો મેરુસમોવડો છે. જ્ઞાતિવાદ અને સવર્ણવાદના ચોકા-માંથી એમની વ્યાપક વિચારસરણીએ અસ્પૃશ્યોના ઝૂંપડાંઓમાં જઈને લાવનારતેણે શોધી કાઢ્યાં હતાં. સંસારી જતાં સંસારના વાયરાએ એ આત્મવેગવંત નરશ્રેષ્ઠને નહોતો ડોલાવ્યો. એ અકિંચન માનવીની હૂંડીઓ સ્વીકારવા માટે નાશાયણને દોડવું પડતું. ગિરનારના ગિરિજાબની યાત્રા સાથે નરસિંહના દેહ સ્પર્શલા દામા-કુંડનાં દર્શન અનૂટ રીતે સંકળાયેલાં છે અને રહેશે.

## શારદામણિદેવી [માગશર વદ દશસ]

માગશર વદ દશમ એ છે શારદાદેવીનો જ્યંતિદિન. શારદામણિદેવીનું નામ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસનાં નામ સાથે સર્વ પરિચિત છે. કસ્તૂરઆએ બાપુજીની છાયારૂપે રહી જેમ રાષ્ટ્રને વેગ આપ્યો તેમ શારદા દેવીએ પરમહંસના સંન્યાસી પદને સમર્થન આપ્યું એટલું જ નહિ બલકે એમના મિશનને એમની ગેરહાજરી પછી પણ ચલાવ્યું અને દદ્દ બનાવ્યું. સ્ત્રીમાં ક્ષમા, ત્યાગ, તપ અને સ્વાર્પણ ઉપરાંત શાસક શક્તિ પણ કેવી હોય છે એનો પરચો આપ્યો.

ભારતવર્ષની આર્યનારીઓએ પોતાનાં શિયળ અને સમર્પણથી જે હિંદ-વહતર કયું છે, તેનું ચિંતન કોઈપણ તટસ્થચિંતકને આનંદ આપ્યા વિના નહિ રહે. આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ પામેલા વિદ્વાન અને યોગી વિવેકાનંદસ્વામીના હૃદય-ગુરુનાં પત્ની અને પછ્છાથી-માતાનું બિરુદ પામનાર શારદામણિદેવીને યાદ કરતાં હૈયું પુલકિત બની જાય છે. આંતરત્યાગી અને તપોભૂતિ પતિદેવની પાછળ કષ્ટમય જિંદગી ગુબ્બરવા તત્પર થયેલાં શારદામણિ એકમાત્ર પતિપરાયણુતકેના આદર્શ સિવાય નવજીવનના પથપર પગલું કેમ માંડી શક્યાં હશે ? અરણ્યમાં એકલી અટુલી એ મહાન અને વીર નારીને બીજદંપતિનું માર્ગદર્શન કઈ દિવ્ય-સંપત્તિના બળે મળ્યું હશે ? આ બધું વિચારતાં અંતઃકરણ આપોઆપ નમી પડે છે. રામકૃષ્ણપરમહંસની જીવનમુક્તિનાં-અનોખી પ્રેરણા આપનાર-સારથિ-રૂપ અને એમના હેહવિસ્રય બાદ અનેક અનુયાયીજનોનાં હૃદયનાથરૂપ એ શારદા-મણિદેવીની જ-મજ્જ્યંતિ નારીજગતને માટે સનાનન પદાર્થપાઠ છે. ઝાંપ, તા. ૮-૧-૪૮.



- મકરસંક્રાંતિ
- પોષી પૂનમ



## પોષ માસ

### મકર સંક્રાંતિ [૧૪ મી જાન્યુઆરી]

**મ**કર રાશિમાં સૂર્ય પેસીને કર્ક રાશિ લગી પહોંચે તેટલા ૭ માસના ગાળાને ઉત્તરાયણ કહે છે. ગીતામાં ઉત્તરાયણનું અવસાન બાહ્ય ગતિનું દેનાર ક્ષેપાવ્યુ છે જો કે હું આને સ્થૂળ ભાવે નહિ પણ સૂક્ષ્મ ભાવે લઉં છું પુરાણોમાં પણ આ મહિનાઓને દાન માટે સર્વોત્તમ ગણ્યો છે. આપણે જાણીએ છીએ કે ઓઠામાં ઓછું ઉત્તરાયણના આરંભને દિવસે પ્રખના વર્ગો દાન આપવા ખાસ પ્રેરાય છે. આનો અર્થ હું એ બેસાડું છું કે હિંદ ખેતીપ્રધાન દેશ છે. દક્ષિણાયનના મહિનાઓ મોટે ભાગે પાકના આવે છે, એ મહિનાઓમાં કુદરત પાસેથી લેવાનું આવે છે. માટે આ ઉત્તરાયણ આંતરિક સૂર્યના પ્રકાશના અર્થમાં લઉં છું જે સૂર્ય આપણા માનવ શરીરના બીતરમાં છે.

### પોષી પૂનમ

“ભાલનક્ષત્રકાંઠા પ્રયોગની પછાત પડી ગયેલી કોમોના નવી સમાવરચનાની દિશામાંના પુનરુત્થાનની દૃષ્ટિથી જે મંગલમય શરૂઆત સંવત ૧૯૯૫ ના પોષ સુદ પૂનમથી થયેલી, તે દિવસ પૂરે જ વિશ્વવાત્સલ્યના ધ્યેયે ધર્મમય સમાજ રચનાના ભાલનક્ષત્રકાંઠા પ્રાયોગિક સંઘની પ્રવૃત્તિમાં ઐતિહાસિક અને મહામૂલું સંભારણું છે. ‘કોળી’ કહેવાઈ રહેલી એ આખી કોમને લોકપાલ પટેલરૂપે જે ગૌરવપ્રદ નવું નામ મળ્યું તે એ પ્રસંગથી શરૂ થયું છે.

### પોષ પૂર્ણિમા

પોષી પૂનમ નામે લોકોમાં મહિમા પામેલી આ પૂનમનો ભાઈ-બહેન વચ્ચેના નિમંળ પ્રેમની-વિશુદ્ધ અને વત્સલ પ્રેમની પુષ્ટિ કરનારી તરીકે મહિમા છે. અનેક બહેનો આજે વ્રત લેશે અને ભાઈને પૂછશે : ‘ભાઈની બહેન જમે કે રમે’ અને ભાઈને જે ગમે તે કરશે. સંયમ અને સ્નેહ વચ્ચેના આવા સુંદર

સંવાદનો કુટુંબ જીવનમાં જે સંગમ જોવા મળે છે તેવો જ સંગમ વિશ્વજીવનમાં જોવા મળે તેવા સંતપ્પાલજી મહારાજના મનોરથ છે. એને પ્રગટ કરવા માટેની આ તિથિ અનુકૂળ-યોગાનુયોગ છે. આપણે પણ આ દિવસે આપણી નિર્મળ સ્નેહની ભાવનાને પુષ્ટ કરવાનો સંકલ્પ કરીએ તે ઈષ્ટ છે.

### પૌષઠ પૂનમની ઊજવણી

જૈન અને બૌદ્ધ પરંપરામાં પૂનમને દિવસે શ્રમણો અને સાધકો પૌષઠ એટલે પૌષઠ વ્રત કરે છે. તે દિવસ અધ્યાત્મ તત્ત્વને પુષ્ટ કરવા માટેની સામૂહિક ઉપાસના સમો ગણાય છે. તે દિવસે સાધક વિચારે છે: જીવ માત્રમાં-ચૈતન્ય માત્રમાં વધતે એ છે અંશે જ્ઞાનની જ્યોત જલતી હોય છે. આ જ્ઞાનજ્યોત મારામાં પણ છે. આ પ્રકાશ દ્વારા—

- (૧) હું સત્યમય જીવન જીવવા પ્રયત્ન કરીશ. સત્યની શ્રદ્ધા દ્વારા આગળ વધીશ.
- (૨) સાત્ત્વિક જીવન જીવીશ. અને એવી રીતે જીવતાં જે સંજોગ કે આજીવિકા પ્રાપ્ત થાય તેથી સંતોષ માનીશ.
- (૩) સૌ જીવને મારા સમાન માની, સૌ સાથે સમભાવ અને આદરપૂર્વક વર્તીશ.
- (૪) જીવનનાં પ્રત્યેક કાર્યમાં અને માણસ સાથેના વ્યવહારમાં રૂઢતા-મૂઢતા તજ વિવેકપૂર્વકનું-જ્ઞાનપૂર્વકનું વર્તન કરીશ.
- (૫) અધ્યાત્મજીવનને પુષ્ટ કરતા સદ્ગુણોની અને સુવર્તોની વૃદ્ધિ કરતો રહીશ.
- (૬) આત્મા અને સમાજનું શ્રેય થાય તે પ્રકારે મન વચન અને કાર્યાથી વિશુદ્ધ વ્યવહાર રાખી સત્ત્વ-શુદ્ધિમાં મુરિચર રહીશ.
- (૭) જીવમાત્ર સાથે અને ખાસ કરીને મનુષ્ય સાથે હું વાતસત્યપૂર્ણ વ્યવહાર રાખીશ. મારી સગવડ અને સાધનસામગ્રીમાંથી તેના સુખ નિમિત્તે સંવિભાવ એટલે કે ભાગ કે દાન આપીશ..
- (૮) સહવિચાર, સત્યના પ્રયોગો અને સત્યમય જીવનનો પ્રભાવ વધે-તેવું જીવન જીવીશ.

આ આઠ પ્રકારના આચારનો સંકલ્પ કરવો તે સમ્યક દર્શનને પુષ્ટ કરનારું મનાય છે. સંકલ્પ પ્રગટ થાય છે ચારિત્ર દ્વારા, શીલ દ્વારા. શીલ કે ચારિત્રના વિકાસ માટે હિંદુ ધર્મની ત્રણેય મહાન શાખાએ જે કહ્યું છે તે અષ્ટાંગ યોગરૂપે હિંદુ દર્શન હોય, અષ્ટાંગ માર્ગરૂપ બુદ્ધ દર્શન હોય કે અષ્ટ પ્રવચન માતા રૂપે

જૈન દર્શન હોય તેની તાત્ત્વિક ચર્ચામાં પણ વિના સંતબાલજી મહારાજે—

**ધર્મ અમારો એક માત્ર એ સર્વ ધર્મ સેવા કરવી  
ધ્યેય અમારું છે વત્સલતા વિશ્વ મહીં એને ભરવી.**

એ ચરણમાં સર્વધર્મના આચારનો સાર સુંદર રીતે ગૂંથી લીધો છે. તેને જો આચરીએ તો આપણા ચારિત્રની સુવાસથી જ આપણું પ્રયોગક્ષેત્ર મધ્યમઘી રહે. આ ચારિત્ર પાલનમાં દરેક ધર્મના આદર્શ પુરુષોત્તુ જીવન આપણને પ્રેરણા આપતું રહે તે દષ્ટિએ દરેક ધર્મના પ્રાણ પુરુષના પ્રગટ ગુણને ગ્રહણ કરનારી ‘પ્રાણિમાત્રને રક્ષણ આપ્યું’ વાળી પ્રાર્થના પણ આપણને બળ આપનારી થઈ પડશે. આમ આ દિવસ શુભ સંકલ્પ, શુભવ્રતપાલન, અને શુભપ્રાર્થનાથી ઊજવણીએ. આ ઊજવણી શુષ્ક ન બની રહે પણ આનંદ અને ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરનારી અને તે માટે સમૂહ ભોજન, સમૂહ ચર્ચા, સત્સંગ અને સામૂહિક સંકલ્પ દ્વારા સામૂહિક નેતૃત્વ અને ગુણવૃદ્ધિના કાર્યક્રમો અને જે શુભ અને સત્કાર્ય થયું હોય તેનું પ્રકાશન અને પ્રદર્શન યોજી વ્યક્તિ તથા સમૂહને આધ્યાત્મિક તેમ જ નૈતિક પુષ્ટિ મળે તેવી રીતે આ દિવસ ઊજવી સૌને પ્રોત્સાહન આપીએ.

સાથોસાથ જે પુરુષના પ્રયોગ નિમિત્તે આ દિવસની ઊજવણી કરીએ છીએ તે પુરુષ અને તેના જેવા પ્રયોગો કરનાર અન્ય કૃતિ સત્પુરુષો આપણા સમાજ, રાષ્ટ્ર અને વિશ્વ અંગે જે ચરમાનો સંવે છે, આશાઓ રાખે છે અને પ્રયાસો કરે છે તેનો અભ્યાસ કરી આવતા વર્ષ સાટેનો કાર્યક્રમ અને આયોજનનો આજો આલેખ પણ કરી લેવો જોઈએ. એ દષ્ટિએ વિનોબાજી અને સંતબાલજી જેવા ક્રાંતિ સંતો ગાંધીજીના સત્પના પ્રયોગોની પરંપરાને કેવી રીતે વિકસાવી તેનું સંવર્ધન કરી રહ્યા છે અને આપણી પાસે કેવી આશા રાખી રહ્યાં છે તેને આપણે કેવી રીતે ચરિતાર્થ કરી શકીએ તે અંગે મને જે સૂઝે છે તે તમારી પાસે રજૂ કરું છું.

**સંતો તરફની સાદરભક્તિ પુષ્ટ કરો**

સંતબાલજી અને વિનોબાજીની અધ્યાત્મ સાધના કેવળ વ્યક્તિગત મુક્તિ પૂરતી નથી જણાતી. પણ વ્યક્તિ-સમજિના ધર્માનુબંધથી વિકસીત અને પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિના સુયોગથી અંધિત સર્વાંગી જીવનવિકાસની સાધના છે. સંતબાલજી કહે છે કે માયાપતું વિશુદ્ધ વાત્સલ્ય જેમ ભાઈ બહેન વચ્ચે પવિત્રતા, હિંદારતા, નિદોષતા અને સરલતા વધારે છે તેમ સંતોનું નિર્મળ અને વિશ્વવત્સલ

જીવન પણ સમાજમાં સન્માર્થ, પ્રેમ, નિર્મળતા અને સરલ સત્ય વ્યવહાર ને કરાવ્યા વધારે એ રીતે પ્રયોગશીલ રહેવું જોઈએ. સકલ સમાજ સાથેનો સંતોનો આવો વત્સલ અનુબંધ સમાજના ધાર્મિક, સાંસ્કૃતિક, શૈક્ષણિક, વ્યવહારિક અને રાજકીય જીવનને પણ સત્ય અને અહિંસાથી પરિપુષ્ટ કરશે અને ધરમાં જેમ જનેતાનાં પ્રેમનું અનુશાસન ચાલે છે, મા જેમ સર્વને સમાનભાવે રાખતાં અને રહેતાં શીખવે છે, તેમ સંતો પણ સમાજને સમતા અને સમાનતાથી પ્રેમપૂર્ણ વ્યવહાર કરતાં શીખવશે. આવા સંતો જન્મોજન્મ સુધી સકલ જગતની સેવાભક્તિ બતાવશે. અને એવી ભક્તિમાં જ સુક્તિની મોજ માણશે. “સકલ જગતની બની જનેતા વત્સલતા સહુમાં રેવું” એવા આદર્શની આહ્વાલેક જગતના સંતો એ જ હૃદય મૈયાની જીવતી જગતી પ્રત્યક્ષ અને પ્રગટ મૂર્તિ છે. આપણું કાર્ય તો આવા સંતોની આજ્ઞા પ્રમાણે જીવી જાણી, તેના અનુગમ તરીકે એ જોવો ઇચ્છે છે તેવો આચાર પ્રગટ કરવાનું છે. ઈશ્વરકૃપાએ ભારતને આવા જગત્સલ સંતોની સતત ભેટ મળ્યા કરી છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ વ્યાપક અને વિશાળ ભૂમિકાએ આવા વાત્સલ્યના પ્રયોગો કરીને ભારતની સંત પરંપરાનું તાદશ રહસ્ય પ્રગટ કર્યું છે. પુરુષ હોવાથી આપણે એને આપુના નામે લલે નવાજીએ. પણ તેનું હૃદય અને વાત્સલ્યભરી ક્ષમા જોતાં મનુષ્યને “આપુ મારી મા”ની ઉપમા આપી છે તે યથાર્થ છે. ખરેખર ગાંધીજી રાષ્ટ્રના પિતા ઉપરાંત સાધનાક્ષેત્ર તો આપ સૌની માતા સમા હતા. આવા સંતોને જોતા છકાપના પિયર એટલે જીવમાત્રના માઆપનું ઉત્કૃષ્ટ ઓરુદ આપે છે.

સંત્યાલજી પણ મહાત્મીરના છકાપના પિયર સમા થવાના આદર્શ અને ગાંધીજીના તે આદર્શને જીવનમાં પ્રગટ કરનાર વ્યવહારને વર્ષો છે. જતઅનુભવે તત્ત્વ અને વ્યવહાર સમન્વયનું એમને જે દર્શન થયું છે તેને તે ધર્મદૃષ્ટિએ સમાજરચના રૂપે રજૂ કરે છે. એ દર્શનને સમાજના પ્રત્યેક અંગને ધર્મના અનુબંધથી જોડવાને અનુબંધ પ્રયોગ કહ્યું છે. આવા પ્રયોગ વિધિપ્રેમને પુષ્ટ કરે છે. આવા પ્રયોગનો આરંભ ૧૯૮૫ ના પૌષ સુદ પૂનમે થયો એ પણ સુદર યોગાનુયોગ છે. આપણાં પ્રેમને પુષ્ટ કરનાર પૌષધ પૂનમ આપણાં પૌષધ વ્રતરૂપી અનુબંધ યોગને સંતો તરફની આદરભક્તિ દ્વારા પુષ્ટ કરે, પુષ્ટ કરે.

### એના કાર્યકર બની બહુભાગી બનીએ

સંત્યાલજી મહારાજનો પ્રયોગ ગુજરાતમાં થયો. અને આપણે એમના જ ક્ષેત્રના કાર્યકરો છીએ એ આપણું મહાભાગ્ય છે. પણ આપણે તેના કાર્યકરો

બનવાને યોગ્ય તો ત્યારે જાણીએ જ્યારે આપણે એના આદેશનું સમજપૂર્વક, સ્વેચ્છાએ અને શિસ્તબદ્ધ પાલન કરીએ. કેવળ એમની સંસ્થામાં કામ કરવાથી કાર્યકર નથી બની જવાતું એવા કામ કરનારાનું આપણે જરૂર ગૌરવ કરીએ. આપણી સંસ્થામાં જેડખેતી કરવા આવનાર સાથી-દાડિયા, કમોદ છડવા આવનાર, કાંતનારા, સિલાઈ કરનારા, વર્ગો લેનારા દુકાન કે ભંડાર ચલાવનારા, હિસાબો રાખનારા, વ્યવસ્થા કરનારા એમ અનેક પ્રકારનાં કામ કરનારા ભાઈ બહેનો વચ્ચે એક પરિવારના અંગ કીએ. ભાઈભાન્ડુ જેવા કીએ તેમ માની એક-ખીજતો આદર કરીએ. મુખદુઃખમાં સાથે રહીએ અને પરસ્પરનો વિશ્વાસ કેળવીએ અને વધારીએ એટલું તો આપણે અવશ્ય કરીએ જ. પણ તે ઉપરાંત સંત્યાલજ જે કાર્ય લઈને બેઠેલા છે, જે જીવનસંદેશો લઈને બેઠા છે, જે પ્રયોગનો એને અહીં આરંભ કર્યો અને જેનો ઠંદેરો પીટીને પ્રચાર કરી રહ્યા છે તે કાર્યને, તે સંદેશાને અનુરૂપ જીવન જીવીને, તેની સાથે બંધ બેસે તેવા જીવનવ્યવહાર શરૂ કરીએ. તો જ આપણે તેના સાચા કાર્યકર કહેવાઈએ. આવું જીવન જીવવાનો પુરુષાર્થ તો કરવો જ જોઈએ. ભલે એમાં ચઢીએ, પડીએ. ભલે એમાં ભૂલચૂક થાય. અને તે સુધારતા રહીએ. ભલે એને સો ટકા અમલમાં મૂકવા અસમર્થ હોઈએ. શક્ય હોય તેટલાથી આરંભ કરીએ. પણ પૂર્ણતા લક્ષે જ શરૂઆત થવી જોઈએ. જે લક્ષ છે તેને અનુરૂપ-તેના અનુબંધમાં જ આપણાં જીવનનો પ્રવાહ વહેતો જોઈએ. ?

(વિ. વા. ૧-૨-૧૯૭૨)



૧. આ લેખ શ્રી દુલેરાય માટલિયાનો પૂર્તિરૂપે અહીં આપ્યો છે.



- વસંત પંચમી
- મહાશિવરાત્રિ
- ભીષ્માષ્ટમી
- કસ્તૂરબા પુણ્યતિથિ



## મ હા મા સ

### વસંત પંચમી [મહા સુદ પાંચમ]

**આ** માસમાં વસંતપંચમીનું પર્વ આવી જાય છે. જોકે વસંતપંચમીનો ઉત્સવ આ મિતિને બદલે ફાગણ વદ પાંચમે થાય છે અને એને રંગપાંચમ કહેવામાં આવે છે; પરંતુ વસંતઋતુનો આરંભ આ દિવસે જ થઈ જાય છે. એ દષ્ટિએ આ પર્વનો મહિમા છે.

‘સાહેલી રે આંખો મ્હોરિયો’ એ ગીત સાથે નારી માત્રનું વસંતઋતુ પ્રત્યેનું આકર્ષણ કુદરતી જ જણાઈ રહે છે. વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પો ખીલી ઊઠે છે અને ચોમેર ફેરમ ફેરવે છે. હિંદમાં ઉદ્યાન અને કુંબે ખૂબ જ હતાં એથી, એ તરફ અહીંની પ્રજા પ્રથમથી જ મુગ્ધ રહેલી છે.

શ્રી કૃષ્ણવાસુદેવને કુંજવહારી વિશેષણ ખાસ લગાડાએલું છે અને વૃન્દાવનની યાત્રાનો મહિમા આજપર્યાંત ચાલ્યો આવે છે.

શ્રી રામના નામ સાથે પણ દંડકારણ્યની વનશ્રીનો ખ્યાલ સતત ચાલુ રહ્યો છે. આમ હિંદીસંસ્કૃતિના એ બંને સૂત્રધારોનો અને વસંતનો પણ સંબંધ સહેજે ઊભો થાય છે.

જેમ વસંતમાં આંખને અને નાકને રુચિ પેદા કરનારું સૃષ્ટિસૌંદર્ય નીપળે છે, તેમ પતિપત્નીના જાતીય-આકર્ષણમાં પણ સહેજે ઊમેરો થાય છે.

આ કારણે વસંતને કામદેવનો મિત્ર ગણવામાં આવે છે. રામાયણમાં જ્યારે પોતાની પત્ની ઉમા પ્રત્યે ઉદાસીન બની શિવજી કેવળ તપમાં લીન થાય

એ, ત્યારે કામની મદદમાં વસંત પ્રગટ થવાની વાત આવે છે. પતિપત્નીનું જાતીય-આકર્ષણ મોહમાં ન પરિણમે અથવા વિકૃતવિકાર લગી ન ખેંચી જાય તે માટે, વસંતપંચમીમાં વિષ્ણુપૂજનનું વિધાન છે. એક સુશીલ પત્ની પોતાના જાતીયવેગને વિષ્ણુરૂપ પતિમાં આરોપી દે એટલે એ વેગ ઉપર સંયમ આપોઆપ આવી જાય છે અને સંયમની લગામ આવી ગયા પછી, પતિ-પત્ની સામે સગપ્રેરક પ્રબળ નિમિત્તો આવે તો પણ વિકૃત-વિકારની હદ લગી તેઓ જઈ શકતાં નથી. આવું સંયમી જોડું જે પ્રજ્વેતપત્તિ કરે છે તે પ્રજ્વળ પણ ઉચ્ચ કોટીની યાય તે સમજી શકાય તેવું છે.

વસંતપંચમીના પર્વમાંથી ઉન્માદ નહિ, પણ સંયમ, ઉચ્છૂંખણવેગ નહિ, પણ ઠંડી તાકાતનો ‘પદ્મર્થપાઠ’ લેવાનો છે. એટલું પૂજા કરનાર કે ઉત્સવમાં ભાગ લેનાર સ્ત્રી-પુરુષો અવરય યાદ રાખે.

## લીલ્હમી

[મહા સુદ ૮]

લીલ્હમનું નામ લેતાં જ મહાભારતનું એક મહાન પાત્ર આપણી સામે ખુલ્લું થાય છે. એ પાત્રને જો એક જ સદ્ગુણ લઈને ન્યાય આપવો હોય, તો એવા સદ્ગુણ તરીકે તેમાં સંકલ્પબળનો સદ્ગુણ લેખાવી શકાય. આર્થસંસ્કૃતિના ગુરુણ વ્યાસમુનિએ સંકલ્પબળની દિશામાં એ પાત્રને અનોખું જ ચીતર્યું છે.

લીલ્હમ પાત્રના પિતા શાન્તનુને મત્સ્યગંધા સાથે સ્નેહ લાગ્યો. મત્સ્યગંધા શ્દ્રકન્યા હતી. ક્ષત્રિયરાજ પતિ અને માછીમારની કન્યા પત્ની. આજે કેટલાકને નવાઈ લાગે, પણ તેમ નથી. શ્દ્ર અને ક્ષત્રિય બન્ને વર્ણો વચ્ચેના રાટીએટી વ્યવહાર સ્વાભાવિક જ હતા, એટલે એમાં કોઈએ વાંધો જ નથી લીધો, લે તેમ ન હતું. કણ્વને હજુ સૂતપુત્ર તરીકે (કંઈક ઊણપવાળું) એ પાત્ર હોય એમ.) ઉદ્દગારો મહાભારતમાં દેખાય છે, પણ શાન્તનુને આ શ્દ્રકન્યા સાથેના લગ્ન માટે કે પોતાના પિતાએ શ્દ્રકન્યા સાથે લગ્ન કર્યાં તે સારું લીલ્હમ માટે કોઈ કશી જ ઊણપ ઉચ્ચારતું નથી અને રાજવી શાન્તનુને પોતાને પણ એમાં કાંઈ હીણપત દેખાતી કે લાગતી નથી. ઊલટું માછીમાર કહે છે, ‘જો મારી પુત્રી પર સાચો સ્નેહ હોય તો એનો પુત્ર જ આપનો ખરો ગાદીવારસ ગણાવવો જોઈએ.’ શાન્તનુ વિમાસણમાં પડે છે, તે જોતાં જ આ વિમાસણને લીલ્હમ વણકલ્પે દૂર કરાવે છે અને શપથ લે છે, “હું ગાદીએ તો નહિ જ એસું પરંતુ ભવિષ્યમાં મારી પ્રજા પણ એ દાવો ઊભો ન કરે તે માટે હું

હમણવન નહિ હવુ” અને આ ભીષણ સંકલ્પને તે જિંદગીભર ટકાવી રાખે છે. ભીષ્મમાં મહાત્યાગની ઉપલેલી આ શક્તિનાં વખાણ કરવાં કે એની પિતૃ-ભક્તિનાં વખાણ કરવાં ? આંતરિક પ્રેમથી એણે અહમચરને અખંડ નિભાવ્યું. આ અધુર્ય માત્ર એના સંકલ્પબળને આભારી હતું. અલબત્ત દ્રોણની સાથે ભીષ્મ પણ દુર્યોધનના પક્ષમાં વચન આપીને જઈ ગયે, તે કારણે એટલી એ પાત્રમાં જાંખપ લાગે છે, પરંતુ એણે એ પક્ષમાં જવા છતાં પાંડવોના--પોતાના--પર શસ્ત્રપ્રહાર ન કરવાની ટેક સાંગોપાંગ નિભાવી રાખી છે. ભીષ્મ પડે છે, ત્યાં બાણશય્યા પર રહ્યાં રહ્યાં મહાભારતકાર એમના મુખે મહાન તત્ત્વમય ઉપદેશ કરાવે છે. છેડો સુધરાવી આપે છે. એટલે માનવું જોઈએ કે જેનો અંત સારો તેનું સૌ સારું.”

ભીષ્મના સંકલ્પબળે આ ત્યાગ, આ તપ અને આ તાકાત જન્માવ્યાં હતાં. તે ભીષ્મનું સંકલ્પબળ પાંડવપક્ષે ન્યાયદષ્ટિએ પ્રથમથી દબ્યું હોત, તો તે કદાચ મહાભારતનું યુદ્ધ પણ સહેજે ખાળી શકાયું હોત અને ભીષ્મપાત્ર અણ્ણી-શુદ્ધ આદર્શરૂપ બની ગયું હોત, છતાં એના બાકીના પણ લોકોત્તર જીવનમાંથી એ બોધ મળે છે કે, સંકલ્પબળ એ એક જીવનસાધનાનું અને કર્તવ્યક્ષેત્રનું મહાન જરૂરી પાસું છે; પણ એ પાસાને વિકસાવ્યા બાદ પણ સાચી દિશામાં એનો અવિરતપણે વળાંક આપવા માટે એમાં અખંડ જાગૃતિની આવશ્યકતા છે. ભીષ્મપાત્રમાં રહેલી અખંડ જાગૃતિની ખામીએ જ એ પાત્રને થોડી પણ ઊણપ લગાડી છે, છતાં અંત વખતે પણ તે પાત્ર એટલી પણ ઊણપ સમજી છેડો સુધારી લે છે, તે એની સંકલ્પબળમાંથી નીપજેલી સિદ્ધિને કારણે જ. આપણે એની મહાન સિદ્ધિના મૂળરૂપ સંકલ્પબળના અન્નેડ સહગુણને ભીષ્માષ્ટમીને દિવસે હળર હળર વાર રસપૂર્વક સંભારીશું અને એમના જીવનપ્રસંગ દ્વારા સ્વર્ણ--અરપુશ્ય વાણું નામે ઊભી કરેલી ખોટી દીવાલોને દૂર કરીશું.



## મહાશિવરાત્રિ [મહા વદ ૧૩]

મહાદેવનાં મંદિરો ઘણુંખરું નદીકાંઠે અથવા ગામ બહાર સ્વચ્છ હવામાં હોય છે, કારણ કે મહાદેવને પરિગ્રહ જ નથી. મહાદેવનું દેવળ હંમેશાં અભય હોય છે. બીલીપત્ર જેવી સામાન્ય સામગ્રી અને પાણીનાં ટીંપાંથી તેઓ તૃપ્ત રહે છે. આથી એમની પૂજા પણ ભારે નથી પડતી. સાદાઈ, સ્વચ્છતા અને સંયમ એ સદગુણ ત્રિપુટી જે મહાદેવના નામમાંથી લઈએ તો પોલીસ કે રક્ષકનું શરણ લેવા દોડવું ન પડે. હિંદની પ્રબળે આ આદર્શ જ આગળ

ધર્માવી શકશે અને હિંદને દુનિયાનાં રાષ્ટ્રો સમક્ષ ગુરુપદ અપાની શકશે.

શિવનાં એ સ્વરૂપ છે : ૧. સૌમ્ય, ૨. રૌદ્ર, પહેલું સૌમ્યસ્વરૂપ કામદેવને જીતવાનો ભગીરથ પ્રયાસ કરનારું છે. અન્ય મંદિરોમાં મૂર્તિપૂજા થાય છે, જ્યારે મહાદેવના દેવાલયમાં લિંગપૂજા થાય છે એનું સ્વરૂપ એ છે કે અક્ષયર્ષિ પાળવું જેઈએ. જેમ પારસી લોકોને 'આતસ બહેરામ'નું પ્રતીક અંતરાત્માના પ્રકાશને ચોવીસે કલાક જાગૃત-ચેતનો રાખવાનું સૂચવે છે, તેમ મહાદેવની લિંગપૂજા પણ એ જ સૂચવે છે કે વીર્યાપાત થયો કે આધ્યાત્મિક મૃત્યુ! 'વીર્ય રક્ષણ એ જ ખરું જીવન છે.'

મહાદેવની બીજી વિશિષ્ટતા તેમની પૂજાની છે. તેમને બીલીપત્ર તથા ધંતુરાનાં ફૂલ ચડે છે. આપણી ધાર્મિક ક્રિયામાં વૈષ્ણવ દષ્ટિ પણ વળાયેલી છે તે તેમને દરેક સ્થળે જોશો. બીલીપત્ર ઠંડાં છે, વળી શિવજી ઉપર કાચમ જલ રેડાય છે. એ પ્રતીક એમ બતાવે છે કે અક્ષયારીએ મગજ ઠંડું રાખવું જેઈએ. ખાનપાન શીત વીર્યવર્ધક જ લેવાં.

ધંતુરાના ફૂલનો હેતુ એ છે કે ધંતુરો કેરી છે. તેમ આત્મ મસ્તીના

કેદમાં 'શિવજી' રહેલા તેમ 'શિવપૂજક' પણ રહે. આજે જે કુદ્ધક લોકો કે શિવપૂજકો ગાંજનઆદિથી મગજમસ્તી લાવે છે તે કુરુદિ છે. ખરી વાત તો એ છે કે, શિવજી જેમ સૌમ્ય અને ભોળા હતા, માત્ર કુવૃત્તિ સામે જ રુદ્ધ અનતા તેમ સાધકે ખોટી વૃત્તિઓ સામે યુદ્ધ કરીને ખરી આત્મમસ્તી કેળવવી જોઈએ.

દરેક દેવની પ્રસાદી દરેક જણથી જમી શકાય, પણ મહાદેવની તે અતિથિ કે પૂજારી તપોધન જ લઈ શકે પીજન નહીં એનું શું કારણ ?

મહાદેવ એ તપસ્વી અને સાગી પુરુષ છે એટલે ત્યાગીની પ્રસાદી ત્યાગી માટે જ હોય એ સ્વાભાવિક છે. ત્યાગીનું કોતે પચે ? ત્યાગીને જ પચે ને ! અતિથિ પણ નિઃસ્વાર્થી છે. પૂજારી પણ નિઃસ્વાર્થી હોવો જોઈએ. એ ત્યાગી કે નિઃસ્વાર્થી ટળ્યો કે પછી એ પ્રસાદી એનાથી ન જ જીવી શકાય.

(પ્રા. પ્ર.માંથી)

### રાષ્ટ્રમાતા કસ્તૂરબા

મહાશિવરાત્રિ એ જેમ શિવની યાદી આપે છે તેમ હિંદની એક મહાનારીના મૃત્યુની પણ યાદી આપે છે.

રામાયણમાંથી જેમ સીતા ખેંચી લેવામાં આવે તો કરુણરસનો આત્મા નીકળી જાય છે, તેમ મહાત્માજીની આજ લગીની આંતર અને બાહ્ય કર્તવ્ય સાધનમાંથી કસ્તૂરબાને બાદ કરવામાં આવે તો એ (સાધના) પણ અટૂલી બની જાય છે. હજુ તેઓ લાંબું જીવ્યાં હોત તો આજની નોઆખસીની નવસાધનામાં સારી પૂર્તિ થાત; પરંતુ આજે તો એ જીવંત મૂર્તિ માત્ર કલ્પનામૂર્તિ થઈ ચૂકી છે.

બહુ જ ઓછું અક્ષરજ્ઞાન છતાં કપરા સંયોગોમાં સ્વતંત્ર રીતે નિર્ણય લેનારી બુદ્ધિ જેનામાં જ્વલંત હતી; શરીરે સ્ત્રી છતાં સ્વભાવે જે મર્દ હતી; જેણે ભરજીવાનીમાં ત્યાગ, તપ તથા ભાવનાની દીપમાળામાં દીવેલની ગરજ સારી; અને જેણે કારાગૃહમાં પ્રાણ હોમ્યો તે ભારતની જગદંબા સમોવડી કસ્તૂરબાની મૃત્યુતિથિ ટાણે આજની પ્રત્યેક હિંદનારી કૈંક ને કૈંક કર્તવ્યની નિવાપાંજરિ ધરે અને એવી પુણ્યશાલિની બની દેશને પુણ્યભૂમિ બનાવે.

(ત્રિ. વા. ૧-૭-૪૭)



- હોળી  
 શિવાજી જયંતી



કે. જી. આ. સ.

## હોળી

[કે. જી. આ. સ. પૂનમ]

‘હુતાશની, ધૂળેટી તથા રંગ મહોત્સવ’ પર્વત્રિવેણી આ મહિનામાં આવે છે. હોળીના દિવસે કેટલાક ઉપવાસાદિ કરે છે, તો કેટલાક લોકો અશિષ્ટ ઉચ્ચારો કાઢે છે. સત્રે હુતાશની પ્રગટે છે. ધૂળેટીને દિવસે બાળકો કાઢવ અને રંગ ઉડાડે છે. બીજને દિવસે વૈષ્ણવ સમાજમાં હર્થી હોરી ખેલાય છે અને કેશુડાનો ફૂલરંગ ઉડાડવાની પ્રથા છે.

આ ત્રણે દિવસોમાં આ પર્વત્રિવેણીમાં સારાંનરસાં અને તત્ત્વોનું મિશ્રણ છે. હું આ પર્વત્રિવેણીમાં દિરણ્યકશિપુ, પ્રહલાદ અને વિષ્ણુની ત્રિપુટીને કેંદ્રમાં ગણું છું.

જેઓ ગાળાગાળી કરે છે, જાણુ ઉડાડે છે, લોકોનાં વસ્ત્ર રંગથી બગાડે છે, હોળી પ્રગટાવવા માટે જાણુ લાકડાં ચોરી લાવે છે, ગિભત્સ ચિત્રવિચિત્ર વેશો કે પ્રતિમાઓ ખરી કરે છે, તેઓ દિરણ્યકશિપુના વર્તનને અનુસરે છે. આ દાનવીવૃત્તિનો વારસો છે.

જેઓ ઉપવાસ કરે છે, હોળી પ્રગટયા પછી જ ભોજન કરે છે, અને પ્રભુનામ લે છે તે પ્રહલાદના વર્તનને અનુસરે છે. આ ભક્તિમય દૈવીવૃત્તિનો વારસો છે.

જેઓ હોરી ખેલે છે, વસંત ઋતુનો ઉત્સવ માણે છે, તેઓ વિષ્ણુ-ભગવાનની પ્રાસાદિક વિન્યવૃત્તિને અનુસરે છે. આપો વર્ગ જે પોતાના જીવનમાં પણ પ્રસાદ અને વિન્ય લરે તો એમાં ઉલ્લાસ સાથે સમર્પણ પણ આત્રી જાય છે.

બીજી રીતે જેતાં દિરણ્યકશિપુને હું મોહ ગણું છું, તેની જેન હોલિકાને તૃણુ કહ્યું છું. પ્રહલાદને પ્રથમ અજ્ઞાન અને વિષ્ણુની એથે જ્ઞાનને સ્થાને ગોઠવું છું.

મોહનું બાળક અજ્ઞાન છે. જેમકે એક વસ્તુ પર મોહ થયો, તો તેમાંથી તે વસ્તુના ખોળા પાછળ દોડવાનો કે મેળનીને ચૂંથવાનો વિકલ્પ પેદા થવાનો.

આ છે અજ્ઞાનનું સ્વરૂપ. પણ સસનો પ્રકાશ એ પહે તો તે અજ્ઞાન જ્ઞાન  
 બની જાય છે. મતલબ કે વસ્તુના ખોખા પાછળ દોડવાની કે ચૂંથવાની વૃત્તિને  
 બદલે વસ્તુના વસ્તુત્વનું જ્ઞાન અને એ જ્ઞાનજન્ય આનંદ માણવાનો ભાવ પેદા  
 થાય છે. અજ્ઞાન મૂળે તો મોહમાંથી જન્મ્યું હતું, પણ એ જ અજ્ઞાન જ્ઞાનમાં  
 પલટાતાં પોતાના જનક મોહને હણે છે. આમ, હિરણ્યકશિપુરૂપી મોહમાંથી પેદા  
 થયેલો અમોઘ પ્રહલાદ વિષ્ણુરૂપી જ્ઞાન શરણે જતાં જ્ઞાની બની જાય છે અને  
 સત્યના હાથે પોતાના મોહરૂપી પિતા હિરણ્યકશિપુને મારી નખાવે છે. તૃણશૂરૂપી  
 એન જ્ઞાનને યાજવા જતાં ખોતે જ યજી જાય છે.

આમ આ પર્વાત્રિવેણીમાં હોળીને દિવસે આપણે જીવનનું આમ મંથન  
 અનુભવીએ. દેવી અને આસુરી બન્ને વૃત્તિઓના યુદ્ધ પછી ધૂળેટીને દિવસે દેવી  
 સત્યનો વિજય માણીએ. અને બીજને દિવસે સત્યને સર્વાંગે સમર્પિત થઈ જઈએ.

જવારજ તા. ૨૪-૩-૪૮

[ગઈ હોળીના તહેવારમાં મહાવીરનગર આં. કેન્દ્ર ચિંચણીનો ભવ્ય દરવાજો  
 અનિષ્ટ તત્ત્વોએ યાજી મૂક્યો. યાજી મૂકનાર વ્યક્તિઓને સહજુદ્ધિ મળે તેવી  
 પ્રભુ પ્રાર્થના માટે મહારાજશ્રીએ પાંચ ઉપવાસ કરેલા. આ ઉપવાસ દરમિયાનનું  
 એક પ્રાતઃ પ્રવચન]

આ દિવસોમાં ગાળાગાળી થાય છે. કાદવ ઊછળે છે. ગિભાત્સ એનયાળા  
 થાય છે. પરંતુ આ પ્રથા પાછળ કયા ઇતિહાસ હશે ? તે સંશોધનનો વિષય છે.  
 કોઈ તરફ ઘેર હોય તો આવા વખતે એનો બદલો લેવાનો મોકો મળે છે...  
 ભાઈ ગઈ કાલે આવ્યા અને કહ્યું તે કેટલું દુઃખદ છે ! તેમણે તેના દીકરાને  
 કહ્યું 'તારી વિદ્યા તારાં માતાજી સાફ કરે, તે તું સાફ કરતો નથી. જ્યારે  
 હોળીના ગિભાત્સરસમાં મસ્ત બની બીજની વિદ્યા હાથમાં લઈને બીજને ત્યાં  
 નાખે છે તે કેવો ન્યાય ? કોઈની બીજવસ્તુ યાજવાનો ચિચાર કેટલો ખરાબ છે ?

મીરાંએને પવનારમાં જ્વેયું કે વિનોબાજી હોળીની કંઈક વિધિ કરે છે.  
 જે કચરો નાખી દેવાનો હોય છે તે એકવ કરી હોળીનું પ્રતીક બનાવી યાજી  
 દે છે. હુતાશની ઉપર બીજ ચીંજે થાય છે તે સારી થાય છે. ખાંડના હારડા  
 બનાવે છે. ધાણી ચણા બનાવે છે અને સંબંધીઓને ઘેર આપે છે. અને સૌ  
 હળીમળીને આનંદ કરે છે. ખોરાકમાં ઋતુ પ્રમાણે કઈ કઈ ચીજોનો ઉપયોગ  
 કરવાનો હોય છે તે વૈદિક દષ્ટિ પણ એમાં સમાયેલ છે. સૌરાષ્ટ્ર-કચ્છમાં  
 ધાણીનો પ્રચાર વધુ છે. ધાણી સાથે હારડા અને અજૂર પણ વપરાય છે.

આપણા તહેવારો કંઈક ને કંઈક ધાર્મિકતા ઉપર ઉજવાય છે. વ્યક્તિના જીવનમાં ધર્મનો પ્રવેશ કેમ થાય? દેવો અને દાનવો એ એ વચ્ચે સનાતન યુદ્ધ ચાલે છે. આંતરિક રીતે જોઈએ તો કુબુદ્ધિ-સદ્બુદ્ધિનું ધર્મણ ચાલે છે તેમાં સદ્બુદ્ધિ જીતે છે તે ઈતિહાસ આ હોળીનો છે. ફાઈના હોલિકા પ્રહલાદને આળવા તૈયારી કરે છે. બાથમાં લઈને ચિતા ઉપર બેસે છે. તે પ્રસંગમાંથી આ અનિષ્ટ લળી ગયું લાગે છે. રાક્ષસો વિચાર કરતા હોય કે આપણો વિજય થશે અને એમની પાસે તો ગંદી વસ્તુ હોય એટલે ગાળાગાળી કરવી, ગંદી ચીજો નાખવી અને ઉજવણી કરવી. જ્યારે સમગ્રન લોકો પ્રહલાદને બચાવવા પ્રાર્થના કરે છે. ઉપવાસ કરે છે. અને જીવે છે. લાકડાં ચોરવા કોઈને હેરાન કરવા એ તો દાનવી પાસુ છે. આપણે ત્યાં છોકરાં લાકડાં માગે છે, જાણ્યાં માગે છે. લોકો આપે છે પણ ન આપે તો હેરાન કરે છે. નાળીચેર ચોરવા તેને મૂરત માને છે. માગીને લે તે એક જુદી વાત છે! ધાણી આપે, ખજૂર આપે, બાળકોને આનંદ થાય અને ઉત્સવ સારી રીતે ઉજવાય એ નરરી છે. મારવાડ વધારે જીવે છે. યુ. પી. એ પણ હુતાશર્ણીના તહેવારને વધુ મહત્ત્વ આપ્યું છે, બનારસમાં પાશ્વનાથ થયા તેમ મથુરામાં શ્રીકૃષ્ણ જન્મ્યા, સમયદ્રવ્ય અયોધ્યામાં જન્મ્યા. એ મહાપુરુષો ઉત્તરપ્રદેશમાં થયા એટલે ત્યાં વધુ ઉજવાય છે. પણ ત્યાં સુલાલ, રંગ એવું ઉડાડે છે. પંડિત નહેરુ જેવા પણ એમાં ભાગ લેતા. મતલબ કે તહેવારો ઉજવવા પાછળ આનંદ સાથે ગુણ વિકાસનો હેતુ સમાયેલો છે એ ભૂલવું ન ઘટે!

[ઉપવાસના બીજા દિવસે પ્રાર્થના પ્રવચનમાં હોળીના તહેવારના સંદર્ભમાં આ પ્રવચન થયું હતું.]

આ દિવસોમાં પ્રભુપ્રાર્થનાનું સ્વરૂપ સમગ્રવું જોઈએ કે આ બધા માનવો અને પ્રાણીઓ ખરેખર તો ઈશ્વરનો જ એક દષ્ટિએ અંશ છે. એનો અર્થ એક એ થાય કે ઈશ્વર એ સંપૂર્ણ છે એમાં કોઈ ત્રુટી છે જ નહીં. સર્વજ્ઞતા, સર્વદ્રષ્ટા, સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપમાં મસ્ત રહેનારો છે. પરંતુ એક બીજી બાજુ પણ છે. તે એ કે આસક્તિમાંથી જાભી થયેલી સ્થિતિ. જે આસક્તિ ના હોત તો કોઈ પ્રશ્ન જ ન હોત. જૈન આગમોએ જોયું કે વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ અને પરમ વાસ્તવિકતા છે તેનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. આસક્તિવાળામાં કામ, ક્રોધ, મોહ, માન, જોડાયેલાં છે. પરમ વસ્તવિકતામાં શુદ્ધ બુદ્ધનો અંશ છે તેથી તેને લેપ લાગતો નથી. માનવનું વિશેષ મૂલ્ય એટલા માટે છે કે બંને વાસ્તવિકતાનું મૂલ્ય સમજીને એનો આચાર



માનવી જ ગોઠવી શકે છે. એ આચરીતે માનવી જીવન ઉપરાંત જગતનો વહેવાર ગોઠવી લે છે અથવા તેમાં સહાયક બને છે. દરેક ઠેકાણે સજ્જનતા અને દુર્ગંતતા રહેવાની, શુભ પણ રહેવાનું અને અશુભ પણ રહેવાનું. આવા સંબંધોમાં જ કામ કરવાનું છે. હવે જે આપણે જેનામાં દુષણ વિશેષ દેખાય છે તેને દૂષિત જ માનીશું તો તેની સાથે આપણે તાદાત્મ્યતા નહીં આચરી શકીએ. ડરને કારણે કે બીજા કારણે આંખ આડા કાન કરીશું તો આપણો વિકાસ નહીં થાય અને તેનો સુધારો પણ નહીં થાય. દુષણમાંથી ભૂખણમાં જવાની તેને તક નહીં મળે અને સમાજમાં એની છાપ લાભી થશે કે ભાઈ ! આપણે આપણું સંભાળો, આત્મને થાંભલા દેવાય નહીં. પગને વિશ્વમાં લઈ જવા હોય તો બેડા જ પહેરી લેવા. એટલે ડંખ રાખ્યા સિવાય દુષણોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પોતાનાં દુષણો પણ દૂર કરવાનાં છે. મનુષ્યમાં જે દોષ છે તે આખા વિશ્વને ખીંડે તેવા છે. તે દુષણો કેમ દૂર થાય અને આપણાં ભૂખણો કેમ વધે તેને માટે એવડી જવાબદારી ઉઠાવવાની છે. આ માટે જ સંસ્થાની ઉત્પત્તિ થઈ છે. ભ. બુદ્ધ અને ભ. મહાત્મીરે સંઘ સ્થાપ્યો, તમે તરો અને બીજાને તારો. સંસ્થા દુષણોનો વિચાર કરશે અને ભૂખણોનો શુદ્ધ બુદ્ધનો માનવી વિચાર કરશે. અહીં જ જૈન ધર્મની વિશેષતા છે. તે સમજે છે કે બીજાનાં દુષણો પોતાની જાતે નહિકાઠી શકે. તેણે પોતાની જાતે પણ પ્રયત્ન કરવો પડશે. વાંકી લાકડી આપી પણ પગ ઊંચા નહિ કરે તો તે ઓર નહિ પાડી શકે. રસ્તો બતાવનાર બતાવશે. પણ ચાલવાનું પોતાના પગથી છે. હા; નિમિત્ત તો બીજાએ બનવું પડશે. લોહીના સંબંધોવાળાની વધારે અસર થઈ શકે છે. નિકટનાં સગાં સ્નેહીઓ વધારે નૈતિક દયાણુ લાવી શકે છે. સંસ્થા કે સંઘ તે કામ કરે પણ સામાજિક નૈતિક દયાણુ આવે તો યુનેગારને; સુધરવાની દરજ પડે છે. રાજ્ય દંડ આપે છે પણ તેથી ડંખ રહી જાય છે. ગૂંડા દ્વારા ગૂંડાગીરીનો ઉપાય લેવાય તો ગૂંડાગીરી બમણી રીતે ફાટે છે. એટલે આપણે ત્રણ દયાણુ લાવવાની વાત કરીએ છીએ. સંતોના હાથ પગ સેવકો નહિ હોય તો પણ કામ નહીં થઈ શકે, સેવકોને જનતાનો સાથ નહીં હોય તો પણ કામ નહીં થઈ શકે અને જનતાને સંસ્થાનું ભાગ દર્શન નહિ હોય તો ટોળાંશાહી રૂપ બની જશે. રાજ્યનું દયાણુ તો છેવટનું છે. તામરી પ્રકૃતિવાળાને સરકારી પગલાંની અસર કરે છે. પણ તામરી લોકોના ટકા સમાજમાં બહુ ઓછા હોય છે. આમ એકબીજાનો વ્યવસ્થિત અનુબંધ જોડાય તો દરેક પ્રશ્ન યોગ્ય રીતે હલ થઈ શકે અને અહિંસાનો વિકાસ ચાલુપણે રહ્યા કરે !

(વિ. વા. ૧-૮-૭૫)

## શિવાજીની સ્મૃતિ [ કાગણ વદ ૩ ]

શિવાજીનું નામ લેતાંની સાથે જ મારે મન એક આદર્શ રાજતંત્રવાહકનું ચિત્ર ખડું થાય છે.

ધર્મસત્તાની દોરવણી નીચે રાજસત્તા ચાલવી જોઈએ અને તે જ તે સ્વચ્છ રહે, લોકશાહીને ન્યાય આપી શકે તથા લોકશાહીને વિકસાવી શકે.

શિવાજી જવાબદાર રાજતંત્ર જ નહિ બલકે પ્રજાતંત્રના સુયોગ્ય સંચાલકનું પ્રતીક હતો; પણ શિવાજીને પ્રજાએ નહોતો ધડયો, પ્રજાના પ્રાણેશ્વર સંન્યાસીએ ધડયો હતો.

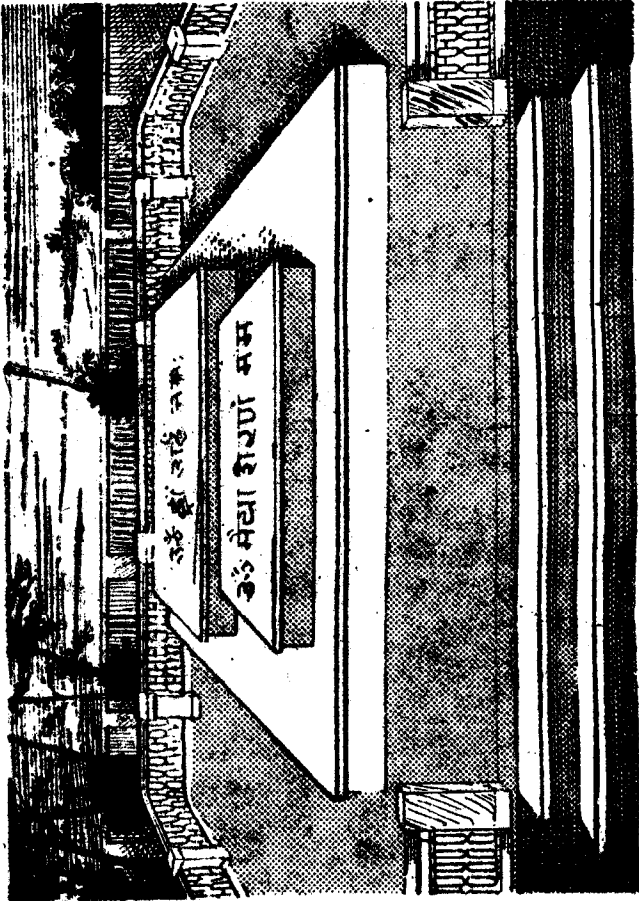
સમર્થ અને એના સાધુઓ એક તરફ પ્રજામાં શિવાજીની જીવનચર્યા અને પ્રવૃત્તિઓ પાછળના આદર્શનો શુદ્ધભાવે પ્રચાર કરતા હતા અને બીજી તરફ શિવાજી આગળ પ્રજાના આંતરનાદનો સંદેશો પહોંચાડી તેને માર્ગદર્શન આપતા હતાં.

એકલો શિવાજી લોકશાહી ન સ્થાપી શકત. એકલા સાધુ સંન્યાસીઓ લોકશાહીને ન ન્યાય અપાવી શકત. આહત્વ અને દ્વિત્રિયત્વ બંનેના સુયોગે રાષ્ટ્રનો આત્મ: અને રાષ્ટ્રનું શરીર બંને સચવાય છે.

ભારતને આંગણે આજે ભારે સુંદર તક છે. રાજ્યતંત્રના વાહકો અત્યંત સુયોગ્ય છે. માત્ર ખામી છે પ્રજા અને તંત્ર-વાહકો વચ્ચેની કડી સાંધનાર સાચા સેવકોની. એવા સેવકો નથી જ એમ તેા ન કહી શકાય. પણ બહુ ઓછા છે.

આપણા દેશમાં સાધુસંન્યાસીઓ ઘણા છે. પરંતુ કેટલાક રાજકારણથી નિર્લેપ રહે છે, કેટલાક સાચા અર્થમાં સાધુસંન્યાસીઓ જ નથી. સમર્થ જેવા કડી સાંધનાર સેવકોની આજે ખૂબ જરૂર છે અને તે સાધુસંન્યાસી વર્ગમાંથી સહેજે સાંપડી રહે તેમ છે. જરૂર છે ધર્મકારણના સિંધુ સાથે રાજકારણના અખાતને મેળવવાની. ગાંધીજીએ ચરમાં અને દૃશ્ય બંને મૂક્યાં છે. આંખો પર લગાડી દેવાની ખામી આપણે સૌએ મળીને પૂરી કરવાની છે.

ગૂડી પડવો—સાષ્ટ્રસંત સંતબાલજીની નવર્ષાતિથિ



ધિ'ચ્છ, (જિ. થાણા : મહારાષ્ટ્ર)ના સચુદ્ર તટે સુનિશ્ચીની સમાધિ  
 સર્વથા સૌ સુખી થાઓ, સમતાં સૌ સમાચરો;  
 સર્વત્ર દિવ્યતા વ્યાપે, સર્વત્ર શાંતિ વિસ્તરે. 'સંતબાલ'

- ગૂડીપડવો
- રામનવમી
- સહજાનંદ સ્વામી જયંતી
- મહાવીર જયંતી
- હનુમાન જયંતી



ચૈ ત્ર મા સ

રામ નવમી  
[ચત્ર સુદ ૯]

એક રામ દશરથ ઘર ડા...લે, એક રામ ઘટ ઘટ હી ખોલે...  
એક રામને કિયા પસા...રા, એક રામ હૈ સબસે ન્યા...રા.

દશરથ પુત્ર રામનું જીવન આપણે રામાયણમાં જોઈ શકીએ છીએ. રામાયણ એક એવો ગ્રંથ છે કે નાનું બાળક હો કે મોટો પંડિત હો, યોગી હો કે ભોગી હો સર્વ કોઈ વાંચી શકે. અને તેનું અનુકરણ કરી શકે છે. એવું નિર્દોષ સામાજિક જીવન રામનું છે, જ્યારે મહાભારત સર્વ સામાન્ય જનતા માટે અનુકરણીય નથી. તેને સમજવા માટે યોગ્ય અધિકારી વ્યક્તિની જરૂર પડે છે. એવો એ ગંભીર ગ્રંથ છે. એટલા જ માટે રામને યુગ્મનયોગી કહ્યા છે. અને કૃષ્ણને યુક્તયોગી કહ્યા છે. તેઓ હૃદય કે શોકમાં, સિંહાસન ઉપર કે યુદ્ધમાં ગમે તેવી સ્થિતિમાં અટલ સમત્વ જાળવી રહ્યા છે. જ્યારે રામ સીતા વિરહમાં રહે છે. અને સીતા મિલનમાં હર્ષોદ્રેકી બની જાય છે ખરા ! કોઈવાર આશાવંત થાય છે તો કોઈવાર નિરાશ પણ થાય છે. આવું આપણા જીવનમાં પણ બને છે. સવાલ એટલો જ છે કે હૃદયની સરળતા હોવાને કારણે રામ સદાય ન્યાય નીતિ અને શીલને પક્ષે રહ્યા છે. આપણે લોભ અને ભયને કારણે એમાં ઢીલા પડી જઈએ છીએ. રામાયણનો એક જ ગુણ, એકપત્ની વ્રત ગુણ કેટલો બધો પ્રેરક છે ? પોતાની અવિવાહિત દશામાં જ્યારે રામચંદ્રજી સીતાને બગીચાના ગૌરીમંદિરમાં જતાં જુએ છે ત્યારે મોહમુગ્ધ બની જાય છે. પણ પાછળથી ભારે પરતાવો થાય છે કે રઘુવંશ જેવા પવિત્ર વંશનો હું છતાં મને આમ કેમ થઈ ગયું ? તુરત પોતાના નાના ભાઈ લક્ષ્મણને આવેલા વિકારમય વિચારો જણાવી દે છે એટલું જ નહિ ગુરુ વિશ્વામિત્રને પણ જણાવી દે છે ત્યારે જ સંતોષ પામે છે. પરણ્યા પછી પણ યજ્ઞ વખતે જ્યારે સીતાની જરૂર પડી ત્યારે તેના પ્રતીક રૂપે મૂર્તિ બનાવી, પણ બીજી સ્ત્રીની કલ્પના પણ ના કરી. એટલા જ માટે જ્યારે સીતાજીનું અપહરણ થયું ત્યારે તેની શોધ વખતે ખુદ શિવપત્ની ઉમાજીએ સાક્ષાત્ સીતાનું રૂપ ધારણ કરી છેતરવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે રામચંદ્રજી તુરત જ ઓળખી ગયા. સીતા સિવાય આખીય દુનિયાની સ્ત્રીજાત માતા, ભગીની કે પુત્રી રૂપમાં માની લીધી હતી. સીતા એક છે બીજી સીતા આવે ક્યાંથી ? એ જ વખતે અશોક વાટિકામાં સીતા એક સ્થાનિક દાસીને સરસ કહે છે : “બહેન ! મારા મનમાં

રામનું એટલું બધું સ્મરણ થયા કરે છે, એટલી બધી તલ્લીનતા બળે છે કે બાણે મારું શરીર સ્ત્રી મટીને (રામરૂપ) પુરુષનું બનવું ન જતું હોય ! તેમ લાગે છે, અને કદાચ હું રામ બની જઈશ તો રામનું શું થશે ?” ત્યારે પેલી કહે છે : “તું ચિંતા ના કરીશ. તારું શરીર જ્યારે રામમય બની જશે ત્યારે રામ પણ સીતાની એટલી બધી એકાગ્રતાથી ચિંતન કરે છે કે રામ રામ મટી સીતા બની ગયા હશે ! એટલે રામ-સીતાની જોડી અખંડ જ રહેશે !...”

બીજા રામ જે વિશ્વના નાના મોટા પ્રાણીમાત્રમાં બિરાજે છે અને ખાસ કરીને માનવજાતમાં વિશેષે કરી બિરાજે છે તે અંતર્યામી રામ છે. આપણા હૃદયમાં રામ અને રાવણ, ભગવાન અને શેતાન બન્ને બિરાજે છે. અંતરમાંથી બીજાનું ભયું કરવાનો, જાંચે જવાનો વિચાર આવે છે તે અવાજ ભગવાનનો અવાજ છે પણ કોઈને હેરાન કરવાનો, જૂઠાણું, ચોરી-તૂંટ, વ્યભિચાર કરવાનો કે નીચે પાડવાનો વિચાર આવે છે તે અવાજ શેતાનનો અવાજ છે. શેતાનના અવાજ કરતાં અંતર્યામીનો અવાજ ખૂબ જોરથી આવે છે, પણ જ્યારે આપણે તેને ગણકારતા નથી ત્યારે તે મંદ પડી જાય છે અને શેતાની અવાજ મનનો કબજો લઈ લે છે...અને મન ગયું એટલે ઈદ્રિયો એવા જ કામે લાગી જાય છે.

ત્રીજા રામ કે જેમણે આખા વિશ્વનું સર્જન કયું છે. ગીતાના અગિયારમા અધ્યાયમાં જે વિરાટદર્શનનો (વિશ્વરૂપદર્શનનો) પ્રસંગ આવે છે તેનાથી આ વસ્તુ સારી રીતે સમજી શકાય છે. સર્ગા-સંબંધી જડ, ચૈતન્ય અને પૃથ્વી ઉપરનાં બધાં દર્શ્યો સનાતન છે. તેનો કર્તાહર્તા એક ભગવાન છે. આપણે તો માત્ર નિમિત્ત છીએ. એ ભાવ તારવીને નર બનવાનું છે. ભગવાનને સૃષ્ટિકર્તા આ ભૂમિકામાં માનવાને કારણે માણસનો ‘હું કરું, આ મેં કયું’ એ અહંકાર કુદરતી રીતે દૂર થાય છે.

અને ચોથા રામ જે નિરંજન નિરાકાર છે તે છે. આ જગતના કર્તા ઈશ્વર નથી. ઈશ્વર પાપ પુણ્યનો આપનાર ન્યાયાધીશ નથી. વળી, પાપ પુણ્ય પણ તે લેતો હોતો નથી. અજ્ઞાનથી જ્ઞાન ઠંકાયેલું છે, તેથી માણસ મૂંઝવે છે. અને જન્મમૃત્યુના ચક્રાવામાં પડે છે. ઝેરને માણસ સાથે વેર નથી, પરંતુ તે ઝેર પીએ તો તેનું પરિણામ તે આપે છે. એમ કર્માધીન જગત છે. ‘જેવાં કર્મ કરીએ તેવાં જ ફળ મળે છે.’ આ સનાતન સત્ય છે.  
(વિ. તા. ૧-૭-૧૯૭૫)

\* \* \*

‘પચાવીને રાખું, કરુણુરસ રામાયણુ તુંને...’

રામાયણુનું નામ લેતાં જ કરુણુ રસની જમાવટ થાય છે. એના પ્રણેતા આદિકવિ કૌંચ પક્ષીના યુગલ પૈકીના એકને તીરંદાજીથી મારનાર શિકારીના હાથમાં પડેલા એ પ્રણયી યુગલની વિરહ વેદના જોઈ દયાના ભારે વ્યથિત થાય છે. એ રામાયણુની શરૂઆતનું ચિત્ર છે, રામાયણુ સર્વ વૈદિક કાવ્યોમાં આદિકાવ્ય છે. [પતિ પત્ની વિરહ] (બાલકાંડ સં ૨)

દશરથ રાજ મૃગયા ખેલવા જતાં વૃહ, આંધળા અને અપંગ માળાપનો પરમ ભક્ત શ્રવણુ જેવા તપસ્વીને વીંધી નાંખે છે. [માળાપ-પુત્ર વિરહ] (અયોધ્યાકાંડ સં ૬૩, ૬૪)

રાવણુના મામા મારીચ, મૃગરૂપે દંડકારણ્યમાં આવે છે. અરણ્યવાસ સેવતાં મહાત્યાગી સતી શિરોમણિ સીતા એનું આમડું મેળવવાને લોભાય છે. રામને મોકલે છે. લક્ષ્મણુને પણ છેવટે મોકલે છે અને પરિણામે લંકામાં રાવણુના ભીષણ પંગમમાં સીતાજીને જવું પડે છે. [પતિ વિરહ સ્વજન-વિરહ] (અરણ્યકાંડ સં ૪૩ થી ૫૪)

કૈકેયીદેવી જેવી સરળ માતા, રાજમાતા થવાની લાલચે ભરમાય છે, અને દશરથ રાજ પાસે એ વચન માગે છે. પરિણામે વિધવા બને છે. અને પોતાના પુત્રનો ઉપાલંબ પામે છે. (અયોધ્યાકાંડ સં ૮ થી ૧૪. સં ૭૩ થી ૭૪.) પરશ્વી—સીતા—ને ભોગવવાની લાલચમાં સપડાઈ જતાં રાવણુ પોતે જ ભોગ-વાઈ જાય છે [અયોધ્યાકાંડ સં ૧૧૧.]

વાલી; નાના ભાઈ સુગ્રીવનાં પત્ની પરત્વે આસક્ત થતાં પ્રાણુ ગુમાવી બેઠો. આમ શિકારલાલસા, રૂપલાવણ્યલાલસા અને રાજ્યસત્તાલાલસાનાં પિંજરમાં પડેલા દુઃખને વણુવી એ માગે જનારને રામાયણુ લાલચત્તી ધરીને રોકે છે.

રામાયણુ એટલે સાંસારિક કર્તવ્યોમાં સ્વર્ગ બતાવતી સજીવ છાંબી. દશરથ પાસે વિશ્વામિત્ર ઋષિ બ્યારે રામની માગણી કરે છે, અને પુત્ર સ્નેહ તરફ બ્યારે રાજ દબે છે કે તસ્ત જ વશિષ્ઠ ઋષિ એને ચેતવી દે છે. અને એ આદર્શપિતા પોતાનું કર્તવ્ય પાળવા પુત્રને પાઠવે છે. [બાલ. વા.રા.સ. ૨૦ ૨૧] રામાયણુના એ નાયક રામ આદર્શ પુત્ર છે, આદર્શ રાજ છે અને આદર્શ પતિ છે.

‘રઘુકુલ રીતિ સદા ચલી આઈ, પ્રાણુ જાય વરુ બચન ન જઈ’  
તનય માતુ પિતુ તોષણુ હારા દુલ્લ જનની યહ સંસારા

“કહેાં સુભાવ શપથ રાત મોાંહી સુમુખી માતુહિત રાખોં તોાહી.”

“શોચિય નૃપતિ જે નીતિન જ્ઞના જે હિત પ્રજ્ઞ પ્રિય પ્રાણ સામના”

(તુ. રા. અયો.) -

સીતાજી, આદર્શ પત્ની અને આદર્શ પુત્રવધૂ છે. પતિની સાથે વનવાટ લેવા માટે તે કરગરે છે ને કહે છે :

પ્રાણનાથ કરુણાયતન, સુંદર સુખદ સુખન,  
તુમ બિનુ રઘુકુલ કુમુદ બિધુ, સુરપુર નરક સમાન,  
જીવ બિનુ દેહ નદી બિનુ વારિ, તેસે હી નાથ પુરુષ બિનુ નારી  
કંદમૂલ ફલ અમિય અહારુ, અવધ સૌધશત સરસ પહાર.

“બિનતિ બહુત કરોં કા સ્વામી ? કૃણામય ઉર અંતરયામી.” [અયો.]

કૌશલ્યાજી સમક્ષ એ સીતાજી કેમ વર્તાતાં હતાં ? એ વિષે રામાયણ કહે છે.

‘જાઈ સાસ પદ કમલયુગ, બંદિ બેઠી શિરનાઈ’

(અયો. ૫૯)

અને કૌશલ્યાજીનું વર્તન પણ કેવું હતું ?—

“દીન્હ અશીશ સીસ મૃદુબાની, અતિસુકુમાર દેખી અકુલાની.”

(અયો.)

આવાં આદર્શ સાસુ અને આદર્શ વહુ હોય ત્યાં. રમન્તે તન્નદેવતા એ વચન કેમ ખોટું પડે ? અને તેથી જ સ્ત્રીપૂજા એ રામયુગનો પ્રધાન ધ્વનિ હતો.

રામ તો દંડકારણ્યમાં જાય પરંતુ નવોઢા પત્નીવાળા અપરમાતાના પુત્ર લક્ષ્મણજી શા સારુ એને અનુસરે ? અહીં જ ભાતુરનેહની ખૂબી જામે છે અને સુમિત્રાજી એ પુત્રને વિદાય આપતાં પણ કેવી શિખામણ કહે છે ?

રામં દશરથં વિદ્ધિ માં વિદ્ધિ બનકઽઽત્મજાં ।

અયોઘ્યામટવીં વિદ્ધિ ગચ્છ તાત યથા સુખં ॥

(વા. રા. અયો.)

તાત ! તુમ્હાર માતુ વૈદેહી, પિતા રામ સખલૈાંતિ સનેહી

અવધ તહાં જહેં રામ નિવાસુ, તહાં દિવસ જહેં ભાનુપ્રકાશ

(તુ. રા. અયો.)

**નોંધ :** મુનિશ્રી સંતબ્રાહ્મણ રચિત ‘અભિનવ રામાયણ’—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદથી પ્રગટ થયેલ છે.

આનું નામ તે આદર્શ માતા, અને લક્ષ્મણએ એ જ આરાને શિર સાટે પાળી છે. ચૌદ ચૌદ વર્ષ લગીના વનવાસમાં લક્ષ્મણજીનું બ્રહ્મચર્ય અંગેડ છે. જ્યારે સીતાજીનાં વનયજ્ઞનાં આભૂષણો ઓળખવાતો વખત આવે છે ત્યારે રામને તો કશી જ ખબર નથી. કેવા એ વલ્કલધારી તપસ્વી અને યોગી ! અયોધ્યાનાં રામ અને સીતા, અને વનનાં રામ અને સીતા જુદાં જ હતાં. લક્ષ્મણ પણ કહે છે કે—

કેપૂરં નૈવ જ્ઞાનામિ જ્ઞાનામિ નૈવ કંકણં ।  
નૂપૂરં જ્ઞાનામિ તસ્યા : પાદાપ્પા સેવનાત્ ॥

માતા સીતાના ચરણ સેવનથી એના પગનું આભૂષણ ઓળખું છું; ખીજ નહિ. અહીં કવિ એ જ ખતાવવા માગે છે કે એણે હાથ, મોં કે ખીજાં અંગ જોયાં જ ન હતાં.

અરે રાવણ જેવો રાક્ષસ પણ સીતાને લલચાવે છે. (અરણ્યકાંડ સ. ૫૫) છતાં બળાત્કારની હદે ગયો જ નથી. એ રાક્ષસની પુત્રવધૂ સુલોચના કેવી પતિભક્ત સ્ત્રી છે? (લંકાકાંડ તુ. ૨)

ભરત અને હનુમંત જેવા આદર્શ સેવકો પણ રામાયણમાં ત્યાગમૂર્તિ છે.

રામાયણ આથી જ ઝળકી બિંદુયું છે. એમાં નીતિ અને સદાચાર ઉપર કળશ ચઢેલો છે. પ્રત્યેક ગૃહસ્થે એ નિલ વાંચવું જ જોઈએ, એની ઓથે જીવન ધડનાર સંસારમાં ખરે જ સ્વર્ગ અનુભવશે.

આ રીતે કરુણરસ રામાયણમાં પ્રધાન હોવા છતાં વિશિષ્ટ નીતિપ્રેરક હોઈને તે હૃદયમાં અને વર્તનમાં રાખવા લાયક છે. એ રાખવાથી ગીતા માતાનું દ્વંધ પચી શકે છે.

### રામાયણનાં મુખ્ય પાત્રો

દશરથ : અયોધ્યાના રાજવી.

રામ : દશરથના પુત્ર, લવકુશના પિતા, કૌશલ્યાજી એમનાં માતા શ્યામ.

સીતા : રાજ જનકનાં પુત્રી, રામચંદ્રજીનાં પત્ની.

લક્ષ્મણ : રામ દશરથના સુમિત્રા નામનાં પત્નીના પુત્ર

હનુમાન : અંજની પુત્ર, આદર્શ સેવક.

રાવણ : રાક્ષસી શક્તિમાન, પ્રતિ નાયક.



## સહજનંદ સ્વામી જ્યંતી [ચૈત્ર સુદ નોમ]

આ રામનવમીનો દિન જેમ અયોધ્યાવાસી રામની જન્મજયંતીનો દિન છે, તેમ એ અયોધ્યા નિકટ છપૈયાના વાસી શ્રીજી મહારાજનો પણ જન્મદિન છે.

આ માસમાં સ્વામીજીનો પ્રાગટ્યોત્સવદિન આવી જાય છે. પંચાલના ચાલુ પ્રવાસમાં કાઠી કોમનો જે કંઈ પરિચય થાય છે તથા વાતો સંભળાય છે, તે જોતાં આવી કોમમાં અને આવા સ્થળે જેમણે સંસ્કારખીજ વાવ્યાં અને અજ્ઞાનજન્ય દૂષણોને ઊલેચ્યાં તે પુરુષની સ્મૃતિ તાજી થાય છે. ભારતવર્ષની ધર્મઠાયાના સજ્જન માટે આવા સેંકડો શ્રીજી મહારાજોની જરૂર છે. એમના જન્મદિન પ્રસંગે સંન્યાસીમાત્ર આવી ભાવના રાખે.

સહજનંદ સ્વામીની જીવનલીલા પણ ચમત્કારોમાંથી બહાર કાઢીને નિહાળતાં ઘણી વાર મુશ્કેલ થઈ પડે છે. થોડા વખત પહેલાં શ્રીજી મહારાજના મંદિરે, અમદાવાદ હું ગયેલો અને ભલા એવા સાધુજનો મારી આસપાસ વીંટળાઈને એમની ચમત્કાર કથા વર્ણવવા લાગી ગયા. ત્યારે ત્યાં જે કહ્યું હતું એ જ ફરીને કહું તો—

‘આરિચ્ય એ જ મોટો ચમત્કાર છે.’

‘ચમત્કારને નમસ્કાર’ તે સૂત્ર ખીજા કશાને નહીં, પણ આરિચ્યના આ મોટા ચમત્કારને જ લાગુ પડે છે. સહજનંદ સ્વામીની પ્રતિભા, જેમણે વિશિષ્ટાદ્વૈત મતનું જ્ઞાન, વાસુદેવ ભક્ત ઉદ્ભવ સંપ્રદાયની ભક્તિ અને સ્કૃજિત તપોમય વૈરાગ્યની ત્રિવેણીમાં સ્નાન કર્યું હતું. જેમણે કાઠી, કોળી, મોચી, ઢેક, મુસ્લિમ, પારસી આદિ અનેક નાની મોટી કોમોને માંસ, દારૂ છોડાવી ન વટલાવું ન વટલાવવું રૂપ સર્વધર્મની શુદ્ધ દીક્ષા આપી હતી. જેમણે ગોંડલના દરબાર હઠીભાઈને એક પ્રજ્ઞપતિને ત્યાં ગૂણુપાટે એસાડી કુંભારની ઇજ્જત રાજથી વિશેષ છે, મૂળ પ્રજ્ઞપતિ એ છે, એ સિદ્ધ કર્યું હતું, અને જેઓ ધર્મવીર સુક્તાનંદસ્વામીને પણ આકર્ષી શક્યા હતા, તે ધનસ્થામ ઉર્ફે સહજનંદ સ્વામીને એક ધર્મ સુધારકને બદલે, ચમત્કારિક વિશેષણ આપવું એ કેટલી નાનમ દર્શાવે છે!

સત્સંગીઓ અવધારે!

આટલું વિચારે તો સાધુઓ દ્વારા લક્ષ્મીનો કાચારપર્શ ભલે ન થાય, પણ મનરપર્શ થાય છે. બ્રાહ્મણ અને ઇતરકોમના સાધુઓ વચ્ચે પંક્તિભેદ

ચાય છે, ધનદાતા અને શ્રમદાતા વચ્ચે ભોજનભેદ રખાય છે. ધનપતિ આચાર્યની પરંપરાએ ગાદીવટ સચવાય છે તેમ જ પૈસાના વહીવટને લીધે અમલદારી તંત્રની ખુશામત તથા શ્રમજીવીઓના શ્રમનો ગેરવાજખી ઉપભોગ વગેરે અનિષ્ટો પોષાય છે, અને માંહેામાંહે જગીર અને જમીનના ક્રધડા થાય છે, તે બધાનો અંત આવી જશે. અને શ્રીજી મહારાજનો આત્મા જ્યાં હશે ત્યાં સાચા અર્થમાં પ્રસન્ન થશે. શ્રીજી મહારાજના ચુસ્ત પ્રેમીજનો અમારી આ નમ્ર વિનંતી અવધારણે તો શ્રીજી મહારાજની લીલા પછી દોઢ સૌકાને અંતરે આ સમાજના નવધડતર યુગમાં નવું ધર્મજ્ઞેમ લાવવામાં તેઓ અચિત મદદગાર બનશે.

ગુંબળા, તા. ૧૮-૩-૪૭ (પ્રવાસમાં) (વિ. વા. ૭-૪-૪૭)

### વિશ્વવત્સલ મહાવીર જ્યંતી [ ચૈત્ર સુદ તેરશ ]

મહાવીરને 'સંસ્કૃતિના ધડવૈયા' કે 'જીવનકલાકાર' જેવું કોઈ વિશેષણ નહિ; પણ 'વિશ્વવત્સલ' વિશેષણ જ એમના જીવનને ન્યાય આપવા માટે એમને પૂરતું લાગે છે.

તેઓ સાચા શ્રમજીવી હતા માટે શ્રમજી કહેવાય છે; ઐશ્વર્ય અને જ્ઞાનમય હતા માટે ભગવંત કહેવાય છે. અંતરના દુશ્મનોને જીત્યા પછી ખીજને એ પંથે દોરતા હતા માટે તેઓ મહાવીર, જૈન, તીર્થંકર કહેવાય છે; બાકી એમનું મૂળનામ તો વર્ધમાન હતું. સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયના એ સપૂત હતા અને ત્રિશલા વીરાંગના એમની પ્રસૂતા હતી.

ગણસત્તાક પદ્ધતિવાળાં સુરાજ્યોમાં એ જાછ્યાં અને પોષાયા. બિહાર પ્રાંત એમનો મુખ્ય પ્રદેશ હતો અને રહ્યો. નાનપણથી જ એ બહાદુરી, સ્નેહ અને ઉદારતાનો પરિચય પામી ગયા યશોદા નામની કન્યા સાથે એમનાં પુખ્તવયે લગ્ન થયાં અને એક જ પુત્રી થયા પછી એમણે બ્રહ્મચર્યનો રાહ લીધો. માબાપની એમણે અહોનિશ સેવાચારી કરી હતી. માબાપના અવસાન પછી પણ ભાઈને ઓથ આપવા ખાતર તેમણે સાધુવેશ પહેરવામાં ઠીલ કરી; સાધુતાની તૈયારી તો ચાલુ રાખી જ. ત્રીસમે વર્ષે તેઓ દીક્ષિત થયા અને 'વસુધૈવ કુટુંબક' સૂત્ર સામે રાખીને અનાય' કહેવાતા લોકોમાં કર્યા અને સાધના આદરી દીધી.

તેઓ ખૂબ ખૂબ મૌન સેવે અને વિચર્યા કરે. તેઓ મસાલમાં પણ રહે અને યજ્ઞસ્થાનમાં પણ રહે. વનમાં પણ રહે અને વસતીમાં પણ રહે. તેઓ લાંબા લાંબા ઉપવાસો કર્યા પછી અડદના બાકળા પણ ખાય અને ખોરકૂટ પણ ખાય. એમની પાસે એકાંતમાં અટોલ આસને આત્મચિંતન કરતા હોય ત્યાં કોઈ કુલટા અદમાગણી

પણ કરવા આવે અને કોઈ પૂજવા પણ આવે. હિંસપશુઓ પણ આવે અને ગાયો પણ આવે ને અંગ ચાટ્યાં કરે. કોઈ કાનમાં ખીલીઓ પણ નાખે અને કોઈ સેવા શુશ્રૂષા પણ કરવા મંડી પડે. આની પ્રલોભન અને સંકટોની ઝડીમાં તેઓએ મનની સમતા સાધી તથા અહિંસા સંયમ અને તપની ત્રિવેણીરૂપી નગદ્ધર્મ સિદ્ધ કર્યો. ચંડકોશિક જેવા વિષધર સપાંને એમણે મહાપ્રેમથી વશ કર્યો ત્યારે જ તેઓ વિશ્વવત્સલ ધિરુદ પામી શક્યા.

મહાવીર જૈનધર્મના ચોવીસમા તીર્થંકર કહેવાય છે. પણ એમનું તીર્થંકરપણનાથના તીર્થ સાથે જ મળતું આવે છે. ઋષભે ગૃહસ્થાશ્રમમાં જગતને ખેતી, શસ્ત્ર અને લેખનવિદ્યાના કર્મયોગનો સંદેશ આપ્યો હતો. મહાવીરે ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્ત્રીપુરુષની સમાનતામાં જ સમાજરાજ્ય તથા પ્રજારાજ્ય એ જ સાચું રાજ્ય એવો પુરુષાર્થ સંદેશ આપ્યો હતો.

સંન્યાસ લીધા બાદ તેમણે — રાષ્ટ્ર, સમાજ અને વ્યક્તિના પ્રદેશમાં ત્યાગ એ જ સાચો ઉપલોગ છે. અહિંસા અને પ્રેમનું રાજ્ય જ સંપૂર્ણ સાર્વભૌમત્વ છે. જીવવું હોય તો નાના મોટા જીવજંતુ માત્રને જિવાડતાં શીખો. જીવન અને જગતને ઓળખવું એ જ સાચો ધર્મ છે. નિવૃત્તિ માર્ગ અને પ્રવૃત્તિ માર્ગ બંને સાધન છે આત્મકલ્યાણ અને વિશ્વકલ્યાણ બંનેનો અરસપરસ સંબંધ છે. બહારનાં વેશ, આશ્રમ કે ખીજાં ચિહ્ન એ તો માત્ર ઓળખાણ પૂરતાં છે. —આવું વર્તન કયું અને એ વર્તન દ્વારા તેઓએ કેવળજ્ઞાન એટલે કે સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, એથી જ જૈનધર્મ એ કેવલ પ્રરૂપિત ધર્મ કહેવાય છે.

તત્ત્વમાં સ્વાહવાદ અને આચરણમાં સત્યલક્ષી વિવેકપૂર્ણ અહિંસા એ છે જૈનધર્મનો સાર. એવો જૈનધર્મ જન્મથી નથી મળતો પણ સાધનાથી સંપાદે છે. જૈન એ વાડો કે કર્મકાંડ નથી પણ કક્ષા છે. એટલે એમાં ધર્મકાન્તિને વારંવાર અવકાશ છે. સ્ત્રી, પુરુષ, ગૃહસ્થ, સંન્યાસી, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, યુરોપિયન, હિંદી અથવા કહેવાતા મુસ્લિમ કે હિંદુ સૌ અરે! જનાવર સુધ્યાં જૈનત્વનાં અધિકારી છે. એવું એ છેલ્લા જિનવરે ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહ્યું છે.

માટે જ એ મહાવીર વિશ્વવત્સલ વિશેષણને પાત્ર છે. એમના ધર્મશાસનમાં નંદ નામના દેડકાને પણ સ્વર્ગમાં સ્થાન છે અને માણસ પણ અનીતિને લીધે શક્ષસ જેવો હોય તો તેને પણ નરકમાં સ્થાન છે.

મહાવીરને નામથી ભજનાર એમનાં આ વચનોને વારંવાર વિચારે—સાચી દષ્ટિથી વિચારે. જીવનવ્યવહારમાં સાચો વિચાર ખેડો પાર ઉતારશે. અથવા છેવટે એના જૈન તરીકેના મિથ્યા ધર્મડંને હાંકી કાઢવામાં તો એ સફળ થશે જ થશે.

## જૈનોએ લક્ષમાં લેવા જેવું

[૧] શ્વેતાંબર શાસ્ત્રોમાં વાત આવે છે—

દેવાનંદા નામે બ્રાહ્મણી માતાની કૃપ્તમાંથી દેવે શ્રીવર્ધમાનના ગર્ભાતું હરણુ ક્યુ” અને ત્રિશલાની કુક્ષીમાં મૂક્યું. આનો અર્થ એ રીતે ઘટાવવો કે, બ્રાહ્મણીની કુક્ષી એટલે જ્ઞાન અને ત્રિશલાની કુક્ષી એટલે વીરતા. મતલબ કે વીરતાની પૂર્વે જ્ઞાન હોવું જોઈએ એવું એ રૂપક કહી જાય છે.

[૨] સર્વજ્ઞ બધું જાણે : એનો અર્થ જગતતું તત્ત્વ જાણે જગતની વિગત નહિ. આમ માનીએ તો જ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને લાવની ચાવીવાળી વાત ઘટી શકે અને કમકાંડો તથા બાહ્ય વ્યવહારોમાં સુધારા વધારા કરીને જૈન શાસનને વ્યાપક અને સ્વચ્છ રાખી શકાય.

[૩] જૈન ભૂગોળ અને ખગોળની વાત સાપેક્ષ છે એટલે આત્મલક્ષ્યમાં સહાયક થાય તે રીતે લેવી. સાપેક્ષ રીતે એ વાતને જોતાં બાહ્ય ભૂગોળ તથા ખગોળનાં નવાં સંશોધનોથી એમાં સુધારાને પૂરેપૂરો અવકાશ છે જ.

[૪] મહાવીરની આસપાસ જે દૈવી ઘટનાઓ જોડાયેલી છે તેમાં મહાવીરતું સાચું નક્કર ચારિત્ર્ય છૂપાઈ ગયું છે તેને બહાર લાવવું જોઈએ. ચારિત્ર્ય આગળ ચમત્કાર તો માત્ર પરછાયારૂપ જ છે. અને ગુણપૂજક જૈનધર્મમાં ‘અતિશય’ શબ્દ જ શું ‘અતિશયોક્તિ’ નથી સૂચવી દેતો !

[૫] સવસ્ત્રપણું કે નમ્રપણું, મૂર્તિ કે મુહપત્તી વગેરે માત્ર બાહ્યચિહ્નો છે. જૈન આચારના આત્માને એની સાથે મુખ્ય સંબંધ નથી.

[૬] સર્વજ્ઞ કેવળી એ જન્મે કે ન જન્મે, બોલે કે ન બોલે તેવી તથા સ્વર્ગ, નરક કે અવધિજ્ઞાન અને જાતિસ્મરણ જ્ઞાનની વાતો કરતાં ચિત્તની શુદ્ધિ અને સમતાની વાતો પર વધારે ધ્યાન આપવું. કારણ કે, જૈનદષ્ટિ પ્રમાણે તે જ ત્રિકાલાઆધિત સત્ય છે. બાકીનું કેટલુંક અનુભવગમ્ય છે અને કેટલુંક સાપેક્ષ છે. (વિ. વા. ૧-૩-૪૭)

## મહાવીરદીક્ષા

જૈન આગમો કહે છે કે મહાવીરને પ્રાથમિક આત્મસાક્ષાત્કાર થયો ત્યાર બાદ પણ એમણે શ્રાવકનાં વ્રતો આચર્યાં અને આટલી પૂર્વસૂમિકા તૈયાર થયા પછી જ સંન્યાસની દીક્ષા લીધી. દીક્ષા લીધા પહેલાં એમનાં માબાપ (ત્રિશલા સિદ્ધાર્થ) પરલોકવાસી થઈ ચૂક્યાં હતાં. મોટા ભાઈ નંદીવર્ધનની પણ ઇચ્છાતો પોતાની

સાધના ચાલુ રહેતાં, મેળ બેસાડી તેઓ ખીજાં બે વર્ષ ગૃહસ્થ વેશે સાધુ સમા રહ્યા. મહાવીર દીક્ષા પહેલાં ગૃહસ્થાશ્રમી બન્યા હતા. તેમનું મૂળ નામ વર્ધમાન હતું. તેમનાં પત્નીનું નામ યશોદા હતું. યશોદા અને વર્ધમાન વચ્ચે શુદ્ધ પ્રણયની ગોઠડી હતી. તે બંનેએ એક જ પુત્રીરત્નથી સંતાન-સંતોષ માની લીધા હતા. મન મૂંડયા વિના તન મૂંડવામાં જોખમ છે. ગૃહસ્થાશ્રમ અને સંન્યાસ બંનેનો આત્મા તે સંયમ જ છે. રાજવી તે ચૌહાણના ભાગ પર રાજ્ય કરે છે, જ્યારે મહર્ષિ તે વિશ્વના હૃદય પર સર્વત્ર શાસન કરે છે. આવું આવું મહાવીર દીક્ષાના સ્મરણદિને વિચારી શકાય.

### હનુમાન જ્યંતી [ચૈત્ર સુદ પૂનમ]

ચૈત્રી પૂર્ણિમાનો દિવસ એ મહાનયાત્રાદિન ગણાય છે. હનુમાન જ્યંતીનો પણ એ જ દિવસ છે. બહાદુરી અને અહમ્મયઈ એ બે બાબતમાં હનુમાનનું ચિત્ર અજોડ છે અને એ દૃષ્ટિએ લોકો એને મહાવીર પણ કહે છે. રાત કે દિવસની પરવા રાખ્યા વગર માત્ર એક રામની સામે જ જોઈ અખંડિત સેવા આપનાર ભક્તોમાં તે અજોડ આદર્શરૂપ છે. લક્ષ્મણની મૂર્છાએ રામને અકળાવ્યા હતા ત્યારે દુર્ગમ પહાડમાંથી ઔષધિ લાવી આપનાર સેવક એ એક જ હતા. છેવટે સીતાજીએ ધનામમાં મોતીની માળા આપી ત્યારે એ મોતીમાંથી પણ જોણે રામનું નામ શોધવા પ્રયત્ન કર્યો અને રામ ન દેખાવાથી એ માળાને ફગાવી દેનાર પણ એ જ પુરુષ હતા.

હનુમાનનું પાત્ર હિંદુભરમાં પ્રખ્યાત છે. શનિવાર એ હનુમાન મારેનો આગવો દિવસ છે. તે દિવસે લોકો તેલ લાવીને હનુમાનની મૂર્તિ પર ચડાવે છે.

હનુમાન નૈષ્ઠિક અહમ્મયારી હતા, ભક્ત હતા. એમના પ્રતીકમાંથી જનતા ભિન્નભિન્ન રીતે સંકડો વર્ષોથી પ્રેરણા ઝીલે છે.

ભક્તિ માથું માગે છે. એટલે કે વીરતાભર્યા ત્યાગ માગે છે. રાવણે એ ત્યાગ બતાવ્યો અને એ શિવભક્ત બન્યો. પરંતુ શુદ્ધ ભક્તિ ત્યાગ ઉપરાંત સંયમ અને મૂંગી કાર્યશક્તિ પણ માગે છે. હનુમાનમાં એ સર્વ ગુણો હતા એટલે જ તેઓ શ્રીરામના એકનિષ્ઠ ભક્ત તરીકે મહામુલું સ્થાન મેળવી ગયા.

હનુમાન જ્યંતીના પર્વદિને વીરતાભર્યા ત્યાગ ઉપરાંત સંયમ અને મૂંગી કાર્યશક્તિ કેળવી રામના આદર્શને માગે પ્રગતિ કરવાની આપણે સૌ હિંદીઓ પ્રેરણા ઝીલીએ.

રામ એટલે સત્ય અને સીતા એટલે અહિંસા એવો ભાવ લેવાથી સત્ય અને અહિંસાની ભક્તિમાં સંપૂર્ણ નિરપૂહતા, એકનિષ્ઠતા, વીરતા અને પ્રહત્યર્થ એ ચારે ગુણ જરૂરી છે તેવું તે પુરુષની જ્યંતીને દિને હિંદવાસીએ યાદ રાખવું જોઈએ. તે જ 'રામલક્ષ્મણ જનકી જય યોલો હનુમાનકી' સિદ્ધ થઈ શકે. વિરમગામ, તા. ૧૦-૪-૪૭

## આયંબિલની ઓળી

ચૈત્ર અને આસો એમ વર્ષમાં એ માસ ઓળીના આવે છે. જૈનોના શ્વે. મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયમાં આ એ માસમાં ઓળીનો ખાસ મહિમા છે. છેલ્લાં વર્ષોથી સ્થાનકવાસી સમાજે પણ એ અપનાવેલ છે. તે બંને માસોમાં નવ દિવસો લગી આયંબિલો કરવામાં આવે છે. તે તે માસની નોમથી માંડીને પૂર્ણિમા લગી આ વ્રત થાય છે.

આયંબિલ એટલે સ્વાદ જીતવાનો પ્રયોગ, ઊસથી માંડીને ઘી સુધીના કોઈપણ દૂધજન્ય પદાર્થો છોડવાના હોય છે. તેલ, ઘી, સાકર, ગોળ વ. પણ તજવાનાં હોય છે. કોઈપણ જાતના મેવા, ફળ કે મુખવાસ પંચુ તે વ્રતમાં લઈ શકાતાં નથી. મીઠું મરચું પણ છોડવાનું હોય છે. માત્ર અનાજ કાચું કે રાંધેલું લઈ શકાય છે. જૈનો શેકેલું, આફેલું કે રાંધેલું જ લે છે. જોકે હવે મીઠાને સ્થાને સૈંધવ અને મરચાંને સ્થાને મરી લેવાનો ચાલ થઈ ગયો છે.

વિધિપુરઃસરતું આ વ્રત શારીરિક આરોગ્ય માટે ભારે મહત્ત્વ ધરાવી શકે છે. શરીર એ જો ધર્મસાધન છે તો એના આરોગ્યની કિંમત આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ પણ ઓછી તો નથી જ. માત્ર એક જ વખત નીરસ સાદું ભોજન એકીસાથે નવ નવ દિવસ લગી લેવું એ આદરપાત્ર પ્રયોગ છે. આ રીતે સ્વાદ-વિજ્ય પ્રહત્યર્થમાં કેટલો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે તે જૈન આગમોમાં સેંકડો વર્ષ પહેલાં વિચારાયું હતું. મહાત્માજીએ પોતાનાં વ્રતોમાં એને સ્થાન આપ્યું હતું. આ રીતે સ્વાદવિજ્યનો આ પ્રયોગ સીધી અને આડકતરી રીતે આધ્યાત્મિક સાધનોમાં ઉપયોગી છે. છેલ્લે છેલ્લે અનેક ચીજો અને સ્વાદવર્ધનનો પ્રયત્ન એ વ્રતમાં પણ થતો જાય છે, તે સુધારો માગી લે છે. અને આ અઢાર દિવસનું બચત ઘી, રસાળ અને ખીજો ખોરાક જેમને નથી મળતો એને અપાય તો આ વ્રત વર્તમાન યુગને લગતી વિધેયાત્મક બાજુ પણ પૂરી કરી શકે.



- અક્ષય તૃતીયા : વરસીતપ પારણાં
- યુદ્ધ પૃષ્ઠિમા : વિંધશરેણ્ય યુદ્ધદેવ



## વૈ શા ખ મા સ

### અક્ષય તૃતીયા [ વૈશાખ સુદ ત્રીજ ] વરસીતપ પારણાં

અક્ષય તૃતીયાનો તહેવાર વૈદિક સંપ્રદાયોમાં કૃતયુગના આદિદિન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. જ્યારે જૈન સંપ્રદાયમાં એ દિન વરસીતપના પારણા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. જૈન આમ્નાય અનુસાર કહેવાય છે કે આદિ તીર્થંકર ઋષભદેવજીએ સતત વર્ષ પર્યંત ઉપવાસો કર્યા હતા અને આ દિવસે તેમના પૌત્ર ધંકુરસ્થી પારણું કરાવ્યું હતું. હમણાં જૈન સંપ્રદાયોમાં અને ખાસ કરીને જૈન સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં વર્ષ મુધી એકાંતર (એક દિવસ પારણું એક દિવસ ઉપવાસ) એ રીતે વ્રત ધારણ કરીને છેલ્લું પારણું વૈશાખ સુદ ત્રીજને દિવસે કરવાની પ્રથા ચાલે છે. કોઈ વર્ણી (એ દિવસ ઉપવાસ અને એક પારણું એમ) એ રીતે પણ વર્ષાંતપ કરે છે.

શારીરિક તપ માટે વૈદિક અને ઐદ્ય જન્મે ધર્મસંપ્રદાયો કરતાં કહેવાતા જૈનો ખૂબ કડક છે એવી જનસામાન્ય માન્યતા છે. જૈનસૂત્રોમાં શારીરિક તપ તરફ ઓક અપાયો છે એ સાચું; પરંતુ એનું સ્થાન જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર પછીનું છે. જ્યાં લગી થોડા અંશે પણ રાગદ્વેષાદિ દૂર ન થયાં હોય અથવા તે દૂર કરવાની દૃષ્ટિ પણ ન હોય; ત્યાંલગી શારીરિક તપથી વ્યક્તિને કે સમાજને કોઈ મોટો લાભ થતો હોય, એમ મને જણાતું નથી; ઊલટું ખોટો આત્મ-સંતોષ અને આરોગ્યહાનિ પણ પહોંચવાનો સંભવ છે; એટલે આ પ્રથામાં આટલો મુદ્દારો થવાની જરૂર છે કે જેને એ વ્રત કરવું હોય તે, તે સંપ્રદાયોના જ્ઞાયા અગ્રણીઓની આ વ્રત કરતાં પહેલાં સંમતિ લેવાની વૃત્તિ રાખે.

## બુદ્ધપૂર્ણિમા ★ વિશ્વશરેણ્ય બુદ્ધદેવ

“જ્યાં લગી જગતમાં એક પણ પ્રાણી દુઃખી છે ત્યાં લગી મને નિર્વાણનું પરમસુખ પણ અપતું નથી.” આવાં વચનો અંતરથી ઉચ્ચારનારને જોળે જવાની કોણ ના પાડે? એટલે “બુદ્ધ” શરણું ગચ્છામિ” એ માત્ર બૌદ્ધોનો ઉચ્ચાર નહિ પણ જીવમાત્રનો ઉચ્ચાર છે એમ માનીને જ બુદ્ધદેવને વિશ્વશરેણ્યનું વિશેષણ મેં મૂક્યું છે.

માયાવતી માતા અને શુદ્ધોદન પિતાના એ સુકુમાર પુત્રનું મૂળનામ સિદ્ધાર્થ હતું. શાક્યનીતિના ક્ષત્રિયોનો પુત્ર હોઈ તેઓ શાક્યસિંહ નામે પણ ઓળખાય છે. જન્મેતાએ તે જન્મ પછી સાતમે જ દહાડે કાયમી વિદાય લીધી હતી પણ એમની અપરમાતા મહાપ્રભાવતિ ગૌતમી અને રત્નેહાળ પિતાએ એનાં લાડકોડ અને સુખએનમાં મળ્યા આવાવા દીધી નહોતી. હિમાલયની તળેટી પાસે ઊભેલી એ કપીલવસ્તુ નગરીના રાજકુમારની જુવાની યશોધરા નામે લાવણ્યવતી સ્ત્રી સાથે વીત્યે જતી હતી. એક સુખીસંસારની દૃષ્ટિએ કોઈ જ ખામી સિદ્ધાર્થને નહોતી, પણ એને પોતાના જીવનમાં કયાંક ઊણપ જ ઊણપ છે, એમ લાગ્યા કરતું.

જન્ન નામના સારથિ જોડે ઉઘાનક્રીડા કરવા જતાં વૃદ્ધ, રોગી અને મૃતક એ ત્રણ દશ્ય એમણે જોયાં અને એ મંથનમાં પરવા.

“શું જન્મ સાથે રોગ, જરા અને મૃત્યુ એવી એવી સ્થિતિઓ જોડાયેલી જ છે તો આ મનુષ્યશરીરનો અંતિમ હેતુ શો?” કૈંક દિવસોના સાચા વિચારને અંતે એમનામાં ઉદાસીનતા જાગી. એ કશો જ નિર્ણય કર્યા વિના એક રાત્રિએ યશોધરા, નવ પ્રસૂત પુત્ર રાહુલ, માતાપિતા અને માયાળુ મિત્રોને છોડી કોઈને મળ્યા વિના ગયા તે ગયા જ. નાના કુટુંબરૂપી ઝરણીને છોડી વસુધારૂપી કુટુંબના મહાસાગરમાં મળવાનું તેમણે મહાભિનિષ્ક્રમણ કર્યું. હજરોનો અન્નદાતા આજે ચાંડાલથી માંડીને બ્રાહ્મણ સુધીના કહેવાતા દાતાઓનો ભિક્ષુક બન્યો.

આહારકાલામ અને ઉદ્રક એ બે ઋષિઓ પાસે શાક્યસિંહે શિષ્યભાવે જ્ઞાન લીધું પણ છેવટે એ જ્ઞાનને જાતે અનુભવવા પોતે જ પોતાનો ગુરુ બન્યો, બાહ્ય તપસ્યાની ધૂનમાં તે ધૂનમાં એ તપસ્વીએ હદ વટાવી દીધી. એનાં પીઠ અને પેટ ચોંટીને એક થયેલાં દેખાયાં. ચાલવાની પણ શક્તિ એણે ગુમાવી.

એકદા એ સિદ્ધાર્થ અતિવિલાસને માર્ગે હતા, આજે એ તપસ્વી સિદ્ધાર્થ અતિત્યાગને માર્ગે હતા. રૂપકમાં એમ કહેવાય છે કે “રસ્તે ચાલતી વારાંગનાઓ પોતાના વાહકારોને સંબોધતાં કહે છે : વીણના તારને ન અતિ



ઢીલા કરશો કે ન અતિ તાલુશો. માકકસર રાખશો તો જ નૃત્યગીત સાથે સંવાદન થશે” આ વાક્યને પોતાના વિષે આ તપસ્વીએ પકડી લીધું અને મધ્યમમાર્ગ સ્વીકારી છેવટે તેઓ ઓધિસત્ત્વને પામ્યા.

બુદ્ધદેવે જે ઉપદેશ કર્યો તેને ચાર આર્યસત્યોમાં સમાવી શકાય. તેનાં નામ આ છે: દુઃખ, સમુદય, નિરોધ અને માર્ગ દુઃખનું મૂળ તૃષ્ણા છે અને એનો નિરોધ થાય તે નિર્વાણ છે. નિર્વાણનો માર્ગ એ જ માર્ગનામનું આર્યસત્ય. માર્ગ નામના આર્યસત્યના આઠ અંતભેદો હોવાથી તેને અષ્ટાંગિક માર્ગ પણ કહેવાય છે.

બુદ્ધદેવ અને મહાવીર બન્ને શ્રમણ સંસ્કૃતિના સૂત્રધારો હતા. સમકાલીન હતા. તે વખતના વૈદિક ધર્મનાં વિકૃત અંગો સામેના સમાન ક્રાન્તિકારો હતા. જ્ઞાન, અહિંસા વગેરે કેટલાક વિશેષણો પણ એમને સમાન લાગુ પડતાં હતાં સંઘ અને શિષ્યોની પ્રણાલી; કેટલાક નિયમો અને વિહારસ્થળો એ બન્નેનાં પોતપોતાની એક વિલક્ષણ વિશેષતા હતી જ. મહાવીરે વિશ્વથી નિલેપ રહી વાતસત્યનો ઓધ કરી સ્વ-અનુયાયીઓ સામે વિશ્વાત્મવાદ પ્રવર્તાવ્યો અને બુદ્ધદેવે લોકસંગ્રહ સાધવાનો ઓધ કરી વિશ્વકારુણ્યવાદ પ્રવર્તાવ્યો. આજે તો એ બન્ને મહાપુરુષોના કહેવાતા અનુયાયીઓ પોતાનું માર્ગસંશોધન માગે જ છે- \*  
(વિ. વા. ૧૬-૫-૧૯૪૭)



॥ બુદ્ધ શરણું ગચ્છામિ ॥

\* બુદ્ધલીલા સારસંગ્રહ તથા ‘બુદ્ધ-મહાવીર’માંથી વિગતો લીધી છે.

- વટસાવિત્રી  
 જોઠં સુદ પૂર્ણિમા



## જો ઠ મા સ

### વટસાવિત્રી વ્રત [જોઠં સુદ પૂર્ણિમા]

સાવિત્રી એટલે સ્ત્રીસાધનાની પરાકાષ્ઠા. સતી સાવિત્રીના નામથી કોણ અન્નજી હશે ? ધોમ ધોમ ધગધગતી ધરતીવેળાએ 'વટસાવિત્રી વ્રત'નેા ઉત્સવ આવે છે અને સાવિત્રીનું શીળું હીમ જોવું ચરિત આપણા સર્વતાપને શમાવી દે છે. વડની સ્મૃતિ એની સાથે જોડી દેવાનાં ધણાં કારણો હોઈ શકે :

(૧) વડ એવું વિશાળ અને ઘટાદાર વૃક્ષ છે કે જ્યાં ઉનાળાની ઋતુમાં તાપ સહેજે ન લાગે.

(૨) વટવૃક્ષ ચિરંજીવ પણ છે. એટલે સાવિત્રીએ પોતાના પતિને ચિરંજીવીપણું અપાવેલું તેનું સ્મરણ પણ તાજું થાય.

(૩) ગ્રીતાના અશ્વત્થ વૃક્ષનો અર્થ પણ વડ થઈ શકે એટલે જોનાં જિંએથી મૂળિયાં નીચે જાય એવા સંસારનું વડની વડવાઈએને લીધે સાચું સ્વરૂપ પણ સમજાય. સાવિત્રીએ પણ આવા સંસારનું રહસ્ય મેળવી લીધું હતું. તેથી જ તે પતિની ખાતર મરવા ખુશીથી તૈયાર થઈ શકી હતી.

આપણે ત્યાંનાં પર્વો કે તહેવારો ખાઈપીને ઉન્મત્ત થઈ માનતાનના જલસા ઉડાવવા નથી, પણ પર્વના કેન્દ્રમાં ભૂતકાળના આપણા પૂર્વજોનો આદર્શ આપણા જીવનમાં ઉતારવાની પ્રેરણા ભરે છે. કાકા કાલેલકરે 'તહેવારો' સાથે 'જીવતા' વિશેષજી બંધ એસતું જ આપ્યું છે.

કોણ જાણે શાથી પણ આપણે ત્યાં સ્ત્રી-જીવનને ઉન્નત અને કાર્યક્ષમ રાખનારી આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં ધણી વાતો છે. તેમાં આવતો આદર્શ માત્ર એકતરફી જ નથી. સાવિત્રી એવા ખખનામાંનું જ એક ઉત્તમ રત્ન છે. સાવિત્રીનાં માખાપે ખૂબ કેળવણી આપી અને સાવિત્રીએ તેને જીવનમાં વણી માખાપનાં કાળજી ઠાર્યાં. પોતાની મેજે વર શોધવાની એ પુત્રીને પિતાએ પરવાનગી આપી અને દુમત્સેન પિતાના પુત્ર સત્યવાન જેવા વરને એણે પસંદ કર્યો; છતાં પોતાના માખાપની મહોર છાપ ન મજે ત્યાં લગી સત્યવાનને કેમ કહેવાય કે, “તને હું મનથી વરી ચૂકી છું.” એટલે માતાપિતાની મહોર છાપ માટે પાછી ઘેર આવી. ઘરમાં નારદજીને જોયા અને નમી પડી. નારદજી યોગાનુયોગે જ અહીં આવી પહોંચ્યા હતા. નારદજીએ વિગતો જાણી લીધાં પછી કહ્યું, “દીકરી! ખરે જ તેં ગુણ અને શીલ ખન્નેમાં તારા સમાન જ પતિ શોધી કાઢ્યો છે. જીવાન સ્ત્રી જાતે આવેા પતિ ત્યારે જ શોધી શકે કે જ્યારે રૂપ કે બાહ્ય લાભકામાં તેનું મન ચંચળ અને વિકારી ન બનવા પામે. ખેટા! અંધ અને રાજ્યલક્ષ્મીથી રહિત એવા પિતાના એકના એક પુત્રની પસંદગી કરી તે ઉકરડામાંથી રતન ખોળવા જેવું કામ કયું છે. પ...ણ વાંધો એક છે અને તે મોટો છે. તેની આવરદા હવે માત્ર એક જ વરસની બાકી છે,” સાવિત્રીનાં માખાપ તો આ વાતથી ઉઘાઈ જ ગયાં. નારદજીના મોં પર પણ દુઃખદ લાવેા રૂપ વચ્ચાતા હતા. સાવિત્રીએ સૌને ધીરજ આપતાં કહ્યું, “મુરખીઓ! મોત એ તો અનિવાર્ય દશા છે. વહેલાં મોડા સૌને જવાનું છે. સત્યવાનના ગુણુશીલ સાથે મન જોડાયું છે; એ જે બરાબર છે, તો હશે હું મારા મનની સાથે આપની સંમતિ મેળવી તન અને સાધન પણ જોડી દઈશ.” દૃઢ સંકલ્પ શું ન કરે? સાવિત્રી પરણી ચૂકી. સત્યવાન અને સાવિત્રી શરીરે ખે હતાં પણ મનની એકાગ્રતાએ એક હતાં. સાવિત્રી જે શયનમાં રંભા, ભોજનમાં માતા, કાર્યમાં મંત્રી અને કરણમાં દાસી તો સત્યવાન પણ શયનમાં ઈંદ્ર, ભોજનમાં પુત્ર, કાર્યમાં સખા અને સેવામાં આકર હતા. દંપતીમાં એકતા તો ત્યારે જ પ્રગટે કે જ્યારે આવી રીતે પરસ્પર એકબીજાનું પોતાપણું બરાબર હોય રાવણને સીતા પણ ન મળી શકે અને રામને શૂર્પણખા આકર્ષી પણ ન શકે.

સત્યવાનનો જીવ લેવા યમ આવ્યો પણ સાવિત્રીએ જવાબ આપ્યો, “લેવા આવ્યા છો તો ખન્નેને લઈ જાઓ.” શું આ પ્રેમલાપ્રેમલીની લુખ્ખી વાતો હતી? ના, એ તો પ્રણયી પ્રભુમાં પ્રસન્ન થયેલી પ્રિયાનો ઊંડો અંતરનાદ હતો. કહેવાય છે કે યમરાજ સતીની અજોડ ભક્તિથી ખુશ ખુશ થાય છે અને

સત્યવાનને સજીવનપણું અને લાંબુ આયુષ્ય તો આપ્યું જ, બલકે સાથે સાથે સત્યવાનના પિતાને ચક્રુ તથા રાજલક્ષ્મી પણ પાછાં અપાવ્યાં. સાવિત્રીને પ્રતાપે એ આપું કુટુંબ સ્નેહ, સંપત્તિ અને શાન્તિ સાથે આત્મજ્ઞાન પણ પામ્યું.

ધન્ય છે એ સાવિત્રીને ! ધન્ય છે એ સાવિત્રીને ઘડનારાં માયાપને ! ધન્ય છે એ સાવિત્રી જેવી સતીને ખેંચનાર સત્યવાન પતિને ! અને ધન્યાતિ ધન્ય છે એ દંપતીની કંદર ધ્રુવનાર ઘુમતસેન રાજવીને !

સાવિત્રીના કિસ્સામાંથી કન્યા કેળવણી, વરની પસંદગીમાં કન્યાની સ્વતંત્રતા, સ્વતંત્રતા મળવા છતાં એનો સદ્દુપયોગ, પતિપત્નીનો આત્મપ્રણય, સાસુસસરા પ્રત્યે વહુની ફરજ, વહુ પ્રત્યે સાસુસસરાનું વાતસલ્ય એવાં અનેક તત્ત્વો સાંપડે છે. વટ સાવિત્રી વ્રતને દિવસે જે આવે સાર લેવાય તો એક એક ગૃહસ્થાશ્રમી દેવ બની જાય અને સંસારમાં સ્વર્ગ બિતરે !

સતી સાવિત્રીનું પવિત્ર નામ નારી જગતમાં જાણીતું છે અને સતત જાણીતું રહે એમાં જ હિંદી નારી અને હિંદની શોભા છે. વટસાવિત્રીવ્રતનો દિવસ એ યાદીને તાજ કરાવે છે.

પવિત્રતા, બ્રહ્મચર્ય, પતિ-પત્ની વચ્ચેનો અખંડ પ્રેમ આ બધાં તત્ત્વો મત્યંલોકમાં રહેલા નાશવંત શરીરમાં પણ અવિનાશી અમરપણાનું ભાન જગવી શકે છે, એ આદર્શ દુનિયાના માનવીજગત માટે કેટલો ભવ્ય અને પ્રેરક છે !

સતી સાવિત્રીએ યમને પણ નમાવ્યો છે, કાળની મૃતિને સુવર્ણક આપ્યો છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલી એક અબળા આવું પ્રબળ કાર્ય કરી શકે છે.

ભગીરથને વખાણવો કે સાવિત્રીને ?

એક પવિત્ર ગંગાને સ્વર્ગથી ઉતારી મત્યંલોકની ભૂમિને રસાળ અને નિર્મળ બનાવે છે. એક હૃદયના એકાત્ર બળથી મત્યંલોકના શુષ્ક દિલમાં રસ અને પાવિત્ર્ય સિંચે છે.

અન્ન વિના પ્રજ્ઞના પ્રાણનો ટકાવ નથી તે શીલ અને સદાચાર વિના પ્રજ્ઞના આત્માનો ઉદ્ધાર નથી.

યુગયુગ જીવે એ બન્ને શક્તિઓ !



- હાલારી વર્ષ
- જગન્નાથની રથયાત્રા
- ગુરુપૂર્ણિમા
- ગૌરી વ્રત
- ચાતુર્માસ
- દિવાસો



## અ પા ડ મા સ

### હાલારી વર્ષ

આપણે ત્યાં શાલિવાહન શક અને વિક્રમ સંવત અને જાણીતી સન છે. ઈસ્વી સંવત તો ખ્રિસ્તન અમલ દરમ્યાન જ વધુ પ્રચલિત થયેલ છે. હાલાર વિભાગમાં વર્ષની શરૂઆત અષાઢ માસથી કરવામાં આવે છે અને એને હાલારી સંવત કહેવામાં આવે છે.

હાલારી સંવત ખેડૂતોને ગમે તેવું વર્ષ છે. વાવણાં થાય અને વર્ષ ખેસે એવો વર્ષારંભ ખેડૂતોને મીઠો લાગે છે. એમાસાની પણ શરૂઆત અને વર્ષની પણ શરૂઆત. એ અનેનો સુમેળ કેવો સુંદર લાગે છે !

ખીજ અધા દેશો કરતાં હિંદ તેા વિશેષ ખેતીપ્રધાન દેશ રહ્યો એટલે ખેડૂતનું નવું વર્ષ એ જ હિંદનું નવલું વર્ષ. એ વધારે અંધખેસતું પણ છે. આ દેશમાં ખેતી જેટલી સમૃદ્ધ તેટલા જ આપણે સૌ સમૃદ્ધ. ખેડૂત જેટલો રસિક તેટલા જ આપણે સૌ રસિક, એવી સ્થિતિ છે. આ દષ્ટિએ હાલારી વર્ષની યોજના ઉત્તમ છે. જે કે આપણે ત્યાં વિક્રમ વર્ષ અને તેને આગલે દિવસે આવતી દિવાળીનો મહિમા એટલો અધો વ્યાપક થયો છે કે કાર્તિક માસની જેમ અષાઢ માસ આપણને ગોઠે તેમ નથી, છતાં વ્યાપારી ચોપડા કે મકાનની સાકસૂદી કરતાં ખેતી જે આપણે મન મુખ્ય હોય તેા ખરું વર્ષ તેા અષાઢથી જ શરૂ થયું કહેવાય. જે વર્ષ વરસાદનો સુકાળ તે આખું વર્ષ આપણે માટે સફળ. જે વર્ષ વરસાદમાં ઊણપ એ આપણે મન ઊણપવાળું વર્ષ.

## જગન્નાથની રથયાત્રા [અષાઠ સુદ બીજ]

અમદાવાદની જગન્નાથની જગ્યા જિલ્લાભરમાં જાણીતી છે. દર વર્ષે અષાઠી બીજને રોજ જગન્નાથનો વરધોડો નીકળે છે. અમદાવાદમાં એ આખો દિવસ ફરે છે. સૌને જગન્નાથ પર પ્યાર છે. તેમાંય પછાત ગણાતી જનતાને તો ખાસ, કારણ, ત્યાં હંમેશાં સદાવ્રત ચાલુ હોય છે. ભૂખ્યાને ભોજન ત્યાં મળવાતું જ.

જે કે આજે દુનિયાની અને હિંદની પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે; એટલે હવે જૂની ચાલી આવતી પ્રણાલિકામાં ફેરફાર થવાની જરૂર છે. જગન્નાથજીની જગ્યાના મહંતજી અને ટ્રસ્ટીઓ આ જનતા ભોજનને બદલે શ્રમ કરવાથી રોટી મળે તે રીતે ગૃહઉદ્યોગો, આમોદ્યોગો તથા શિક્ષણસંસ્કારની પાછળ જો પોતાની જગ્યાના દાનપ્રવાહને મુખ્યપણે વાળે તો ઘણું જ ઉત્તમ. અત્યંત, ત્યાં ગોપાલનની વ્યવસ્થા છે, ઔષધાલય અને વિદ્યાલયની યોજના થવાની છે, એમ મને માહિતી મળી હતી, પણ હવે તો કોઈક અપવાદ સિવાય વિના વળતરે ખાવાતું બંધ થાય એ જ ઈષ્ટ છે; નહિ તો ભિખારુવૃત્તિ અને આળસ જ પોષાય છે. એવી ખોટી ટેવોને જગન્નાથજીની જગ્યા દ્વારા ટેકો ન જ મળવો જોઈએ.

અમદાવાદમાં જગન્નાથજીની રથયાત્રાનો મહિમા ખૂબ છે. આ વખતના ચર્યાપત્રોમાં વરધોડા વખતે બીડી અને સભ્યતા વિષે થોડી ચર્યા છાપાંમાં આવી છે. મેં અમદાવાદના નિવાસ દરમ્યાન આ મંદિરની મુલાકાત તીર્થી હતી. ગાયોની સેવા અને ભૂખ્યાને ભોજન એ બે વાતો તો મને ગમી જ છે. પરંતુ એ સેવાઓ મુગાનુલક્ષી ખાસ સંશોધન માગે છે અને ત્યાં વસતા કે આગંતુક સાધુ બાવાજીઓના ચાલુ વર્તાવમાં (અંતરંગ રીતે ન કહી શકું પણ) બાહ્ય રીતે ખૂબ સુધારો માગે છે. આ માટે થોડીક સૂચના કરું છું.

- (૧) ગંજી કે ત્રોપાટ સાધુઓ ન રમે.
- (૨) બીડી, ગાંજો વગેરે કેફી વીજો ન પીએ.
- (૩) ભાષામાં ખૂબ સંયમ જાળવે.
- (૪) ન કોઈને ડરાવે, ન કોઈ અન્યાયથી ડરે.

મતલબ કે જગન્નાથજીના મહિમાને દીપાવવા તરફ ખાવાજીઓ મહંતજી તથા લાગતાવળગતા સૌ ધ્યાન આપે.

## ગુરુપૂર્ણિમા

### મહિમા : ગુરુતત્ત્વનો કે ગુરુતનનો ?

‘ગોવિંદ કરતાંય ગુરુ મહાન છે માટે ગુરુ અને ગોવિંદ બન્ને સાથે ઊભા હોય તો પહેલું નમન ગુરુને કરવું, ગોવિંદને નહીં. મતલબ ભગવાન કરતાં ગુરુ મોટા છે અને તે એટલા સારુ મોટા છે કે ‘ગુરુના માર્ગદર્શનથી જ ભગવાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.’ ‘આપણા સંતો અને ભક્તોએ એ પણ ગાયું છે. ‘નગુરાનો સંગ ન કરવો.’ આ બધું સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે કે ગુરુનો મહિમા આ દેશમાં પાર વગરનો છે, અને જેને ગુરુ છે નહીં, તેનો તો કોઈ વિશ્વાસ પણ ન કરે અને તેનું સમાજમાં ગૌરવ કે માન પણ નહીં.

કારણ કે આખીયે ભારતીય સંસ્કૃતિ ધર્મતત્ત્વ ઉપર ઊભી છે, અને ધર્મનો વ્યક્તિગત રખેવાળ તો એકમાત્ર ગુરુ છે. આથી જ ઉપનિષદોમાં ચર્ચાઓ ગુરુશિષ્ય ઉપર પ્રાયઃ આવતી હોય છે. મંત્રોચ્ચારમાં પણ ‘સહનાવવતુ સહનૌ ભુનકતુ એવા મંત્રો ગુરુશિષ્ય વચ્ચેની આત્મીયતા બતાવવા આવ્યા કરે છે.

પણ ગુરુ કોને માનવા ? એ સવાલ ઊઠશે. એક કાળે બ્રાહ્મણોના હાથમાં જ સમાજનું ગુરુપદ હતું. પણ બ્રાહ્મણો મોટે ભાગે ગૃહસ્થાશ્રમી તથા વાન-પ્રસ્થાશ્રમી હોઈ જ્યાં લગી સંન્યાસ પામેલા વાલ્મીકિ જેવાનું—તેઓ જંગલમાં રહેવા છતાં—સમાજ પર આધ્યાત્મિક પ્રભુત્વ હતું. ત્યાં લગી તો જાણે બ્રાહ્મણો ત્યાગતપમાં આગળ રહ્યા અને તેઓએ ધર્મ અને સમાજના નાનામાં નાના માણસને ન્યાય મળે તે બંધની વિશિષ્ટ ન્યાયરક્ષા કર્યા કરી. ક્ષત્રિયોના હાથમાં સત્તા હોવાથી તેના દ્વારા કોઈને અન્યાય ન થઈ જાય અથવા તેમનાથીયે વિશિષ્ટ અને સાચો ન્યાય મળે, ક્ષત્રિયો પોતે સાચા ન્યાયમાં ગફલત ન કરે તેમ જ ક્ષત્રિયો બંધે પણ વિલાસ વૈભવ અને સત્તામદમાં નીચે ન પડી જાય, તેનીયે ચોકી રાખ્યા કરી. પણ સંન્યાસી વર્ગનું પ્રભુત્વ સમાજમાંથી દૂર જંગલમાં રહેવાને કારણે નીકળી ગયું એટલે બ્રાહ્મણો પણ કાં તો સત્તા લાલસાને માર્ગે વળ્યા અને કાં તો ક્ષત્રિય રાજ્યો સાથે સાંકેતો કરી વૈભવ વિલાસમાં લલચાયા. અને બ્રાહ્મણોનું સાચું વર્ચસ નીચે પડી ગયું. યુગપુરુષ શ્રીકૃષ્ણનો કાળ આવેલાગે છે. તેથી તો મહાભારતનું યુદ્ધ થયું અને બ્રાહ્મણો કાં તો સાવ નમાલા પુરવાર થયા. દ્રૌપદીની લાજ સમાજ સામે દુઃશાસને લેવાની નફટાઈ કરી. આ કરતાં આનો કડવો નમૂનો ખીન્ને કયો હોય ?

સહભાગ્યે ભ. મહાવીર અને ભ. બુદ્ધ આવ્યા અને તેમણે બે વાતો વધુ સિદ્ધ કરી આપી : (૧) સત્તા કરતાં સત્ય મોટું છે અને (૨) આખા સમાજને અહિંસામાં આગળ વધારવામાં સંસ્થાનું મહત્વ સરાસર વ્યક્તિ કરતાં ઘણું મોટું છે. આને લીધે ધર્મે સામુદાયિક રૂપ પકડ્યું અને આત્મણ પાસેથી ગુરુપદ નીકળીને શ્રમણવર્ગના હાથમાં આવ્યું. શ્રમણવર્ગ પરિવાજકપણે ગુરુ સહેજે બની ગયો.

### ‘શાંતિ પમાડે તેને સંત કહીએ’

સાચા ગુરુનું આ લક્ષણ છે. અથવા ગુરુ એટલે શિષ્યનો શિષ્ય એટલે ગુરુના શિષ્યનો પણ શિષ્ય. અર્થાત્ ગુરુ પણ નમ્ર હોવા જોઈએ શિષ્ય તો નમ્ર સહેજે હોય જ.

ગુરુ અને શિષ્ય બંને ધ્યેયલક્ષી હોય તો સારું નહીં તો—

ગુરુ લોભી શિષ્ય લાલચુ, દોનો ખેલે દાવ;  
દૂબે બિચારે આપડે જૈઠ પત્થર કી નાવ.

એમ કંઠી બાંધે એવા ગુરુ તો ઘણાય મળી રહે છે.

શિષ્ય કરવામાં ગુરુની જવાબદારી છે ને ગુરુ કરવામાં શિષ્યને પણ તકેદારીની જરૂર છે. ગુરુ તરીકે તેમનામાં અંતઃકરણનો શુદ્ધ પ્રેમ હોવો જોઈએ. જે માણસ ગુરુ તરીકે હોય તે માણસ દંભી ન હોવો જોઈએ, પણ નમ્ર હોવો જોઈએ. અને તે પરખાયા વિના રહેતો જ નથી. આટલું શિષ્ય ખાસ જુએ. વળી શિષ્ય પણ જે ડગલે ને પગલે ગુરુનાં આચરણો જુએ તો તે સારું ન કહેવાય. પણ મનને પ્રેરણામાં, અને દોરવણીમાં બુદ્ધિને રાખી વિચારવું તો ખરું જ. ગુરુ પ્રત્યે શંકાશીલ ન બનવું. પણ ગુરુ જે અ-કાર્ય કરવા પ્રેરાવાનું કહે તો એણે એકદમ પ્રેરાવું નહીં, પણ તે બાબતમાં ચોકસ કરવું. મતલબ કે આવે સ્થળે વધારે જગત રહેવું. વળી ગુરુ અને શિષ્યનો સંબંધ નિર્લેપ રાખવો તે દૂર રહી પ્રેરણા ઝીલવી, નહીં તો રાગબંધનમાં પડી જવાનો મહાભય પણ રહેલો છે.





## ગૌરીવ્રત ગૌરીવ્રતમાં ગડબડગોટો

મહાદેવને આર્યોએ પોતાના ઈષ્ટ દેવ તરીકે અપનાવ્યા અને બ્રાહ્મણોએ સુધ્ધાં તેમને દેવાધિદેવ માન્યા. ત્યારે મહાદેવનું રૌદ્ર સ્વરૂપ ગૌણ થઈ સૌમ્ય સ્વરૂપ વધુ બહાર આવ્યું છે. ગૌરી એટલે પાર્વતી. શંકર ભગવાનનાં તે સતી સ્ત્રી છે. એકપતિવ્રત માટે પ્રયત્ન કરનાર સ્ત્રીઓમાં તે આગેવાન છે. શિવજીના મહાન તપશ્ચર્યાકાળ લગી તે ધીરજપૂર્વક ટકી રહે છે.

ગૌરીવ્રત એ એવી સતીના સંભારણાનું વ્રત છે. આ કુમારિકાઓનું વ્રત છે. કુમારિકાઓ એકાસને બેસીને મોળું મોળું ખાઈને, આ વ્રત કરે છે; પાર્વતીને પૂજે છે અને માગે છે, “ગૌર્યામા ! ગૌર્યામા ! મને કલ્યાણરો પતિ મળે, સ્નેહાળ નણુંદ મળે” વગેરે. પણ ખીજી બાજુ તેઓ કૂટવાની, રોવાની, બિભત્સ ગાળ દેવાની બાજુ રીતસરની તાલીમ લે છે. કયાં ઉચ્ચ કુટુંબની આદર્શ કલ્પના અને કયાં આ બિભત્સ કરુણતાની તાલીમ ! આ બન્ને વચ્ચે કેટલો પરસ્પર ધોર વિરોધ છે ? કચારથી આ ગડબડગોટો પેઠા હશે તે પ્રભુ બાણે. પણ આજે તો વડીલો અને ડોસીમાઓ સુધ્ધાં એને સહજ માનીને ચલાવી લે છે.

સાણુંદમાં આ વર્ષે આ ગડબડગોટો દૂર કરવાનો પ્રયત્ન થયો. તેમાં જો કે સંપૂર્ણ સફળતા ન મળી, પરંતુ ખીજ સારાં નંખાયાં છે એમ માનું છું તે બદલ કાશીબેન, મણિબેન અને મીરાંબેન તથા તેમના પ્રયત્નને આવકાર આપનાર બાલિકાઓને હું ધન્યવાદ આપું છું. કારણ કે, તે પ્રયત્ન દ્વારા તેમણે કેટલાંક બેનોને ગરબા, વાર્તા અને રમતોના કાર્યક્રમ દ્વારા નવસંસ્કરણની દૃષ્ટિ આપી. ચાતુર્માસ પર્વોત્તિ જ ભંડાર છે. ઘણાંખરાં પર્વોમાં જુગાર, અનાચાર, ખાઉંખાઉં, વહેમ વગેરે ગડબડગોટા પેઠા છે. તે પર્વોત્તિ નવસંસ્કરણ કરી ભારતીય સંસ્કૃતિના નિર્માણ નીરને ગંદું કરનારાં તત્ત્વોને હટાવવાનું કાર્ય સમાજને ધોરનારા લોકો અવશ્ય કરે.

હતાશની અને ગોર્યો એ બન્ને તહેવારો આવે ત્યારે હું, ચિંતાતુર બનું છું કારણ કે તે દહાડે આપણી બિભત્સ અને હિંસકવૃત્તિઓને ઉધાડે છેગે રજૂ કરવાનો ખોટો રિવાજ હજુ આપણામાં હસ્તી ધરાવે છે.

રાજકોટમાં મેં સાણુંદ કરતાં આ પ્રમાણ નજીવું જોયું. છોકરીઓ ‘દોડો’ ને બદલે ‘દો’ બોલતી હતી અને કૂટવાને બદલે તાળીઓ પાડતી હતી. જોકે

‘હાય હાય’ તો સાથે હતું જ. ગિલત્સ ગાગો મેં કચાંચ ન સાંભળી, ગિલટું મોટેરાં બેતો પણ આ દિવસોમાં પૂજન કરવા ઉત્સાહભેર ચાલી જતી જ્યાં ત્યાં દેખાતી હતી. મહારાષ્ટ્રીય બેતોના વ્રતપૂજનના દિવસો યાદ આવે એવું રસમય દશ્ય ખડું થતું હતું. આપણા આવા પવિત્ર અને ઉત્સાહપ્રેરક પર્વોમાં હાય હાયના અને ઠઠોર વાણીના પ્રયોગો દૂર થઈ જાય તો પર્વો કેવાં દીપી જઈ! !

### ચાતુર્માસ

#### [ અષાઢી પૂર્ણિમાથી કાર્તિકી પૂર્ણિમા ]

ચાતુર્માસનો અર્થ ચાર માસ થાય, પણ વર્ષા અને શરદના ચાર માસને જ ચતુર્માસ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. ખૂબી એ છે કે આ ઋતુમાં ધાન્ય પેદા કરવાનો મહાયત્ર મંડાય છે અને પછી પૂરો પણ થાય છે. પાછોતરપાક જે કે પછી જિતરે છે પણ તેય સુધ્યાં આ ઋતુઓમાં જ વવાઈ તો જવાનો જ.

ચાતુર્માસની શરૂઆત વૈદિક સંપ્રદાયોમાં અષાઢી અગિયારસથી થાય છે અને જૈન સંપ્રદાયોમાં અષાઢી પૂર્ણિમાથી થાય છે.

આ ચતુર્માસ દરમિયાન સંન્યાસીઓ મોટે ભાગે એક જ સ્થળે નિવાસ કરી રહે છે. જૈન સાધુઓ તો પૂરા ચારમાસ-કાર્તિકી પૂર્ણિમા-સુધી રહે છે, જ્યારે સંન્યાસીઓ પૈકાના કેટલાક બે માસ રહે છે.

વૈદિકો અને જૈનો વર્ષા અને શરદમાં તપશ્રયા-ઉપવાસાદિ કરે છે. સામાન્ય રીતે જેમ ચોમાસામાં શરીરને ઉપયોગી એવાં અન્નવસ્ત્ર માટે જેમ કૃષિકારો સમાજની સેવાયત્રમાં લાગી જાય છે, તેમ સાધુસંન્યાસીઓ અને ઉપદેશકારો સંસ્કારશિક્ષણ માટેના સમાજસેવાયત્રમાં પરોવાઈ જાય છે. કેટલાક વર્ણી આઠ માસ સુધી થએલો શક્તિનો વ્યય પુનઃ સંચિત કરી લેવા માટે અધ્યયન, ધ્યાન, નિવૃત્તિ, એકાંત વગેરેમાં યોગ્ય જાય છે.

### દિવાસો

#### [ અષાઢી અમાસ ]

દિવાસાનો તહેવાર એક રીતે પર્વના સો દહાડાનો પુરોગામી પર્વદિવસ છે. દિવાસો=દિવાસો. અષાઢી અમાસ પછીથી ઠેક કાર્તિકી એકાદશી પર્વ તો સો દિવસો તું પર્વઝૂમખું. આ દિવસમાં બેતો રાત્રીજગરણ કરીને રાસો દારા સંસ્કારસંચનતું કામ કરે છે. જેકે આ રાત્રીજગરણમાં પણ જુગાર, ઠઠામરકરી, શૃંગારગીતો વગેરે દ્વારા સેજભેજ થયેલા કુસંસ્કારો પર જગૃત ચોકીની જરૂર તો છે જ.

- ધરો આઠમ
- બળેવ : શ્રાવણી પૂર્ણિમા
- કૃષ્ણ જયંતી



## શ્રાવણ માસ

### ધરો આઠમ [શ્રાવણ સુદ આઠમ]

શ્રાવણ માસ પુણ્યશાળી છે, કારણ કે તેમાં બધા ધર્મોના તહેવારો આવે છે, જેવા કે જૈન ધર્મનાં પચીસણ, શ્વેતાંબર સ્થાનકવાસી અને શ્વેતાંબર મંદિરમાર્ગ તથા દ્વિગંબરમાં પણ પજ્જુસણને સ્થાન છે જ. તે જ પ્રમાણે ઔદ્ધ ધર્મ તેમજ વૈદિક ધર્મનાં કૃષ્ણ જયંતી પર્વ પણ આ જ માસમાં આવે છે. તે રીતે આમાસ પવિત્ર ગણાય છે.

આપણા દેશમાં ધરોની વનસ્પતિએ ઠીકઠીક કાળો આપ્યો છે. અને એ કારણે એનું પણ સ્મારક થાય એ ખોટું નથી. વાસુદેવે ઈન્દ્રને બદલે ગોવાળીઆઓ પાસે પર્વતને પુખ્તવ્યો હતો. પર્વત એટલે ઔષધિભંડાર. ઔષધિ ખોરાક આપી જેમ શરીરને પોષે છે, તેમ શરીર બગડે તો બગાડ પણ દૂર કરે છે. પશુધનને પોષવાનું અને તંદુરસ્ત રાખવાનું કામ ધાસ કરે છે. સામાન્ય રીતે ઋષિ-મુનિઓનાં આસનોમાં પણ એનો ઉપયોગ સહેજે થતો હોય છે, અને હજુયે સ્મારકરૂપે લગ્ન અથવા એવા એવા મંગલ સમારંભોમાં રાખવામાં આવે છે.

### શ્રાવણી પૂર્ણિમા-બળેવ

‘શ્રાવણી પૂર્ણિમા’ એ ત્રણથરો તહેવાર છે : (૧) જનોઈ બદલાવાનો દિવસ, (૨) સ્લાબંધનનો દિવસ અને (૩) સમુદ્રપૂજનનો દિવસ.

(૧) માનવજાતનો મોટો વર્ગ જન્મથી જ સંસ્કારપૂર્ણ નથી હોતો, એટલે હિંદના ઋષિમુનિઓએ સંસ્કારત્રીક્ષા માટે પ્રજાને દોરી છે. દ્વિજનો અર્થ બ્રાહ્મણ નહિ પણ સંસ્કાર પામેલ કોઈ પણ જાતિનો પુરુષ. આજે એ દ્વિજનું સંસ્કાર-સ્મારક-પર્વ છે. હાલના સમયમાં જન્મગત વર્ણવ્યવસ્થા નિષ્ક્રમ નીવડી છે. હિંદ પણ વર્ષોની ગુલામીમાંથી આઝાદ બન્યું છે; એટલે આ જનોઈના ત્રાગણઓ બદલાવવાના ચિહ્નમાંથી માત્ર અમુક વર્ગે નહિ પણ આમપ્રભવે પોતાનાં નીતિ અને સદાચાર સુધારવાની પ્રેરણા ગ્રીલવાની છે.

(૨) હિંદની સ્ત્રીજાતિના ગૌરવનો આ મહાન દિવસ છે. સ્ત્રીઓ આજે પોતાના પતિ, પુત્ર, ભાઈ વગેરેને રક્ષાયિત્ત મોકલે છે. ઇદ્રાણીએ ઇદ્રને રાખડી મોકલાવી તેના સંભારણાનો આ દહાડો હોય કે કુંતીમાતાએ પુત્રોને મોકલાવેલી રાખડીનો આ દિવસ હોય, એની ચર્ચામાં પડવાની જરૂર નથી. ખહેતોમાં સામથ્ય છે, તેમ કોમળતા પણ છે. સંકલ્પ-અળનો વારસો તો તેમનામાં છે જ. માત્ર એમણે આટલું ભારપૂર્વક સમજવાનું રહે છે કે, હવેનું એમનું ક્ષેત્ર રાંધણિયાની ચાર દીવાલ પૂરતું કે નાનકડા કુટુંબ જેટલું જ નથી, પણ એ રાષ્ટ્ર અને વિશ્વ સુધી પહોંચે છે. ક્ષેત્રમાં વૃદ્ધિ થાય છે એટલે સ્ત્રીઓએ જાતના અને સમાજના ગુણો વધારવા જ રહ્યા.

(૩) આપણાં જહાજને હિંદની સંસ્કારિતાનો વાવટો લઈ એને દૂર દેશાવરમાં પ્રચારતાં. હિંદના વેપારીની સાખ દેશેદેશમાં હતી. પં. જવાહરલાલે આઝાદીની ઉષા ટાણે ગયા વર્ષે રાષ્ટ્રધ્વજના અશોકચક્ર માટે આવી જ આગાહી ઇચ્છી હતી. દરિયાની સફરથી સાહસ, દેશદેશાંતરના સંબંધ અને અરસપરસ સંદેશાને સહાય પહોંચે છે. એ બધું જોતાં હવે તે રુચિને જગાડવાની ખાસ જરૂર છે. દેશવિદેશનું પર્યાટન પૈસા ખાતર જ કરનાર માણસ ગમે તેટલાં નાણિયેરોથી પૂજે પણ તે સમુદ્રપૂજન સાર્થક નથી. એ પર્યાટન તો સંસ્કારીપણું અને ઉપયોગીપણું પોષવા અને પ્રચારવા માટે જ હોઈ શકે.

### ૐ કૃષ્ણ જયંતી

[શ્રાવણ વદ આઠમ]



આજનો દિવસ કૃષ્ણ જયંતીનો છે. એટલે પ્રથમ જયંતી વીધે થોડું કહું : To conquer જિતવું તે જે જયનું જીવન જીવી ગયા હોય તેમના વિજયી જીવનને સંભારીને આપણે હવે એ માર્ગે જવાનો સંકલ્પ કરીએ તો તે જયંતી ઊજવી સાર્થક ગણાય. જેની જયંતી આપણે ઊજવવા માગીએ છીએ તે કોણ હતા ? તેમનો જગતની સાથે પરલૌકિક અને ઐહિક સંબંધ શો છે ? તે પૈકી હું આંહી માત્ર ઐહિક સંબંધની ઘટનાઓ કહેવા માગું છું. એટલે કે દેવી ઘટનાઓથી દૂર રહી વાત કરીશ. મારો નમ્ર મત એ છે કે મહાત્માઓના જીવનમાં ભાગવતી ભાગ હોય જ છે, પણ ભાગવતી ઘટનાઓ ઉપર અતિશયોક્તિનો સંભવ હોવાથી તેમને આપણે જુદી પાડીએ છીએ. સારાંશ કે કૃષ્ણને જ્યારે પરમાત્મા કલ્પીએ છીએ ત્યારે અંતર પડે છે. વ્યાસજીએ એ અંતર

સાંધવા માટે ખૂબ જ પ્રયાસ કર્યો છે, કે જેથી આપણને તેમાંથી સુંદર આદર્શ લેવાનો મજા અને આપણે તે માર્ગે પ્રેરાઈએ.

જેમ કૃષ્ણ નાના હતા, ખેલતા હતા, તેમ આપણે પણ ખેલ્યા છીએ, તેમણે દૂધ પીધેલું. ભોજન કરતા વ્યવહારમાં પડ્યા હતા એમ આપણે જોઈએ અને એમના જીવન તરફ પ્રેરાઈએ તો તેથી ખૂબ રસ લઈ શકીશું. હવે એમના જીવન અંગે કહું : આ ભારતવર્ષમાં મુખ્ય ત્રણ ધર્મો થઈ ગયા. (૧) વૈદિક ધર્મ (૨) જૈન ધર્મ (૩) બૌદ્ધ ધર્મ. બાકીના બીજા ધર્મો બહારથી આવેલા છે અને કેટલાક છે તે મૂળની શાખારૂપ છે. તે ત્રણ ધર્મમાં ચાર મહાન પુરુષો થયા છે :

- (૧) વૈદિકધર્મ : રામ અને કૃષ્ણ.
- (૨) જૈનધર્મ : તીર્થંકર મહાવીર.
- (૩) બુદ્ધધર્મ : બુદ્ધ અથવા શાક્યસિંહ.

આ ચાર પુરુષો ચૈકીના આ એક કૃષ્ણ છે. તે વસુદેવના પુત્ર હતા. હવે તેમનું જીવન તપાસીએ. તેના બે ભાગ પડાય :

(૧) પૂર્વાર્ધ : બાળપણનો રસિક ભાગ ભાગવતમાંથી મળે છે.

(૨) ઉત્તરાર્ધ : ઉત્તરાર્ધનું નક્કર જીવનઘડતર મહાભારતમાંથી મળે છે. તેમાં પણ ગીતા એ તો એમના આધ્યાત્મિક જીવનનું પારદર્શક દોહન છે. કૃષ્ણ કેવા હતા એ ગીતા પરથી કલ્પી શકાય તેમ છે.

શ્રીકૃષ્ણ એ દેહધારી તરીકે એક મહાત્મા હતા, વુક્ત યોગી હતા. એટલે જ એમને પરમાત્મ કોટીનો સાક્ષાત્કાર અનુભવગત હતો. પણ તે અતેક જન્મનો પરિપાક હતો. આવા પુરુષો જન્મ ધરે છે ત્યારે તેમનો જન્મ કષ્ટમયપ્રસંગે થાય છે. ગીતા જેમ કહે છે તેમ ‘યદા યદાહિ ધર્મસ્ય.....છે.’ પરિગ્રાણાય સાધુનામ્...તે સામાજિક રાજકીય અને ધાર્મિક રીતે જોઈએ તો ભારતનું જીવન એવી કષ્ટમય રીતે પસાર થતું હતું કે તે વખતે એવી વિભૂતિની જરૂર હતી.

કાલિંદીના પાણીમાંથી રાત્રે ચોકી વટાવીને મજામાં લઈ જવાને તેમના બાળજીવનમાં કેટલી સંકટગ્રસ્ત સ્થિતિ હતી તેનો ખ્યાલ આપે છે. ‘મુશ્કેલીએ જ મહાપુરુષોને જન્માવે છે, મહાત્મા મોઝીઝને વહેતા પ્રવાહમાં પેટીમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા. આવી રીતે દરેક મોટા પુરુષોને બાળપણથી જ કષ્ટમય જીવનમાંથી પસાર થવાનું હોય છે.

આ રીતે તેઓ પ્રજામાં નંદ યશોદાને ત્યાં ઘેર મુકાય છે. દેવકી જેવાં માતાજી કેવાં દુઃખી થયાં હશે, તેમનું માતૃહૃદય કેટલું ધવાયું હશે, કંસ તો નિમિત્તમાત્ર છે. દેવકીના બાળકને જેવાતું સુખ અને સૌભાગ્ય, દેવકીજીને બદલે યશોદાને મળ્યું, એમ એ પ્રજામાં ઉછરે છે. ત્યાં પર્વાતની હવા, ચારે બાજુ લીલાંછમ ખેતરો અને જમીનો, ખળખળ વહેતાં ઝરણાં અને ગાયોનાં ગૂંથ વગેરેમાં તે ખડતલ બને છે. એ શિશુ જરા મોટો થાય છે તેમ તેમ ગોવાળ સાથે રમવા જાય છે. ઉઘાડે ડીલે ! એને શરદી શી ?

‘જનની જણજે ભક્તજન, કાં દાતા કાં શર’ આ રીતે એ ભારતવર્ષનું સંતાન એટલે ‘નિભંચતાની મૂતિ’ વીરતાની પ્રતિમા. એવું એનું જીવન યોધ આપે છે. કારણ કે તેમને માખણ ખાવું તે સહજ વાત હતી, પીંડો મોંમાં મૂકતા હતા. દૂધ, છાસ, મલાઈ અને માખણથી શરીર સુદૃઢ બને તેમાં નવાઈ શી ? પ્રજાસીઓ એમને દૂધ માખણ વગેરે ખવડાવે છે. આવી રીતે નંદને ત્યાં એ દુલારો મોટો થાય છે. તે જાનોમાનો ગોપીઓને ત્યાંનાં દૂધ માખણ ખાઈને હેરાન કરે છે. ગોપીઓ યશોદા પાસે ફરિયાદ માટે જાય છે. ગોપીઓ પણ પ્રેમપાન કરે છે, કરાવે છે ત્યાં તેઓ કુદરતી જીવન ઉપર જીવે છે.

બ્રાહ્મમુહૂર્ત<sup>૧</sup> ઉત્થાય એવી એમની જીવનચર્યા તો રાજ્ય થયા ત્યારે પણ હતી. શરીરનો બાંધો પ્રજામાં ધડાયો હતો. કયાં એ પ્રજાની હાથિણી જેવી ગાયો ! હિંદુસ્તાનમાં કરોડો ગાયો હતી. પણ હાલ બહુ જ થોડી છે. એવી ગાયો તો રાજ્ય થયા પછી બ્રાહ્મણોને હજારો દાનમાં આપતા. હાલ ભેંસો બહુ નજરે પડે છે. પણ ગાયની શી દશા થાય છે એ કોણ જુએ છે ? પહેલાંના જેવું ગાયોનું સ્થાન અત્યારે કયાં છે ?

જૈન સૂત્રો ઉપાસક દશાંગસૂત્ર માંહેલા શ્રાવકના ગોકુળમાં તે વખતે, ૨૦, ૩૦, ૩૫ કે ૪૦ હજાર ગાયો હતી. બીજા પણ દરેકને ઘેર એક કે તેથી વધારે ગાય તો જરૂર હતી. હવે ધીરે ધીરે એ સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે. ફાલ ગાય દુર્લભ થઈ ગઈ છે. શ્રી કૃષ્ણજી, માખણચોર કહેવાય છે, ગોવિંદ, ગોપાળ કહેવાય છે પણ એમને ભજનારા ગાયનું લક્ષ જ ભૂલી ગયા છે. ગાયને પૂજ્ય માને છે, પણ એ પૂજ્યની દશા શી છે એનો ખ્યાલ એ ભાગ્યે જ કરે છે. વનરપત્યાહારી માટે ગાય એ તો અમરવેલ છે, તેમનાં દૂધ, દહીં છાસ મલાઈથી પૌષ્ટિક તરવો અને સાત્ત્વિક ભાવના મળે છે. હિંદના વડવાઓએ ગાયમાતાને કોલ આપેલો કે ‘અમને તું પોષ, અમે તને પોષીશું. તું પૂજ્ય છે.’

‘ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાલ’ એમાં પણ ગાય પહેલી છતાં આજે એ ભવ્ય ભાવનાનો આત્મા ભુલાઈ ગયો, શ્રીકૃષ્ણના જીવનમાંથી પહેલો ઓધ એ મળે છે કે ખડતલ શરીર બનાવો અને એ સારુ ગાયોનાં ગોકુળો, ફરીથી આર્યાવૃત્ત ધાય એવું આચરો.

### પરોપકાર અને પ્રેમ

ગોવાળીઆઓ સાથે એ ગાયો ચારે છે, જાતમહેનત કરે છે, ભાઈચારે પાથરે છે. ગોવાળો સાથે નાસ્તો કરે છે, રોટલો, ‘હાશ કેરડાંનું’ અથાણું એ એમની સરસ ઊજાણી. ચોમેર પ્રેમ અને મિત્રતાનું સામ્રાજ્ય ફેલાવે છે. એ પ્રેમ એની વાંસળીના ગાનમાં મૂર્તિમંત બનતો. ગોવાલણો કહેતી કે :

‘કાનૂડા તારી વાંસળી રે, અમને દુઃખડાં દિયે છે દાડી દાડી’

કયાં દુઃખ ? પ્રેમની ભૂખનાં ? એ પ્રેમ કેટલો દિવ્ય !

એમની બંસીથી જન્મનાનાં નીર થંભી જાય છે. એવી એ સંગીતની અંધારી રાતે એ મધુર સ્વરમૂર્તિઓ ખડી કરે છે. વાંસળીમાં શું હતું ? પણ એકાગ્રતામાં હતું તેથી જ આત્મરસ ઊતરતો. કલ્પના તો કરો; એ ભાંગ્યાના ભેરુ હતા. તેમની વાંસલડીથી વ્રજ ગાંડું બન્યું હતું. ગામડાનાં માણસો અનઘડ હશે એ ખરું, પણ તેમનાં હૃદય અનઘડ ન હતાં. હૃદય હૃદયને સાક્ષી પૂરે છે. એટલે એ બાલકૃષ્ણ પાછળ ગાંડા બન્યા. એક પ્રસંગે ઈંદ્રયજ્ઞના સંબંધમાં એમણે નંદ્યાવાને કહ્યું, પરોક્ષને પૂજવા કરતાં પ્રત્યક્ષને પૂજવું જોઈએ, ગાય, બ્રાહ્મણ અને પર્વતને માનીએ. યીજને શા માટે ? આ પરથી તે કાળે ભારતમાં જંગલો હતાં અને લાકડાં સહુને સહેજે મળતાં. કયાં તે સ્થિતિ અને કયાં આજની સ્થિતિ ? ત્યારે મોં માગ્યા વરસાદ વરસતા. આજે જંગલો તારાજ થઈ ગયાં અને અગનગાડી આવી. જ્યારે ગાડી ન હતી ત્યારે લોકો ગાડામાં જતા. નદીનીર આવતાં ત્યાં બેસી ડીંમણ કરતાં, ગામડાંની સંસ્કૃતિનો લાભ મળતો. આ આમજનો ગાંડાતુર શાથી હતા ? પ્રેમથી. અને પ્રેમ પણ કેટલો પરોપકાર પૂણું ! ઈંદ્ર મુશળધાર વૃષ્ટિ છોડે છે, વ્રજ ડૂબાડૂબ ધાય છે. કિશોર શ્રીકૃષ્ણ એની વહારે ધાય છે. અને ગોવર્ધનને ઉપાડી વ્રજને નીચે મૂકે છે. આ ઘટનામાં અલૌકિકતાનો ભાગ દૂર રાખીએ તોય એટલું તો છે જ કે તેમણે વ્રજને સારુ પોતાનું બળ ખચી નાખ્યું. જે પ્રેમમાં સ્વાર્થત્યાગ છે તે જ સાત્વિક પ્રેમ છે. આ પરથી આપણો અને ગામડાનો પ્રેમ પારસ્પરિક કેવો હોવો જોઈએ એ આદર્શ મળે છે. હવે ઉત્તરાર્ધ તરફ વળીએ.

તેઓ જ્યારે રાજકારણમાં પડે છે ત્યારે તેમનો વ્યવસાય વધી જાય છે ત્યારે પણ તેઓ આળપણના પ્રેમાળ સંબંધોને ભૂલતા નથી. ઉદ્ધવજી તો તેમના મિત્ર અને ગૃહસચિવ. એમને તેઓ વ્રજમાં સંદેશો આપીને મોકલે છે. તેઓને એ બધું દરશ યાદ આવે છે. અને આંખમાં હર્ષાશ્રુઓ આવી જાય છે. તેઓ દ્વારકા, ગોવાળીયા-ગોવાળણો અને હસ્તિનાપુરનાં દરથોમાં અને ત્યાંનાં દરથોમાં કેટલું અંતર ભાળે છે? કયાં ઉપરનો શિષ્ટાચાર અને કયાં હૃદયની પ્રેમભાવના ! આ તેમની અનાસક્તિનો પુરાવો છે. ગોપીઓના પ્રેમમાં પણ વૈરાગ્ય કેટલો ?

**ચિતકું મારું ચોરી લીધું રે, વહાલા હેતે જપું હરિ નામ,  
કૈંક કામણિયાં ઓલી કૃષ્ણજ્યે કીધાં, ભોળા છે ભગવાન'**

એમની નિર્લેપતાના બીજા પ્રસંગો પણ જોઈએ. સુદામાજી આવે છે. કયાં એ ચિંથરધારી બિલ્લુક અને કયાં રાગ શ્રીકૃષ્ણ. છતાં હેતે ભેટે છે. ચરણને પખાળે છે, સાંદિપની ઋષિના આશ્રમનાં સ્મરણો યાદ કરે છે, કેવો એ નિસ્પૃહ સંબંધ ! સત્યભામા, રુકિમણી જેવી રૂપરાણીઓ વચ્ચે એકેલા શ્રીકૃષ્ણ સુદામાના પૌઆ લે છે. આ ઉપરથી મૂળે તેઓ કેવા હતા ? તેનો ખ્યાલ આવશે.

રાજકાળના પ્રસંગોમાં ઉપરથી તો તેઓ જાણે પ્રપંચમાં ભળતા હોય તેમ દેખાય છે. છતાં અંતરથી કેટલા નિર્લેપ છે તે એએક ઘટનાઓથી સમજાશે.

જ્યારે ભારત ઉપર આક્રમણ વાદળો વરસી રહ્યાં હતાં, દુર્યોધન ગર્વની ટોચે ચડ્યો હતો, ભયંકર યુદ્ધના ભણકારા થતા હતા તે વેળા માનવ સંહારક યુદ્ધ ખાળવા માટે પોતે જાતે પાંડવના દૂત બની હસ્તિનાપુરમાં જાય છે. દુર્યોધને દબાવ્યા ભરેલી તૈયારી કરેલી ત્યારે તેઓ સાફ કહે છે : રાજકુમાર ! અત્યારે તું અને હું સંબંધોને નાતે નથી મળતા પણ હું અર્જુનના દૂત તરીકે એ નાતે તને મળું છું. મારો એ સ્વધર્મ છે કે એ કાર્ય મારે પહેલું કરવું. તેઓ દુર્યોધનના સન્માન અને મેવા તજી વિદુરને ત્યાં ચાલી ચલાવીને જાય છે. કેટલી ત્યાગવૃત્તિ ! કેટલું ફરજતું જાગૃતભાન ! દેશના અને સમાજના નેતાઓને આમાંથી ધરો મળશે. તેમણે પોતાના અંગત સંબંધો અને સંસ્થાના સંબંધો વચ્ચે કયાં અને કેવી રીતે વર્તવું ઘટે તે શ્રીકૃષ્ણના જીવનમાંથી તેમને મળી રહેશે.

બીજો પ્રસંગ એ છે કે એની વિધિને ઠોકરે મારનાર, હડહડતું અપમાન કરનાર દુર્યોધન પણ જ્યારે શ્રીકૃષ્ણની સહાય માગવા જાય છે, તે સમયે અર્જુન પણ પહોંચે છે. શ્રીકૃષ્ણ હસીને ન્યાય તોળે છે અને કહે છે : અર્જુન નાતો છે. એમનો પહેલો પસંદગી કરવાનો અધિકાર છે. મારી પાસે એ ચીજ છે.



તમે એ લેનાર છો. ખોલો : 'એક બાજુ હું' અને 'બીજી બાજુ મારું સૈન્ય' જે તે એક પસંદ કરો. અનુનતે પણ બીજું શું જોઈતું હતું ? એક જ શ્રીકૃષ્ણ યસ હતા. દુર્યોધનને સૈન્ય જોઈતું હતું. તે તેમને પણ મળ્યું. મતલબ કે એક બાજુ સત્યબળ બીજી બાજુ સંખ્યાબળ. એ બેમાંથી એકે એક લીધું. બીજાને બીજું લીધું. અહીં શ્રીકૃષ્ણની નૈતિક-દષ્ટિ, કર્મકૃશળતા, સ્થિરભુક્તિ, વિરોધી પ્રત્યે પણ સૌમ્યવર્તન દેખાઈ આવે છે.

(૧) એમના વિશાળ જીવનમાંથી આમ્ય સંસ્કૃતિનો પ્રેમ

(૨) ગાયોતું પાલનપૂજન.

(૩) આમવાસીઓનો મીઠો હૃદય સંબંધ

(૪) સ્વાર્થત્યાગ

(૫) સૌજન્ય સમાજ અને રાજનીતિમાં પણ સત્ય પ્રેમ અને ન્યાયનો સુંદર સુમેળ એવું ઘણું જ તારવી શકીએ છીએ.

એ રીતે જ એ ભારતના શ્રેષ્ઠપુરુષ છે. જૈન સૂત્રોમાંના આવતી ચોવીસીના એ તીર્થંકર ભગવાન છે. એમ સૌ ભારતવાસીઓના એ હૃદયપ્રેમપાત્ર પુરુષ છે. દર વર્ષે ગોકુલ અષ્ટમીએ એમની જન્મજયંતી ઉજવાય છે. એ જયંતીનો ખરો અર્થ તો ત્યારે જ સરે કે જ્યારે એમના જીવન પ્રસંગોમાંથી બોધ લઈ આપણા પોતાના જીવનમાં તેને વણવાનો પ્રયાસ કરીએ.

(‘પ્રત્નોત્તરી અને પ્રાસંગિક’માંથી)

(૧૯૪૦)

વસુદેવં સુતંદેવં કૃષ્ણ ચાણુરમદ્દનમ્  
દેવકી પરમાનંદમ્ કૃષ્ણ વદે જગદ્ગુરુ



- ઋષિપાંચમી
- પશુસહુ
- રેઠિયા આરસ : ગાંધી જયંતી

## ભા દ ર વો

### ઋષિપાંચમી [ભાદરવા સુદ ૫]

આ દિવસે સામા નામનું ખડધાન્ય ખાવાનો રિવાજ પ્રચલિત છે. મતલબ કે, વાનપ્રસ્થ થયેલા ઋષિઓ આવા ધાન્ય અને સુલભ કોથી આખી જિંદગી ગુજારે તો આપણે નવું ધાન્ય ખાતાં પહેલાં આ ખડધાન્યનો એક દિવસ પણ ઉપયોગ કરીએ એવી સમાજની કલ્પનામાંથી આ વ્રત આવ્યું હોય એમ લાગે છે. આ દેશ ઋષિમુનિઓનો પૂજક દેશ છે. એનો આદર્શ 'ત્યાગપૂર્વક ભોગવે' એ છે. વધુમાં વધુ આપવું અને ઓછામાં ઓછું લેવું એના સ્મારકરૂપે નક્કી થયેલો આ દિવસ ઋષિપાંચમ તરીકે મહત્વનો છે.

કેટલીક બહેનો આ પર્વને રજસ્વલા ધર્મની ચૂકના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે પણ પાળે છે. જોકે આજે તો એ અશુભના ચાર દિવસ પાળવાનો રિવાજ ધીમેધીમે ઓછો થતો જાય છે, અને ખાસ કરીને શિક્ષિત અને પોતાની જાતને સુધરેલી માનતી બહેનો તો તે પાળતાં જ નથી.

મને લાગે છે કે આ દિવસો પાળવામાં બહેનોનું તે સમાજનું બંધનું હિત છે. તે દિવસોમાં જે અશુભિ-દ્રવ્ય બહાર વહે છે તેમાં એવાં જંતુઓ હોય છે કે, જેની અસર લોજન વગેરે વસ્તુઓ પર પડે છે. આના પર પશ્ચિમમાં પણ પ્રયોગો થયા છે અને ફૂલ ઉપર રજસ્વલાની અસરનો અભ્યાસ કરતાં જણાવ્યું છે કે તેમાં વહેતાં અશુભિ દ્રવ્યોને કારણે પ્રથમ દિવસની રજસ્વલાની અસરથી ફૂલ જલદી કરમાઈ જાય છે, બીજા દિવસની રજસ્વલાની અસર ઓછી

થાય છે અને ત્રીજા દિવસની તેથીય ઓછી થાય છે. આપણે ત્યાં પણ વર્ષને માટે ભરી રાખવાના પદાર્થો—અથાણાં, પાપડ વગેરે પર છાંયો ન પડી જાય તેની કાળજી રાખવામાં આવે છે. એટલે શુદ્ધતાની દૃષ્ટિએ કાળજી રાખવી એ જરૂરી છે.

ખીજું એ દિવસોમાં બહેનોને આરામ મળે તે પણ ખાસ જરૂરી છે. જો કે આજે તો બને છે બલદું. ઘરનાં બધાં જ વાસણો, કપડાં એને જ ધોવાનાં હોય. ફક્ત રસોઈમાંથી જ બાદ. વાસ્તવમાં તેને આરામ મળે અને કાંઈ સુંદર વિચારી શકે એવી તક મળવી જોઈએ.

તે દિવસોમાં ગરમ બિનના ધાબળા કે કંતાનનાં ગોદડાં જ વાપરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. સ્વચ્છતાની દૃષ્ટિએ બિન અશુચિ જંતુ જલદી ગ્રહણ કરતું નથી. શારીરિક દૃષ્ટિએ પણ આ સારું છે. બિન અને કંતાન વગેરેની ગરમીને કારણે રજ સંપૂર્ણ રીતે વહી જાય અને અશુદ્ધિથી વહી જવાની અપૂર્ણતાનાં દર્દોમાંથી બચી જવાય છે.

ચોથું અને અગત્યનું કારણ એ છે કે તે દિવસોમાં સ્ત્રીને યા પુરુષને વિકારો બિંદે અને જો સંભોગ કરવામાં આવે તો તેમાંથી ગોનોરિયા જેવાં ભયંકર દર્દો નીપજવાનો ભય રહે છે.

આ દૃષ્ટિએ અમોને લાગે છે કે, સ્વચ્છતાના, સ્વાસ્થ્યના અને પતિપત્ની વચ્ચે સ્પર્શના નિયમો પળાય એ સમાજ અને બહેનોને પોતાને માટે જરૂરી છે. શિક્ષિત બહેનો આ અંગે વિચારે અને અંધઅનુકરણથી બચે. જરૂર એમાં જો જડતા આવી ગઈ હોય તે દૂર થવી જોઈએ, પણ સંશોધનને અંતે જો સારું હોય તે તો સ્વીકારવું જ જોઈએ.

### પજુસણ

#### પરમ પર્વ : પયુષણ

પયુષણ એ જિનોપાસક સાધકનું પરમ પર્વ છે.

સાધકનું પર્વ એટલે સાધનાની સુવર્ણ પળ. આત્માની નિકટતા પ્રાપ્ત કરવી એ આ પર્વનો મહિમા છે.

મંગળ મહોત્સવો મંગળતા જ માગે છે. ધર્મ એ પરમ મંગળ છે.

વિભાવથી સ્વભાવ તરફ—પર ધરથી નિજ મંદિર તરફ વળવું એ સદ્ધર્મનું રહસ્ય છે. નિજ વતન તરફ વળતા વટેમાગુની—અહો કેવી પ્રસન્નતા! અહો કેવી રસિકતા!

ઉચ્ચ પ્રસન્નતા, સાચી રસિકતા જન્માવે તે ધર્મ. રસિકતા અને પ્રસન્નતા કયાંથી મળે ? આત્મનિમજ્જનાથી. એટલે જ પયુ'ષણુ પર્વ આત્મનિમજ્જનાની વિમળ સરિતા છે. એ દ્વારા પરમ આત્મરસ સિંધુનાં દર્શન થાય છે.

### પયુ'ષણુ પર્વ

પયુ'ષણુનું પર્વ સામાન્ય રીતે જૈનોના સર્વ દ્વિરકાઓને માન્ય પર્વ છે. આખા વર્ષમાં જે ભૂલો થઈ હોય એ બધી નાની મોટી ભૂલોને શોધીને વ્યક્તિએ અને સમાજે આજે સાફ કરવાની છે. આત્મવિકાસ સાથે વિશ્વવિકાસના માર્ગે કૂચ કરવાની છે. એ માર્ગમાં ઉપયોગી થાય તેવાં થોડાં સૂત્રો અહીં ટાંકું છું.

(૧) ત્રણે (શ્વેતાંબર, મંદિરમાર્ગી, દ્વિગંબર અને શ્વે. સાધુમાર્ગી) મુખ્ય અને બીજા પેટા દ્વિરકાઓ ! તમે બધા એક માધ્યમિક સંસ્થા રચી કેંદ્રિત બનો.

(૨) કયો દ્વિરકો જૂનો, સાચો અને જિંવો એવા ખ્યાલો ન રાખતાં લઘુતા જાળવો.

(૩) જૈન એ કોમ કે જાતિ નથી પણ વિકાસની યોગ કક્ષા છે.

(૪) કુરાન તથા બાઈબલથી માંડીને વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યને પણ જૈનોએ અપનાવવું જોઈશે, કારણ કે તે સ્યાદ્વાદ અને સૂક્ષ્મ અહિંસામાં માનનારા દર્શનનો અનુયાયી છે.

(૫) સંખ્યાલોભ, હોદ્દાલોભ, મમત, વેશપૂજ, ધનપ્રતિષ્ઠા વગેરે જૈન તરીકે ઓળખાતા લોકોમાં શોભે જ નહિ.

(૬) કુડુંબ, સમાજ, રાજૂ, સંસ્થાઓ તથા વિશ્વરાષ્ટ્રો સુધી જૈનોએ જે મહત્ત્વનો ફાળો આપવાનો છે, તે ગુણુપૂજ દ્વારા પોતાના અંગત અને સમાજગત વિકાસથી જ આપી શકે, બીજા કશાથી નહિ.

### જૈનસમાલોચનાનાં સૂચનો

પયુ'ષણુના દિવસો તો જૈન સાધકના મહાપર્વના દિવસો છે. ચાતુર્માસના એકસોવીસ દહાડા પૂરા હોય તો ઓગણપચાસમે દિવસે સંવત્સરી આવવી જ જોઈએ, એવા જૈન સૂત્રોમાં ઉલ્લેખ છે. સંવત્સરી પહેલાંના સપ્તાહથી પયુ'ષણુ પર્વ આરંભાય છે અને સંવત્સરીએ ખતમ થાય છે.

આ આઠ દહાડામાં વ્યક્તિ અને સમાજ બંનેની સમાલોચના થાય એ જ એ મહાપર્વનો ઉદ્દેશ છે. પંદરમી યોગસ્તથી હિંદ આઝાદ થાય છે. તૂટી ફૂટી પણ આ અહિંસાની જ જ્વલંત સિદ્ધિ છે. જૈન ધર્મ અહિંસાની પૂજમાં માનતો આવ્યો છે. એટલે એ જ્વલંત સિદ્ધિનો યશ સાચા જૈનોને ફાળે જાય તેમાં કશું જ ખોટું નથી. કહેવાતા જૈનવર્ગમાંથી પણ સાચા જૈનો નીકળ્યા હશે. પણ હવે તો કહેવાતા જૈનોએ સાચા જૈનોને માર્ગે જવું જોઈએ અથવા તો જૈનના ધિરુદને છોડી દેવું જોઈએ. આ બેમાંથી પહેલી પસંદગી કરનારે કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ તે અંગેનું સૂચન આજે પર્યુપણપર્વની સમાલોચનાને ટાણે ખૂબ ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક બનશે એ અપેક્ષાએ અહીં એ (સૂચન) મૂકું છું.

(૧) મિલો અને એવાં જ મહાયંત્રોને સમર્થન ન આપવું કારણ કે એમાં મહાન આરંભ છે અને મહાનહિંસા છે. જેનો જૈન ધર્મમાં ખુલ્લે ખુલ્લો વિરોધ છે.

(૨) ખેતી અને ગોપાલન તરફ વળવું અથવા એટલી હદે ન પહોંચાય તો ખેડૂત, શ્રમજીવી અને ગોપાલકોને નાણાં, શુદ્ધિ, લાગવગ તથા ધનની મદદ કરવી. મહારંભમાંથી અલ્પારંભ તરફ જવાનો આ એક માત્ર માર્ગ છે. આથી જ દશેાપાસક સૂત્રમાં હજારો ગાયોના પાલનની રૂપરૂ ખીના શ્રાવકો માટે આવે છે.

(૩) યંત્રોનો ગુલામ અને તેવાં યંત્રોની ગુલામીમાંથી માણસને છોડાવવો, સંગ્રહ ખાતર સંગ્રહ નહિ પણ સેવા કાળે એનો ઉપયોગ કરવો એ જ અમૂર્છાનો પ્રત્યક્ષ ઉપાય છે. શ્રીમંતો નાણાં પોતાનાં નહિ પણ સમાજનાં છે એમ માનીને વતે. કોઈ જૈનથી વ્યાજ ઉપર તો જિવાય જ નહિ; જોઈએ તે કરતાં વધુ મકાનો પર હક રખાય નહિ અને ધર્મ કે કોમને નામે ભેદભાવ પોષી શકાય નહિ.

(૪) સ્વપતિ કે સ્વપત્નીમાં પણ મર્યાદા બહાર મૈથુન માર્ગે જવાય નહિ. સંતતિ હદ બહાર વધવા દેવાય નહિ. જે સમાજમાં પતિના અવસાન બાદ પત્ની બીજો પતિ ન કરી શકે તે સમાજમાં પત્નીના અવસાન બાદ પતિ પણ ફરીથી લગ્ન ન કરી શકે.

(૫) પ્રાણિજન્ય દવાઓ વેચાય નહિ તથા માંદગીમાં લેવાય નહિ. વિકાસી યીજનેનો વેપાર થાય નહિ. સંગ્રહ કરવાને બહાને પાતાનું ગામડું છોડાય નહિ અને છોડ્યું હોય તો પાછું પકડી જ લેવું જોઈએ. અતિથિને આર્યા વિના

જમાય નહિ. જનમાલની ખીકને છોડીને સમાજના કોઈ પણ વર્ગના અન્યાય સામે અને વૃત્તિઓ સામે ઝગૂમે એ જ સાચો જૈન.

આ બધી વાતોનો ઉલ્લેખ જૈનોનાં બાર વ્રતોમાં આવે છે. આજે મૂળભૂત રીતે આનો વિચાર કરી આચારમાં ઉતારશે તો જ કહેવાતા જૈનો સાચા જૈનો બનશે અને એમનું સ્થાન આપતીકાલના હિંદમાં અગ્રેડ અને અડોલ રહેશે. બાકીના માત્ર નામશેષ રહેલા જૈનોની સ્થિતિ નહિ ધરના કે ન ઘાટના જેવી થશે એ સ્પષ્ટ દીવા જેવું દેખાય છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, અને શ્રાવિકા— સૌ આ પર વિચારે.

સંતબાલ



## રેંટિયા બારશ

[ ભાદરવા વદ બારશ ]

જન્મગાંઠો ઊગવવાનો રિવાજ પ્રાચીન કાળથી ચાલ્યો આવે છે. કોઈની જન્મગાંઠ તે પોતે જ ઊગવે, કોઈની જન્મગાંઠ એનું કુટુંબ ઊગવે ગાંધીજીની જન્મગાંઠ હિંદની આમ જનતા ઉત્સાહથી ઊગવે છે. હિંદ બહારની જનતાના હૃદયમાં પણ ગાંધીજીનું નામ છે જ. પણ આમ જન્મગાંઠ ઊગવાય, એથી ગાંધીજી ફૂલાઈ જતા નથી. તેઓ કહે છે, ‘મારી જન્મગાંઠ ઊગવવી જ હોય તો રેંટિયાબારસ તરીકે ઉગવો’ એટલે કે એમને રેંટિયા બારશ છે, તેટલું પોતાનું નામ પ્યારું નથી. હરિપુરા મહાસભામાં એમણે પોતાની જરી પુરાણી એ જ વાત કરી હતી, ‘હું મરું ત્યારે મારા એક હાથમાં રેંટિયાનો હાથો અને બીજા હાથમાં પૂણી હોય તો કેવું સારું !’ એક વખત દેશચળવળમાં મુકદ્દમે ચાલતો હતો જ્યારે એમને મેન્જિસ્ટ્રેટ નાવ પૂછી ત્યારે એમણે ‘વણુકર’ અને ‘એડ્રત’ કહી હતી. અને સૌ હસી પડ્યા હતા પણ એમને તો એ હાસ્યનું પણ આશ્ચર્ય થયું. કારણ કે એમણે એ વાક્ય કંઈ વિનોદમાં નહોતું કહ્યું. ખીરલા ઘનશ્યામદાસજીએ એક વેળા પ્રશ્ન : ‘આપુ ! તમારાં મહત્વનાં અને પ્રિય કાર્યોં કયાં ?’ એમણે કહ્યું : ‘અસ્પૃશ્યતાનિવારણ અને ‘આદી’.

આ પરથી એમની ‘આદીપ્રીતિનો આંક નીકળે છે. એ તો ઘણીવાર કહે છે કે, ‘મારો રેંટિયા હું ચલાવીને જ્યારે એકતાન બનું છું, ત્યારે અદ્ભુત રસ આવે છે, મારી એકાત્રતાનું એ અદ્ભુત સાધન છે.’ રેંટિયાના સ્તરને તાંતણે સ્વરાજ્ય એ એમનો મુદ્રાલેખ છે.

આ રેંટિયાની પ્રીતિ ક્યારથી જાગી ? તેઓ કહે છે : સને ૧૯૦૮ લગી

તો મેં સાળ પણુ નહોતી જોઈ. એમને આજે ૭૨ પૂરાં થયાં ત્યારે ૩૯ વર્ષના તો હશે જ ને ? એમનું આળપણુ કેવું હતું, તે તમો જાણો જ છે. ધર્મિષ્ઠ પૂતળીબાઈના એ પુત્રમાં માતાના સંસ્કાર અને ન્યાયી પિતા કરમચંદલાઈના ન્યાયના સંસ્કાર એમને વારસમાં મળ્યા હતા. ઘણા આડોટકરામાંથી એ આળપણુ વિતાવી માંડમાંડ લણ્યા. વિલાયત જઈ એરિસ્ટરી પાસ કરી. આફ્રિકામાં એરિસ્ટર થઈને ગયા. પણુ ત્યાં તો બીજી એરિસ્ટરી જ એમને ફાળે આવી. બસ, એ હિંદીઓની અપમાનિત દશા બદલતાં લાગેલા ફટકાએ એમના જીવનનું પરિવર્તન કરી નાખ્યું. ત્યાં એમણે સત્યાગ્રહ આદર્યો. અને આજે પણુ એ જ ચાલુ છે. એમના અહિંસા અને સત્યના અખતરાઓ નિરંતર ચાલ્યા જ કરે છે. ઠેઠ આર્થિક, આહારસંબંધી, ભાષા સંબંધી અને સામાજિક ક્ષેત્રથી માંડીને રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્ર લગી તેઓ એ પ્રયોગ કરતા પહોંચી ગયા છે. ન્યૂટને એક સફરજનના પડવા પરથી ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને પ્રાયોગિક ક્ષેત્રમાં આણી નામના મેળવી. ગાંધીજીએ અહિંસા જો ધર્મિક ક્ષેત્રે સફળ છે તો રાજકીય ક્ષેત્રે કાં નહિ ? એ વિચારે પ્રયોગ આદર્યા. લોકોએ ઠેકડીઓ કરી. શું કાવાદાવા, જૂઠાં કે હિંસા વિના રાજતંત્ર ચાલે કે ? આમ પ્રશ્ન કરનારા આજે થાક્યા છે અને થાકશે જ એવો ગાંધીજીનો વિશ્વાસ છે. ૩૫૧ નાં અંગ્રેજ જીવાનોએ કરેલાં અપમાન અને તાડન, મીર આલમ નામના પઠાણુ ભાઈએ દ. આ.માં મારેલો સખત માર આવા આવા દુઃખદ સંગ્નેગોમાં પણુ એમણે જાળવી રાખેલી અપ્રતિકારક ક્ષમા, એમની અહિંસાપ્રીતિના પુરાવાઓ છે.

પણુ આજે વિશ્વમાં માનવસંહારક યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે. તેનું શું ? ગાંધીજીને મન હિંદની મુક્તિ ઉપર એ બધા પ્રશ્નોનો ઉકેલ લાગે છે. અને હિંદની મુક્તિનો ઉકેલ સમાજવાદ ઉપર છે. પણુ સમાજવાદથી કોઈ ન ચોંકે ! ગાંધીજીનો સમાજવાદ એટલે આમોઘોગનું પુનર્જીવન અને એમાં ખાદી એમને મન મુખ્ય છે. તેમને પ્રયોગ સિવાય ગમતું નથી. તેમના પ્રયોગો પાછળ ભરત્યક વકાદારી અને તટસ્થપણું હોય છે. તેથી તેઓ પ્રવૃત્તિઓને વેગ પણુ આપી શકે છે, તેમ એક પણુ મારી શકે છે. અને તેથી જ તો તેઓ મહાસભાના અગ્રેડ સુકાની તરીકે ગૌરવવંતું સ્થાન દીપાવી રહ્યા છે. અને જતાંય નમ્ર છે. ખાદીમાં આસક્ત છે. ખાદીશાસ્ત્ર એટલું જાણાયું છે કે અનહદ ! જતાં અનેક દષ્ટિએ જાણાય એ યોગ્ય જ છે.

અમારા પ. પૂ. ગુરુદેવે જૈન જનતામાં બધાં તેઓ ગયા છે ત્યાં ભારે પ્રયાસ કરી ખાદીપ્રગતિ સાધી છે. તેઓ કહે છે, 'અહિંસાની

દૃષ્ટિએ ખાદી જેટલું શુદ્ધ ખીજું વસ્ત્ર નથી. જેઓ ખીજો સંગ્રહ રાખે છે, તેઓ હાથે કાંતે, અને વણે તો સર્વોત્તમ અને જે ન કાંતે ન વણે તેઓ 'શુદ્ધ ખાદી અવશ્ય પહેરે'. આ ઉપદેશની સચોટ અસર કાઠિયાવાડમાં થઈ છે. જગનલાલ જોષીએ? ખૂબ તારીફ કરતાં એક વખત મને જામનગરમાં કહેલું કે “પૂ. મુનિજી જેવો દિલનો ખાદી પ્રેમ હજુ મારામાં પણ હશે કે કેમ, એ શંકા છે.” એ વાત સાચી જ છે. જૈનસાધુ ખાદીપ્રચારમાં આટલો રસ લે એ તેમને નવીન જ લાગે. પરંતુ તેમાં નવાઈ પામવા જેવું નથી, જૈનસાધુઓ ખાદી પ્રત્યે રાજકારણ માનીને અલગ રહે છે તે યથાર્થ નથી. ખરી રીતે જેમ અલક્ષ્યાહાર છોડવાની પ્રવૃત્તિમાં રસ લેવાય છે, તેમ ચરખીવાળાં કે ચંત્રોત્પન્ન વસ્ત્રો છોડાવવાની પ્રવૃત્તિમાં રસ લેવાય તે સક્રિય અહિંસાનું અંગ છે. ચંત્રવાદને જાણે અગ્નિયે જેટલા ટેકા ઓછા મળે તેટલી માનવતા અને અહિંસાની ઉજ્જવળતા છે. પરિગ્રહનું જૈનશાસન કદર વિરોધી છે પરિગ્રહવાદ અને ચંત્રવાદ બંને જન્યજનક ભાવે આજે જગત પર સ્વામિત્વ જમાવી બેઠાં છે. એટલે ખાદી અનેક રીતે મંગળકર છે એમ માન્યા વિના ચાલતું નથી. ખાદી પ્રચારથી લોકોને ભૂખમરો અને તેને લીધે-ભૂખમરાને-લીધે જન્મતાં, ચોરી લૂંટ આદિનાં દૂષણો તથા વ્યસનખોરી ઘટે છે. એ પ્રમાણે મળ્યાં છે. ભાઈ તાલમજી લખે છે તેમ એક અખજ રૂપિયા ખાદીથી હિંદમાં ખચે એ આર્થિક દૃષ્ટિનો લાભ પણ નાનો સૂતો નથી.

છેવટે બાવલા પરવે એટલું જ કે અહીંનો ખાદીભંડાર પ્રમાણમાં ઠીક ચાલે છે. એ આંકડા મેં જાણ્યા છે. આ ભંડાર યુવકોએ તે જાતમહેનત પર ઊભો કર્યો છે. ગામનો ટેકો સુંદર છે. અને અહીં નિયમિત કાંતનારા ત્રીસેક જાય છે. પરંતુ બાવલા ગામે આટલેથી જ સંતોષ ન માનવો જોઈએ, એથી વધુ પ્રગતિ કરવી જોઈએ અને માતાઓમાં ખૂબ નવરાશ છે, તે વખતે તેઓ ઠીક ઠીક ફાળો આપી શકે તેમ છે, હજુ ખાદીએ માતાઓમાં પ્રવેશ ઓછો કર્યો છે. માતાઓ તો આ માગમાં આગળ પડતો ભાગ લેતાં થવાં જોઈએ. બાવલા એ ધોળકા તાલુકાનું અગ્ર ગામ છે. અહીં ઘણાં ગામડાંઓનું ખમર છે. એને સહુએ હૃદયપૂર્વક પ્રમાણિકતાપૂર્વક દીવાવવું જોઈએ.

[રેટિયાબારશને દિને બાવલામાં આપેલ જાહેર પ્રવચન.]

૧૯૪૦, 'પ્રાસંગિક અને પ્રશ્નોત્તરી' માંથી

૧. જગનલાલ ન. જોષી, સત્યાગ્રહ આશ્રમના વર્ષો સુધીના મંત્રી, અને જાણીતા હરિજનસેવક.



## ગાંધી જયંતી

બાપુના જન્મદિવસને ગાંધીજયંતિ નહિ પણ રેંટિયાબારસ તરીકે બાપુએ પોતે જ લેખાવી છે. આ દિવસે રેંટિયાના પ્રતીક દ્વારા શ્રમની પ્રતિષ્ઠાને ખાસ મૂલ્યીએ. તેમ જ રેંટિયાની સાથેસાથ બાપુએ જે રચનાત્મક કાર્યક્રમો દેશ સામે મૂક્યા છે, તેમાંના કેમીએકથ, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ અને સ્ત્રી ઉન્નતિની ત્રિપુટીને તો ખાસ યાદ કરીએ. ગુજરાતના પરીક્ષિતભાઈ જેવા સેવકોની હરિજનો પ્રત્યેની હૃદયસ્પર્શી અપીલો અને શ્રી. નારણદાસઠાકા (નારણદાસ ગાંધી) જેવાની રેંટિયાની અપીલો અમલી બનાવવાનું આ દિવસોમાં ખાસ વિચારવું ઘટે.

(૧) નાનામાં નાની વાતથી માંડીને છેક મોટામાં મોટી વાત સુધી પોતાને જે સાચું લાગે તેને જ પૂર્ણ વફાદારી.

(૨) ભૂલોની શોધ અને સ્વીકાર.

(૩) સામાજિક કાર્યોમાં સામા પાત્રની સમજને પણ સંપૂર્ણ ન્યાય આપવાની જગૃતિ.

(૪) સત્યનો આગ્રહ સાથે સાથે કદાગ્રહનો ત્યાગ.

(૫) બાપુ સારાથે સમાજને પોતાનું જ અંગ માનતા અને તેથી સાથી કાર્યકરોની ભૂલને પોતા ઉપર ઓઢી લેતા અને એ રીતે જગૃતિ લાવવાનો પ્રયત્ન.

આ પાંચ મુદ્દાઓના જગૃત આચરણથી એક વખતના માંસાહારી, વિષયાધ અને ચોરી કરનાર, સામાન્યમાં સામાન્ય માણસ મહાન નેતા અને સારાથે વિશ્વના ત્રેરક બાપુ બની શક્યા.

[રેંટિયા બારસને પવિત્ર દિવસે રાષ્ટ્રીય શાળા રાજકોટમાં બાળાસાહેબ ખેરના પ્રમુખપદે મળેલી સભામાં યુગપુરુષના જીવનની સમાલોચના કરતાં મહારાજશ્રીએ જે મુદ્દા તારવ્યા હતા તે અહીંયાં આપ્યા છે.]

એનું જીવનકાર્ય અખંડ તપો,  
અમ વચ્ચે બાપુ અમર રહો;  
એના જીવનમંત્ર સમો ચરખો,  
પ્રભુ! ભારતમાં ફરતો જ રહો.

- નોરતાં
- ધનતેરસ
- કાળીચૌદસ
- દીપાવલી
- મહાવીર નિર્વાણ દિન



આ સો મા સ

## નોરતાં [ વિજયની પૂર્વ તૈયારી ]

વિજયાદશમી પહેલાંની નવરાત્રિઓ “નોરતાં” તરીકે જાણીતી છે. નવરાત્ર શબ્દનું દેશરૂપ “નોરતાં” થઈ ગયું છે. આ નવરાત્રિઓમાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓ પોતપોતાનાં કુળદેવીઓનાં પ્રતીક ગોઠવીને પ્રદક્ષિણા કરતાં કરતાં ગરબા ગરીબોઓ ગાય છે. ગુજરાતનાં ઘણાં બાળકોના વાળ હજુ ત્યાં ઉતરાય છે. આ કુળદેવીઓ કોઈ એક કોમમાં નહિ પણ ગુજરાતનાં બની ગયાં છે. એ બહુચરાઅંબામાતના સંબંધનો છેડો અહીંના આર્ષદ્ષ્ટાઓએ શિવશક્તિ-જગદંબા સુધી મેળવી દીધો છે; એટલે આ રીતે ગુજરાતનાં નરનારીઓ આ રાત્રિઓમાં શક્તિનું આહવાહન કરીને તેની ઉપાસનાના આ દિવસો ભારે ઉત્સાહપૂર્વક ઊજવે છે. સવાલ તો એ છે કે આ નોરતાંનો ઉત્સાહપૂર્વક ઉત્સવ વર્ષોથી ઊજવવા છતાં ગુજરાત આજે કહી શકશે ખરું કે એણે શક્તિનો સંચય કર્યો છે? એને સાચી દિશા તરફ વાળવો એ જ આ ઊજવણીનું ખરું માપ છે.

આજે તો એ એક બાજુથી શક્તિના પૂર્ણ સૂચક ગીતડાં ગાય છે અને બીજી બાજુ નીતિ અનીતિનો ખ્યાલ કર્યા વિના “પૈસો મારું સર્વસ્વ” કરી રહ્યો છે.

ગુજરાતે હવે જગતનું જોઈએ અને સાચી શક્તિનો સંચય કરી એને સુમાર્ગે વાળવી જોઈએ. આ નોરતાંનું પર્વ એ માટે માર્ગદર્શક બનવું.

## નોરતાં અને વિજયાદશમી

સત્યાગ્રહ અને સવિનય લંગનાં ઊંચા સાધનોનો હિંદમાં જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો આપુએ. આપુ આજે હાજર નથી. પરંતુ એમનું આરંભેલું ભગીરથ કામ આપણી સામે છે જ. તેને આપણે વેગ આપીએ. સમાજની કુદિઓરૂપી રાક્ષસો

ઉપર વિજય મેળવીએ. રામે રાવણ સામે લડીને અને પાંડવોએ કૌરવો સામે લડીને જેમ વિજય મેળવ્યો અને એના પ્રતીકરૂપે વિજયાદશમીનું પર્વ ઉજવાય છે, તેમ આજે નવરાત્રિ કે જે શક્તિના સંયમ માટે છે, તેમ પ્રથમ શક્તિ-સંયમ કરી પછી તે સંયમનો સમાજ અને ધર્મસંપ્રદાયમાં નમ્ર અને નિખાલસ-પણે થયેલી ક્રાંતિમાં ઉપયોગ કરાવીએ. આમ કરવા કરાવવામાં જ એ બંને પ્રતીક બૂધી છે.

### ધનતેરસને ધાન્યતેરસ બનાવો

ધનતેરસ, કાળીચૌદસ અને દિવાળી એ ત્રણ તહેવારો સળંગ તહેવારો છે ભારતની લક્ષ્મી માત્ર રોકડનાણાંમાં સમાપ્ત નહોતી થતી. ભારતની લક્ષ્મી તો વિષ્ણુની પત્નીરૂપ હતી. એટલે કે જેની પછવાડે સત્ય, પ્રભુ છે તેવી જ લક્ષ્મીનો એ આદર કરવું. ગીતાનો છેલ્લો શ્લોક એનું જીવંત પ્રમાણ છે. આપણે ત્યાંના યાજ્ઞ ચાર સુખની કલ્પનામાં પણ કયાંય પૈસાનો ઉલ્લેખ જ નથી. ફરીથી આજે એ ચાર સુખરૂપી લક્ષ્મીનું આહવાહન કરવું જોઈએ. તે ચાર સુખ આ રહ્યાં. (૧) નરવી કાયા (૨) ધર્મ્યં સંતાન (૩) પતિપત્નીનો નિમંજ્ઞ સ્નેહ અને (૪) ધાન્યના ઢગલા, આજે તો હિંદની સામે તાત્કાલિક પ્રથમ ધર્મ સાથે ધાન્યનો છે.

“ખેડૂતનાં ન્યાય, નીતિ આપાદ રહો. એ જગતાતની પ્રતિષ્ઠા વધો. ધાન્ય પકવનાર અને ખાનાર બંને સત્યપરાયણ બનો,” ધનતેરસને આ દર્શિએ સૌ ઉજવજો.

લક્ષ્મીને પૂજવી એ ધનતેરસના દિવસનું રહસ્ય છે. ભારત હંમેશાં સંસ્કૃતિની લક્ષ્મીનું જ પૂજક રહેવાથી સંસ્કૃતિને ટકાવી શક્યું છે. છેલ્લા સૌકાઓથી તેમાં શિથિલતા આવી છે; પણ હવે હિંદ આઝાદ થયું છે, હવે નીતિના ઢીલા બંધોને તેણે મજબૂત કરવાના છે. ધનતેરસને પવિત્ર દિવસે નીતિની લક્ષ્મીનું દ્વિતી પૂજન કરી જીવનમાં અપનાવીએ.

### કાળીચૌદસ

અધારી ચૌદસ ભૂતાદિ સાધના માટે પ્રસિદ્ધ ગણાય છે. પણ આપણે તો વહેમ અને અનુચિત ટીકાખોરીની વૃત્તિનું ભૂત જે આપણી રગેરગમાં ઘૂસી ગયું છે તેને કાઢવા વગર આપણો છૂટકો નથી. આ ચૌદસે ભૂતને સાધવાનો નહિ પણ આ ભૂતને કાઢવાનો સંકલ્પ કરીએ.



દીપાવલી : સૌનું વહાલસૌયું પર્વ  
[આસો વદ અમાસ]

પ્રગટે સખી પ્રાંગણ દીપકલી,  
મુજ સંગ-સુહાગણ આત્મકલી;  
વિલસે હુલસે વિકસે નવલી,  
રસ ઊર્મિભરી રજની ઊજળી.

### દીપાવલી

પ્રકાશ શુદ્ધિમય ઉપાસનાર્થી જ શાભાયમાન અને સિદ્ધિમાન ભાસે છે ધર અને મકાનો ધોળાય છે, કળા અને શ્રી ઊભય પૂજાય છે, એ એની આગાહી છે. શુદ્ધિ અને સૌંદર્યનો અમર સહચાર છે. ‘આતાં ચોખ્ખાં કરો’, વ્યાપારીનો સૂર કાને અથડાય છે, અને સાધક ચોંટીને જગૃત થઈ જાય છે.

અભેદતા ! તારું અમર સંભારણું,  
છે એકી સાથે ધર ધર પ્રગટતી દીપશિખાઓ,  
ત્યાં નવ કો, વર્ણભેદ, નવ કો, વર્ગભેદ, નવ કો, વેશભેદ,  
દીપાવલી સૌનું વહાલસૌયું પર્વ છે.

દિવાળીનું પર્વ એ હિંદની પ્રજાનું અણુમોલ પર્વ છે. દિવાળી સાથે મહાવીર નિર્વાણ અને વીર વિક્રમ બંનેની યાદી જોડાઈ ગઈ છે. તે દિવસોમાં વ્યાપારીઓના ચોપડા ચોખ્ખા થાય છે. ધરો સાફસફ થાય છે. દીપમાળા પ્રગટે છે. અને ઘેર ઘેર મંગળગીતો ગવાય છે. ઉત્સાહમાં ફટાકડા ફેડવાનો રિવાજ છોડી દઈ પાકીની ઉપલી રીતો આ પર્વમાં દબદબાપૂર્વક ચાલુ રહે તેમાં કશું જ ખોટું નથી.

દિવાળી એ મહાવીર નિર્વાણનું સરવૈયું તપાસવાનું અને સાફસફી કરવાનું આ દેશનું મહા પર્વ છે. તે દહાડે બાહ્ય સફાઈને સ્થાન આપી ભંગી કોમને પ્રતિષ્ઠા આપીએ. આખા વર્ષનાં ગુણદોષોનું તારણ કાઢીએ. દોષોને દૂર કરી ગુણોને સ્થાપીએ અને વધારીએ. આવી રહેલા ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધને ખાળવા માટે મહાવીરે અહિંસાની જે જ્યોતનો વારસો મૂક્યો અને મહાત્માજીએ તેને જે રીતે તેજ કર્યો તે વારસાને ગાંધીવિહોણું હિંદ આગળ તે આગળ ધપાવે તેમાં આપણે સૂર પુરાવીએ !

## મહાવીર નિર્વાણ દિન

સિદ્ધાર્થનો નંદન વર્ધમાન, સોપાન સાધક સાધનાતણાં ચડી મહાવીર થઈ કૃતાર્થનિર્વાણ પામ્યો પ્રગટી દીપાવલી. દીપાવલી સ્મારક થૈ સદાની, સંબોધતી સાધકની સુકાની શ્રદ્ધાન સિદ્ધિપદ્મું દિવાળી, નચાજતી જ્યોતિ નવીનતાની. તિમિર ટાળે સઘળાં દીપાવલી, ડરો નિવારે દિલના દીપાવલી, પ્રકાશ પુ'જે પ્રજળે દીપાવલી, ને સર્વ'નું પર્વ' અને દીપાવલી. રહો રહો થઈ સદા દીપાવલી, છોને પ્રભાતે પલટે દીપાવલી, તોયે અમારા દિલની દીપાવલી, ફીકી ન થાજે કદીયે દીપાવલી.

જેમ વૈદિક ઋષોમાં ચોવીસ અવતારોની ઘટના છે તેમ જૈન સૂત્રોમાં ચોવીસ તીર્થંકરોની ખીના છે. ગઈ 'ચોવીસી'માં છેલ્લા તીર્થંકર મહાવીર થઈ ગયા. એમનું મૂળ નામ વર્ધમાન. પિતાનું નામ સિદ્ધાર્થ. માતાનું નામ ત્રિશલાદેવી. એ ગૃહસ્થ થયા અને એમને એક પુત્રીરત્ન થયેલું. બાળપણથી જ તે એટલો વિવેક સમજતા હતા કે 'ખીજને જીવાડીને હું જીવું' પ્રથમ એ સૂત્ર કુટુંબ ઉપર અજમાવ્યું. પછી સમાજ અને દેશ ઉપર અને છેવટે વિશ્વ ઉપર અજમાવવા સારું એ પૂર્ણ બ્રહ્મચારી થઈ પરમ સાધના માટે પરિચિત પ્રદેશ કોઠી અપરિચિત સ્થળે નીકળી પડ્યા. ત્રીસ વર્ષની યુવાન વયે એમણે સર્વસંગ પરિત્યાગ કર્યો, એમનો ત્યાગ એ નાની નિર્ઝરણીનું વિશ્વના મહાસાગર સાથે મિલન કરવા જેવો હતો.

સાડ્યાર વર્ષ અને પંદર દહાડાનો એમનો સાધના કાળ વિધવિધ કસોટીનો છે. એમણે પ્રખર વિરોધીઓને પણ પ્રેમના ગ્નદુર્ષ મંત્રથી વશ કર્યા છે. કોઈ શક છે એમ એમની વિચારણામાં હતું જ નહિ. અનાર્થ પ્રદેશમાં પણ એમણે કષ્ટ સહીને પણ પ્રેમની અજબ અસર ઉપજાવી.

જંગલનાં ભયંકર ઝેરી ઝનવરો તરફ પણ એમણે પ્રેમ સુધારસ દીધો અને પીધો. કાનમાં ખીલાઓ નાખનારને પણ પ્રેમથી નવડાવ્યા.

મહાસેવકોની અતિ ભક્તિને પણ એમણે પચાવી લીધી : અર્થાત્ ત્યાં રાગી ન થયા. આ રીતે ખરે જ એ અહિંસાની મૂર્તિ હતા. એમની અહિંસા પોલી ન હતી. સક્રિય હતી. પ્રશમરસ એટલે શાંતરસ અને સિંધુ અધિપતિ

એટલે મહાસાગર. તે પ્રેમી, ચંડકોશિક જેવા પ્રચંડ વિષધર ઉપર એમણે એ મંત્ર ફેંક્યો અને ભવ્ય માર્ગદર્શન કરાવ્યું.

સંપૂર્ણ આત્મદર્શન પછી એમણે એ સિદ્ધાંતનું વિશ્વવ્યાપી બુદ્ધિગલ બળવ્યું. જગતને 'જીવો જીવસ્ય મક્ષણં' એ ક્રિયક સૂત્રમાંથી કાઢી 'જીવો જીવસ્ય રક્ષણં' રૂપી દિવ્ય ભૂમિકા પર પ્રેરી ગયા. પૃથ્વી, જળ, વાયુના સૂક્ષ્મભૂવોમાં પણ એ પરમપ્રકાશ તેઓ પથરાએલો ગોતા. વિશ્વનાં સકળ તત્ત્વો એમને પિતા અને ગુરુ માની પ્રવર્તાતાં હોય એવી એમની દશા હતી.

જાણે શાંતરસનો મહાસાગર કેમ ઉછળતો ન હોય એવી એમની પ્રતિભા હતી !

રામે રામે પ્રેમ કરણાં કરતાં  
આખો નિરંતર અમીભીની રહેતી

અર્જુન માલી જેવા દુરાચારીનો પણ એમણે ઉદ્ધાર કર્યો, ગોશાળલ જેવા મહાઅવિનીત શિષ્યનું પણ ભયું જ ઇચ્છ્યું. નાતગતના, દેશના કે વર્ગના અગર લિંગના ભેદ એમણે તોડ્યા. પ્રાણીમાત્રમાં જ ને ચૈતન્ય છે, તે દષ્ટિએ તમે સહુ એક છો. આ અદ્ભુત સૂત્ર જીવંત આચરી બતાવ્યું. એટલે અહિંસાએ પરંધર્મ બન્યો. સત્યલક્ષી જીવનની કિંમત પૂરેપૂરી થઈ.

આના મૂળમાં એવું તપ હતું કે જે તપમાં વાસનામય ઇચ્છાઓના ચૂરેચૂરા નીકળી ગયા હતા. એને લીધે આત્મતેજ્યોમેર વ્યાપ્ત લાગતું. આપણી પ્રાર્થનાની પ્રથમ કડીમાં એવા ભગવાન મહાવીર પોતે પરમપદ પામ્યા અને જગતને પ્રેરી ગયા, તેમને વંદન છે.

‘અહિંસાની મૂર્તિ’, પ્રશમરસ સિંધુ અધિપતિ,  
અમીની ધારાઓ, રગરગ ઝમે પ્રેમઝરણી;  
તપસ્વી તેજસ્વી, પરમપદ પામી જગતને,  
તમે પ્રેયું વંદું, પરબ્રહ્મ મહાવીર તમને.’

## દ શા વ તા ર

### વરાહ

અવતારોની પાછળ એક ઊંડું રહસ્ય એ છે કે, એમાંથી પ્રાણીમાત્રના ક્રમિક વિકાસનો સુરેખ ખ્યાલ આવી રહે છે. અને સાથેસાથે બુદ્ધબુદ્ધ યુગોમાં સમગ્ર માનવજાતિને સ્પર્શતી સાધના કેવી રીતે વિકાસ પામી તેનો પણ ખ્યાલ આવી રહે છે.

વરાહાવતારમાં ઈશ્વરને ભૂંડરૂપધારી કદપવામાં આવ્યા છે, એમ કહેવાને બદલે ભૂંડમાં રહેલો ઈશ્વર પૃથ્વી પર રહેલાં પોતાનાં ભાંડુઓને પ્રલયના સપાટામાંથી બચાવી લે છે, એ કદપના આત્માના ગુણોને ભૂંડોને પણ અટકાવી શકતી નથી એની પ્રતીતિ આપે છે. જૈન સૂત્રોમાં દેડકા જેવું પ્રાણી પણ સમકિતી (સમત્વ યુક્ત જ્ઞાની) હોય શકે છે. અને સમાયણમાં ગીધ જેવું પ્રાણી અન્યાયનો સામનો કરવા માટે રાવણ જેવા સમર્થ રાક્ષસ સામે ઝૂંમી શકે. આ બધું વિકાસ પામેલા માનવ માટે આદર્શ રૂપ અને પ્રેરણારૂપ છે.

### વામન

બલિરાજ પાસે વામન-માનવીરૂપે જઈ ત્રણ ડગલાં ધરતીમાં તો આખું વિશ્વ માપી લેનાર એ અવતારી પુરુષ જગતને શું કહેવા ઈચ્છતા હતા ? પૃથ્વી નાની છે, અને પગ મોટા છે. અથવા વામન શરીરમાં પણ જે અનંત શક્તિ પ્રગટ થઈ શકે છે તે, અથવા શું ટેક એ માથા સાટે છે; એવું એવું ઘણું એમાંથી તારવી શકાય છે.

દશ અવતારોમાં ઉત્તરોત્તર ઘણાં રહસ્યો ભરેલાં જણાય છે. અવતારી પુરુષો યુગેયુગે પેદા થાય છે તેને બદલે ક્ષણે ક્ષણે પેદા થાય છે. પરંતુ જડતાના અંધારામાં અટવાતી માનવજાત યુગ પછી એને નિહાળી શકે છે, એમ માનવું વધારે ઉચિત છે.

## નૃસિંહાવતારનો સાર

ધડ નરતું અને માયું સિંહનું એવો ઈશ્વરી અવતાર તે નૃસિંહ અવતાર. ન પૂરા માણસ ન પૂરા સિંહ, માણસ ખરા અને સિંહ પણ; આવું સ્વરૂપ તે નૃસિંહસ્વરૂપ.

અન્યાયની સામે ન્યાય આપવામાં માત્ર માણસ જ કામ આપી શકે. જનવર નહિ; એ બાબતને નૃસિંહ અવતારમાં થયેલું આ કાર્ય પડકાર આપે છે અને એ સિદ્ધ કરે છે કે ગમે તે યોનિ, ગતિ કે શરીર સાથે રહેતો આત્મા સત્તાશાહી જબરદસ્તીની સામે બળવો પોકારી જ બીઠે છે, માત્ર એ આત્મામાં શુદ્ધતા હોવી જોઈએ.

શરીરના આત્મામાં જેટલી શુદ્ધતા તેટલું જ તે શરીરનું ઈશ્વરત્વ વર્ણવી શકાય.

નળકાંઠાના એક ગામમાં રબારીને લૂંટનારા લૂંટારાથી ગાયોએ રક્ષણ આપ્યું હતું. એક ગામમાં એક બળદનો પાળિયો જ્યો. તે બળદે ધાડપાડુ સામે પોતાની શક્તિનો સદુપયોગ કરીને અન્યાયની સામે ઝૂમતાં ઝૂમતાં મૃત્યુને આવકાયું હતું.

નૃસિંહ અવતાર કોઈ પણ સત્તાના અન્યાયની સામે મચક ન આપવામાં તથા અન્યાયની સામે ઝૂમનાર ભલે એકલવાયો હોય તો તેને પણ સાથ આપવામાં જ ઈશ્વરત્વ છે, એનો ખ્યાલ આપે છે.

**કોણ જીતે અને કોણ હારે ?**

**નૃસિંહ જ ચત્તી**

તા. ૩ જી મે એ છે નૃસિંહ જયંતીનો દિવસ. નૃસિંહ એટલે પ્રહલાદના પિતા હિરણ્યકશિપુની મદાંધતા તોડનાર પુરુષોત્તમ પુરુષ. પૌરાણિક કથા રૂપકમાં આમ ઘટી શકે, હિરણ્યકશિપુએ (રાક્ષસી વૃત્તિએ) પોતાના ભાઈ (મોહ)ના સંહારક (સત્યજ્ઞાન)નું વૈર લેવા માટે યજ્ઞ (સકામ કર્મ) કરી બ્રહ્મા (આત્મા) પાસેથી એવું વરદાન મેળવ્યું હતું કે, તે દિવસે પણ ન મરે, રાત્રે પણ ન મરે, તે ભૂમિ પર પણ ન મરે, આકાશમાં પણ ન મરે, ઘરની અંદર પણ ન મરે, બહાર પણ ન મરે, દેવથી પણ ન મરે, દાનવથી પણ ન મરે, માનવથી પણ ન મરે, પશુથી પણ ન મરે—આ ઉપરાંત અણિમાદિ સિદ્ધિઓનો અને



ત્રિલોકનો એ સ્વામિ હતો. છતાં તે અસુરને દેવાધિદેવે માર્યો એટલે કે, આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ જોતાં રાક્ષસી વૃત્તિ ઉપર સત્યનો છેવટે વિજ્ય જ થાય છે, પછી સત્યનો ભક્ત ભલેને પ્રહલાદ જેવો આખા રાક્ષસી રાજ્યમાં માત્ર એક બાળક જ હોય. સત્યપક્ષે લઘુમતી નડતી જ નથી. સામાજિક દૃષ્ટિએ આ વાત સ્પષ્ટ જ છે કે હિરણ્યકશિપુ જેવા સર્વ તાકાત જો પળવારમાં એની કલ્પના પણ ન આવે એ રીતે રોળાઈ ગઈ તો ખીચારા આ જગતના હિંસ્ર તાકાત પર મુસ્તાક રહેનારા ક્ષુદ્ર જીવડા શા વિસાતમાં છે? પોતાના જ ઘરના થાંભલામાંથી નીકળી નખથી સાંજને વખતે દેવ, દાનવ, પશુ અને માનવથી જુદું જ એવું નૃસિંહ રૂપ ધરી પોતાના જ ખોળામાં આ રીતે વધ કરશે એની એનો સ્વપ્ન પણ શી ખબર હોય ?

પશુબળ પર ધમંડી બનેલા સામ્રાજ્યવાદીઓ તાજા યુગમાં જ કયાંય રોળાઈ ગયા અને હિંદમૈયાનો લાલ, એ હોસો, મૂઠીભર હાડકાં લઈને અડીખમ એમ ને એમ ઊભો છે. કહેવું જ પડશે નૈતિક બળ જ જીતે છે, આધ્યાત્મિક બળ જ જીતે છે. આકી બધાં બગા થોડો વખત ગમે તેવાં લટકાં ચટકાં લગાવી દે છેવટે તો એ હારે છે, હારે જ છે.  
(વિ. વા. ૧૬-૫-૧૯૪૭)

## નારદ જયંતી અને કૂર્મ જયંતી

ભાગવત પુરાણના છઠ્ઠા સ્કંધના આઠમા અધ્યાયમાં બતાવેલા ચોવીસ અવતારોમાં પંદરમું નામ નારદનું આવે છે અને સોળમું નામ કૂર્મનું આવે છે. \*

જેનામાં સામાન્ય મનુષ્યત્વ કરતાં ઊંચું ત્વ તેનો ભગવાનના અવતારોમાં સમાવેશ જણાય છે. અને આ ગણનામાં ભૂંડ, માછલું કે કાચબાને પણ સહાનુભૂતિપૂર્વક સમાવ્યાં છે એ લાક્ષણિક વિશેષતા છે. નારદ પાત્ર સામાન્ય લોકમાન્યતામાં ઊતરતું છે. જે બન્ને પક્ષને જુદી જુદી રીતે ચકાવીને લગાવી મારે અને પછી કબ્રિયાની મળ લૂંટે તે નારદ. અમારી દૃષ્ટિએ નારદ એ અનોખું પાત્ર છે.

\* જોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલે જે ચોવીસ અવતારોને પ્રમાણ્યા છે. તેમાં આરમ્ભે નંબર કૂર્મનો આવે છે અને નારદનું નામ જ નથી.

[શ્રીમદ્ ભાગવતનો ગુજરાતી અનુવાદ સં. ઝો. જી. પટેલ]

નારદ એટલે જંગમ વિદ્યાપીઠ; અને તે પણ સ્વર્ગ નરક અને પાતાળ એ ત્રિભુવનનું જ્ઞાન આપનાર વિદ્યાપીઠ. એના હાથમાં વાદ્ય અને મુખમાં પ્રભુનું નામ તો પાછું ગૂંજતું જ હોય. તેઓ આખાલવૃદ્ધ સૌના અટપટા પ્રશ્નોના ઊકેલ આપે. ભગવાનના શ્રીમુખની વાતો સંભળાવે અને આગાહીઓ કહી ચેતવી આપે. ભક્તોના પ્રતિનિધિ તરીકે ભગવાન આગળ ફરિયાદો પહોંચાડે અને ભગવાન પાસે પણ પોતાનું ધાર્યું કરાવવા તેમને ફરજ પાડે. આવા શક્તિશાળી છતાં નમ્ર, લોકસંપ્રહી છતાં પ્રસન્ન અને નિલોપ નારદજીની જીવનલીલા ઘણી ઘણી પ્રેરણા આપી જાય છે.

### કૂર્મ જયંતિ

ઈશ્વરના પૌરાણિક અવતારોમાં કૂર્મનું પણ સ્થાન છે. કાચબો પોતાની પીઠ પર પૃથ્વીને ધારણ કરી સેવા આપી રહ્યાનો ઉદ્દેશ્ય લોકમુખે જાણીતો છે. કાચબાની ઉપમા જૈનશાસ્ત્ર અને ગીતામાં આવે છે. કાચબાની પીઠ ખૂબ મજબૂત હોય છે અને અંગ કોમળ હોય છે. કોમળ અંગને પ્રસંગ આવ્યે તે તુરત સંકોરીને પીઠ નીચે લઈ લે છે અને અનેક ભયોથી ઊગરી જાય છે. સાધક માત્ર માટે આ કાચબાના જીવનમાંથી મળતો ઉપદેશ ભારે આશાજનક છે. અન્યાયની સામે લડવું, ન્યાયને સાથ આપવો તેમાં જ ઈશ્વરત્વની પૂર્ણાહૂતિ નથી પણ કંઈક ને કંઈક ઉપકારનું કે જગતને આદર્શ પૂરો પાડવાનું કામ કરવું તેમાં પણ ઈશ્વરત્વ છે એ પણ એમાંથી જણાઈ રહે છે.

કૂર્માવતારમાંથી માનવી એટલો ઓધ લે કે કાચબો એ પણ એક ભગવાનનો અંશાવતાર છે, તેમાં પણ ભાગવત તત્ત્વ હોઈ શકે છે, તે શંકર પાસે નિવાસ પામી શકે છે અને પૃથ્વીને પણ ઉપકારક થઈ શકે છે. કાચબો એ ફેંકી દેવા જેવું કે ખાઈ જવા જેવું પ્રાણી નથી, તેના પ્રત્યે પણ આપણે સહાનુભૂતિભર્યું વલણ રાખવું જોઈએ. જૈન સૂત્રોમાં પણ દેડકા જેવા પ્રાણીને સુદ્ધાં આત્મજ્ઞાન થયાની વાતો આવે છે. 'સર્વભૂત હિતે રત' ની ભાવનાને આવી રીતે જ ખીલવી શકાય.

વિ. તા. ૧૬-૫-૧૯૪૭

# ભક્ત જ્યંતિઓ

## ભક્ત નારદ

“દેવધિઓમાં હું નારદ છું.” એ વાક્ય ગીતામાં આવે છે. પુરાણોના ચોવીસ અવતારોમાં પણ એ નામ છે નારદ એટલે એક રીતે જોતાં નિર્લેપતાની મૂર્તિ. હાસ્ય અને પ્રભુગીત બંને એના વદન પર ફરકતાં જ હોય. સ્વર્ગનાં સુખ, નરકનાં દુઃખ કે મત્યંલોકનાં સુખદુઃખ એમાંનું કશુંય એને અડે નહિ. શરીરમાં જો નારદને ઘટાવીએ તો તે અંતરાત્મા રૂપ ગણાય. પરમાત્મા અને બહિરાત્મા-માયામય જીવ-બંનેની વચ્ચે એને રહેવાનું રહ્યું. અમૃત અને વિષ બંનેને એ જોયા કરે. ન ગર્વ ધરે ન શોક કરે. ખીજી રીતે વળી નારદ એટલે પાયાનો સેવક. આ પાયાનો સેવક લોકશાહી સરકારના મુખ્ય અધિકારી પાસે પણ પહોંચી જાય અને અદનામાં અદના પ્રગ્જનના ઝૂંપડાંમાં પણ પેસી જાય. માત્ર ટપાલીનું જ નહિ પણ સાથે સાથે પ્રરણાદાયકનું કામ પણ કર્યા જ કરે. આજના હિંદને આવા પાયાના સેવકોની સૌથી વધુ જરૂર છે.

## પાર્શ્વનાથ

પાર્શ્વનાથનું નામ ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ છે. તેઓની યાદી સાથે જ એક અતિ સંકટમાં અડોલ રહેનાર યોગીશ્વરનું ચિત્ર ખડું થાય છે. પૂર્વજન્મોના પોતાના સગા ભાઈ છતાં નરરાક્ષસ-જેવા કમઠને નવ નવ જન્મો સુધી સહીને પોતામાંનું આત્મામૃત ચખાડી હૃદયપલટો કરાવનાર આ પુરુષ જૈનોના ત્રેવીસમા તીર્થંકર તરીકે યદ્ય ગયા છે. અવિવાહિતપણે જ પ્રવ્રજ્યા લઈને એમણે જગત સામે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યની સાધના સ્વાભાવિક જ છે એ ઉચ્ચ ખ્યાલ મૂક્યો છે. વિશ્વવાત્સલ્યની સાધનામાં જે બ્રહ્મચર્યની મહત્તા છે, તે વ્રતમાં આ પુરુષનું નામસ્મરણ ખૂબ-ખૂબ ઉપયોગી થાયો!

પાર્શ્વનાથ ઐતિહાસિક વ્યક્તિ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે. એમનું સ્થાન જૈન અને વૈદિક બંને ગ્રંથોમાં છે. જૈન ગ્રંથમાં તેઓને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી ગણાવાય છે. ઉપરાંત પોતાના નવનવ ભવના વૈરી કમઠને પાર્શ્વનાથના યોગે પ્રેમી બનાવ્યાનો પ્રસંગ પણ નોંધાયો છે. હૃદયપલટાના શાસ્ત્રમાં ધીરજ અને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યની સહજતા ઓઘવા માટે પાર્શ્વનાથનું ચિત્ર સમર્થ છે.

## જૈનચાર્ય હેમચંદ્રાચાર્ય

સાહિત્ય અને રાજકારણમાં ગુજરાતને શ્રીમત્ હેમચંદ્રાચાર્ય જે આપ્યું છે, તેથી આજે કોઈ પણ ગુજરાતી ભાગ્યે જ અજાણ હશે. કુમારપાળ પરમશૈવ

(શિવભક્ત) પરમાર્હત (જૈન) બની શકે છે; એ દશ્ય સર્વ ધર્મ સમન્વયની ઝાંખી કરાવે છે. એક જૈનમુનિ શૈવમંદિરમાં જઈ શિવને સદ્ગુણોથી પૂજે છે, તે સર્વ ધર્મ ઉપાસનાનો નમૂનો પૂરો પાડે છે. એક જૈન ત્યાગી રાજદારી રહસ્ય મંત્રણામાં સક્રિય ભાગ લે છે; એ ચિત્ર ધર્મકારણ એવું ઉદાર અને નિર્લેપ છે કે રાજકારણના લેપથી અભગાઈ જતું નથી, એવું વિધાન કરે છે. હેમચંદ્રાચાર્યની જીવનચર્યાના ઉપદ્રા ત્રણ જ પ્રસંગો દષ્ટિસંપન્ન જૈન સાધુઓને આ કાળની પોતાની ફરજનું ભાન કરાવે !

### સંત કબીર

કબીર એટલે ધર્મક્રાન્તિની વિરલ જ્યોત. કેટકેટલી એની શિષ્યાઓ વણવીએ :

(૧) હિંદુ-મુસ્લિમ એકતાના સાડાપાંચસો વર્ષ અગાઉના એ ઉત્તમ પ્રતીક હતા. ગાંધીજીના ગોળીબારથી નીપજેલા મૃત્યુએ કોમવાદનું ઝેર ઉઘાડું તો પાડ્યું પણ હજુ એ કોમવાદનું શય પૂરેપૂરું દફનાવવાનું કામ પત્યું નથી. એ કાર્ય ચાલુ રાખવા સંત કબીરને પગલે પ્રત્યેક ધર્મગુરુ લાગી જાય તો કેવું ઉત્તમ ?

(૨) ગૃહસ્થાશ્રમ સારો કે સંન્યસ્તાશ્રમ ? એને જોવા સારુ એમણે પોતાનું જ જીવન ઉઘાડું મૂકી જગતને નવદર્શન આપ્યું છે, એટલું જ નહિ બલકે ચાદર વણતાં વણતાં આધ્યાત્મિક વિકાસ કેમ થાય તે એમણે જીવીને બતાવ્યું છે. પ્રવૃત્તિઓ બંધનકર્તા નથી. નિવૃત્તિઓ મોક્ષકર્તા નથી, બંધન અને મોક્ષનો આધાર ભાવનામાં છે, હકીકત એમણે સિદ્ધ કરી બતાવી છે.

(૩) ઉચ્ચ કરતાં નીચ ગણી કાઢેલી જ્ઞાતિઓને ધર્મહૂંફની વધુ જરૂર છે અને તેઓ એ હૂંફને ઝીલીને પચાવી પણ વધુ શકે છે.

(૪) ભક્તિ એટલે વેવલાપણું નહિ પણ જગતના જીવમાત્ર પ્રત્યેની પોતાની અર્પણતા. એવું પણ એમણે જીવી બતાવ્યું છે અને કહ્યું : ‘કર સાહિબકી બંદગી ઔર ભૂખે કો કુછ દે.’

(૫) સાકાર-નિરાકાર પૂજનો ભેદ પણ તેમણે તોડ્યો છે. હાલતાચાલતા માનવમાં દેવ જોવાની એમની ભલામણ મહાન અર્થસૂચક છે. માણસ પોતે સાકારી છે પણ એમાં રહેલી ચેતના એ નિરાકારી છે. સાકારી માનવીમાં રહેલાં નિરાકાર ઈશ્વરને શોધી એમાં લીન બનવું એવી સીધીસાદી છતાં રહસ્યભરી કથા કબીર જોવા અનુભવી સંત જ કહી શકે.

## હજરત મહંમદ સાહેબ

મહંમદ સાહેબના જીવનમાંથી અને તેમના પ્રિય ગ્રંથ કુરાને શરીફમાંથી જે વાતો તારવી શકાય છે, તે સમાજજીવનની તાજગી માટે લઘ્ય છે. (૧) કોઈ પણ જાતની ગુલામીમાંથી માનવજાતને મુક્ત કરવી. (૨) સત્ય સિવાય કોઈને પ્રધાનપણું ન આપવું. (૩) સ્ત્રીજાતિને પૂજા દ્વારા જાંચે ઉઠાવવી. (૪) હરામનું અનાજ પેટમાં ન નાખવું. (૫) ધનસંચય ન કરવો અને કરવો પડે તો ત્યાં એનું વ્યાજ ન લેવું. (૬) અધા ધર્મના પેગંબરોને પોતાના પેગંબરો માનવા.

### રમજાન ઈદ

**રમજાન ઈદનો સંદેશો :** રાજાના પવિત્ર તહેવારોમાંથી તરખોળ થઈ ઈદને દિવસે મુસ્લિમ બિરાદરો બહાર આવે છે; ત્યારે તેમને 'ઈદમુબારક'નો સંદેશો આપવાનું સહેજે મન થાય. મને છેલ્લાં વર્ષોથી ઘણીવાર એ સવાલ ભૂટે છે કે મુસ્લિમલીગીનેતાઓની દોરવણીથી મૌલવી સહિત દોરવાઈ ગયેલી મોટાભાગની મુસ્લિમ આમજનતાએ જે કૃત્યો કર્યાં છે, તે કૃત્યોથી ઈસ્લામી જાંચો ગયો કે નીચે પડ્યો ? જવાબ વેદનાભર્યા શબ્દોમાં નિરાશાનો જ સાંપડે છે. ક્યાં એકેશ્વરના તેજ નીચે રહેલી પ્રાણિજાત પ્રત્યેની બિરાદરીનો સંદેશ અને ક્યાં આ લૂંટ, આગ, અત્યાચાર, બળાત્કાર અને ભયંકર વટાવવૃત્તિ. તાજેતરમાં દિલ્હીના આગેવાન મુસ્લિમોએ શ્રી. ઝીણાસાહેબ સામે હીટલરની જેમ કેસ ચલાવવાની રાષ્ટ્રસમૂહના પેટા પંચને જે વિનંતિ કરી છે, તે તેમાંનો રાષ બાદ કરતાં જે એમનું હૃદયદુઃખ છે, તેની કહેવાતા બિનમુસ્લિમો કદર ખૂઝશે અને આ હૃદયદુઃખ માટે હિંદીસંઘના મુસ્લિમો મોમીન સભાના પ્રમુખ શ્રી. અન્સારીની હાકલને આચરી બતાવી છેલ્લાં વર્ષોમાં પોતાની અને પોતાના ભાંડુઓની ભૂલોને સાફ કરી નાંખશે એવી ખાસ અપેક્ષા છે.

ખાપુજીએ પોતાના અલિદાન દ્વારા કોમવાદના ઝેરને ઉઘાડું પાડી દીધું. હવે કહેવાતા મુસ્લિમોએ પાકિસ્તાન તથા હિંદીસંઘની પ્રજાને એ દેખાડી આપવાનું છે કે તેઓ કોમવાદના ઝેરને સમૂળું ઓકી ઠાઠી હિંદીસંઘની વિશ્વ-

વ્યાપી ક્રાંતિમાં પોતાનાં તન, મન અને સાધન સધળું પાથરવા હરપળે તૈયાર છે. કહેવાતા હિંદુઓ પૈકીના જે લોકો બુલેચૂકે-થોડું ઘણું પણ કોમવાદનું ઝેર હિંદના પ્રદેશોમાં ફેલાવે છે તે ઝેરને જડમૂળથી દૂર કરવામાં આજના કહેવાતા મુસ્લિમોએ વધુમાં વધુ કાળો આપવો જ રહ્યો.

### બકરી ઇદ

બકરી ઇદનો દિવસ ગાય કે બકરાં મારીને ઝીબણી કરવાનો નહિ; પણ પોતાની વહાલામાં વહાલી વસ્તુ પણ ઈશ્વરની જ બક્ષીસ છે, ઈશ્વરી ચીજ માનીને જ તેનો ઉપયોગ થઈ શકે, આ જાતની જીવન પ્રેરણા મેળવવાનો આ પર્વ દિવસ છે. મુસ્લિમો પોતાના પાકપયગંબરોની સાચી કુરબાનીનો સંદેશ ઝીલે અને નિર્દોષ પશુઓની કતલનું કૃત્ય ધર્મ કે પવિત્રતાને છોડી દે. પરોપકાર કે ત્યાગદ્વારા કુરબાનીને સાચા અર્થમાં સિદ્ધ કરી ઈસ્લામને શોભાવે. તથા ખોટી રૂઢિમાં ધસડતા રૂઢિચુસ્ત લોકોને સાચે પંથે દોરે !



## નાતાલ

ક્ષમા સિંધુ પ્યારા, ઈસુ ઉર તને વંદન કરું.

દુલ્હારા નેકીના, રહમદિલ મોહમ્મદ રમરું,

અહીં ઈસુ હૃદયને આપણે વંદન કરીએ છીએ. કારણ કે ઈસુ હૃદય, ક્ષમાનું સાગર હતું. ઈસુના પ્રમાણપૂર્વક ઉપદેશને ખાતર, ઈસુ પર ખોદ્ધ વરસાવીને એમનું ઘેર અપમાન કરનાર અને વધસ્તંભે જડી દેનાર પ્રત્યે પણ ઈસુએ ક્રોધ નહોતો કર્યો. જેમ મિત્રને ભેટે તેમ તેઓ મૃત્યુને ભેટયા. (માર્થી પ્ર. ૨૭)

એમનો ખોધ આ જાતનો હતો.

“જે કોઈ પોતાને જાંચો કરશે, તે નીચો કરાશે; અને જે કોઈ પોતાને નીચો કરશે તે જાંચો કરાશે.” (નખતા)

“દરિદ્રીઓ ! તમને ધન્ય છે કેમ કે દેવનું રાજ્ય તમારું છે.” (માર્થી પ્ર. ૫૯)

“સલાહ કરનારાઓને ધન્ય છે, કેમ કે તેઓ દેવના દીકરા કહેવાશે” (સંપ)

ઓ ‘ભાઈઓ ! મારા નામને સારુ તમારો દ્વેષ (લોકો) કરશે પણ અંત સુધી ટકશે તે તારણ પામશે’ (માર્થી ૧૦-૨૨) શરીરને જેઓ મારી નાખે છે, પણ આત્માને મારી નાખી શકતા નથી. તેઓથી ખીઓમાં પણ એના કરતાં આત્મા તથા શરીર એ બન્નેનો નાશ (નરકમાં) જે કરી શકે છે તેનાથી ખીઓ (માર્થી ૧૦-૨૮)

‘નિયમ શાસ્ત્ર [મુસામસીહનું] અથવા પ્રબોધકોની વાતોનો નાશ કરવાને હું આગ્યો છું, એમ ન ધારો. હું નાશ કરવા તો નહિ પણ પૂર્ણ કરવા આગ્યો છું. [માર્થી ૫-૧૭] હૃદય ન કર એમ અગાઉ કહેવાયું છે. હું કહું છું કે જે કોઈ પોતાના ભાઈ પર અમથો ક્રોધ કરે છે, તે અપરાધી કરાવવાના જોખમમાં આવશે [માર્થી ૫-૩૬]

વ્યભિચાર ન કર એમ અગાઉ કહેલું હતું, પણ હું તમને કહું છું કે સ્ત્રી ઉપર જે ખોટી નજર કરે છે, તેણે એટલામાં જ પોતાના મનમાં તેની જોડે વ્યભિચાર કર્યો છે. [માર્થી ૫-૨૭ ૨૮]

‘તારા વેરી ઉપર દ્વેષ કર’ એમ અગાઉ કહેવાયેલું હતું, પણ હું તમોને કહું છું કે તમારા વેરીઓ પર [પણ] પ્રેમ કરો અને જેઓ તમારી પૂઠે લાગે છે તેઓને સારુ પ્રાર્થના કરો. એ માટે કે તમે-આકાશમાંના તમારા આપના દીકરા થાઓ; કારણ કે તે પોતાના સૂરજને ભૂંડ

તથા ભલા પર ડિગાવે છે, તે ન્યાયી તથા અન્યાયી પર વરસાદ વરસાવે છે.'  
[માર્થી ૫-૪૩ થી ૪૫]

ઓ દોંગીઓ ! તમને અફસોસ છે ! કેમકે તમે ધોળેલી કબરના જેવા છો, જે બહારથી શુદ્ધ છે, અંદર હાડકાંથી અશુદ્ધ છે. તેમ તમે પણ માણુસોની આગળ બહારથી ડીક દેખાઓ છો ખરા, પણ માંહે દોંગ તથા ભૂંડાઈએ ભરેલા છો. [માર્થી ૨૩-૨૭-૨૮]

અગાઉના નિયમોમાં કારગતીની છૂટ હતી, પણ હું કહું છું : વ્યભિચારના કારણે સિવાય છૂટાછેડા જે પતિ કરે તે સ્વપત્નીને વ્યભિચારને માગે પ્રેરવાનો ગુનેગાર ઠરે છે. [માર્થી ૫-૩૧-૩૨]

‘તારામાં જે અબવાળું છે, તે અંધકાર ન હોય માટે સાવધાન રહે.’  
[લુક ૧૧-૩૫]

જેની પાસે બે અંગરખાં છે, જેની પાસે એકે નથી તેને એક આપે. જેની પાસે ખાવાનું હોય તે પણ તેમ કરે. [લુક ૩-૧૧]

જ્યારે તું ઘન ધર્મ કરે ત્યારે તારો જમણો હાથ કરે તે ડાબો ન જાણે.  
[માર્થી ૬-૩]

### ઉપદેશસાર

ધર્મના ખોખાને નહિ પણ આત્માને વળગો. સ્વયં સ્વીકારેલી ગરીબાઈમાં પ્રભુદયા જલદી વરસે છે. નમ્રતા રાખો. સાવધાન રહો, પ્રેમ એ પ્રભુ સ્વરૂપ છે. તે શ્રદ્ધા, સહવર્તન અને અપણુતાથી સધાય છે વૈરી પર પણ પ્રેમ કરો, કોઈના વૈરી ન થાઓ. દયા કરો. જન સેવા કરો.

આ ઉપદેશમાં સદાચારની પરાકાષ્ઠા છે અને ધર્મ ક્રાન્તિની પ્રબળ જ્યોતિ છે.

### ઈસુની ઝોળખાણ

ઈસુ ખ્રિસ્ત અથવા જિસસ ક્રાઇસ્ટને નામે તેઓ ઝોળખાય છે. તેઓ યરુસાલેમમાં થયા. એમની માતાનું નામ મરિયમ. પિતાનું નામ યુસુફ. એમના અનુયાયીઓ એમને દેવપુત્ર કહે છે. કુરાનમાં એમનું સન્માન કરાયું છે. ઇસ્લામી-ભાઈઓ તેમને હજરત (નુહ) નૂહા, હજરત ઇબ્રાહીમ અને હજરત મુસા (હ. મુસાને સિનાય પર્વત પર યહોવાહ દેવ પાસેથી જ્ઞાન મળ્યું હતું.) તે પછીના ચોથા પેઠાં પર તરીકે સ્વીકારે છે. ઇસુનું પોતાનું લખાણ નથી. પરંતુ એમના માર્થી, લુક, માર્ક યોહાન આદિ અનુયાયીઓએ કરેલો સંગ્રહ અને ખીજું સાહિત્ય છે. આને બાઇબલનો નવા કરાર તરીકે ઝોળખાવાય છે.



જૂના કરારમાં મુસાનો ઉપદેશ તથા જૂના કાળથી સંપ્રાણેયલા નિયમોનો સમાવેશ છે. એ નિયમોનું—સંશોધન કરાયું છે. માટે ઈસુના ઉપદેશનાં સંગ્રહ અને ઈસુની ચમત્કારિક પ્રશંસાને નવા કરારનું નામ સાંપડેલું છે. જેઓ હજરત ઇબ્રાહીમના પૌત્ર યાકુબના અનુયાયીઓ છે. તેમને ઇસ્લાએલ કહેવાય છે.

યહુદાના અનુયાયીઓ યહૂદી (અથવા યહૂદાહમાં રહેવા પરથી પણ યહુદી) કહેવાય છે. આ બંને પ્રજા જૂના કરારમાં માને છે. જૂના કરારમાં સામાન્ય રીતે સદાચારના નિયમો અને યજ્ઞને લગતી વાતો વિશેષ છે. ખ્રિસ્તીઓના ઘણા સંપ્રદાયો છે છતાં સહુ જૂના કરાર અને નવા કરાર બંનેને માને છે, એટલે આપણે અહીં ‘ઈસુ ઉર’ને વંદન કર્યાં, એમાં આ પ્રમાણેની પરંપરાએ તેઓ બધા આવી જાય છે.

ઈસુએ યજ્ઞ કે સાબ્યાથ દિવસને મહત્ત્વ નથી આપ્યું, પણ જીવન વર્તનને મહત્ત્વ આપ્યું છે. બકરાનાં અને વાછરડાના યજ્ઞને નામે યહુદાહ દેવને અર્પણ કરતાં બલિઓ છોડાવી જીવદ્યાનું એણે અદ્ભુત કાર્ય બજાવ્યું છે, એ વિષે ‘હેબ્રીઓને પત્ર’માં આમ લખેલું છે.

‘ઈસુ બકરાના તથા વાછરડાના રક્તથી નહિ પણ પોતાના જ રક્તથી (માણસોને સારુ) સનાતન ઉદ્ધાર મેળવીને પરમ પવિત્ર સ્થાનમાં એકજ વખત ગયો હતો.’ (૯-૧૨)

‘કેમકે ગોધાઓનું તથા બકરાઓનું રક્ત; પાપો દૂર કરવા સમર્થ નથી.’ (૧૦-૪)

સારી વસ્તુઓ થવાની હતી તેની પ્રતિજ્ઞાયા (જૂના કરાર) નિયમ શાસ્ત્રમાં છે ખરી, પણ તે વસ્તુઓની ખરી પ્રતિમાઓ (ખરો આત્મા) તેઓમાં નહોતી, માટે જે એકના એક યજ્ઞો વર્ષો વર્ષ તેઓ હંમેશ કરતા હતા. તેઓથી ત્યાં આવનારાઓને પરિપૂર્ણ કરવાને (જૂના કરાર ૩૫) નિયમ શાસ્ત્ર કદી સમર્થ નહોતું. જે એમ હોત, તો યજ્ઞ કરવાનું શું બંધન થાત ?’ (૧૦ ૩)

ઈસુના રક્તને નામે દ્વાશ્વારસ આ રીતે લેવાય છે. ઈસુ મહાત્માની પહેલાં તો નિર્દોષ પશુના રક્તથી વસ્ત્રોને પવિત્ર કરાયેલાં મનાતાં.

આ પરથી ઈસુની ભૂત દયા, પ્રેમ, ક્ષમા આદિનો ખ્યાલ આવી રહે છે. યહૂદી અને ઇસ્લાએલ પ્રજાને સાબ્યાથદિન એટલે શનિવારનો મહિમા છે.

ઈસુના અનુયાયીઓ રવિવાર પાળે છે. અને ઇસ્લામીઓ શુક્રવાર પાળે છે.



# સંતબાલ પરિચય પુસ્તિકાઓ

## સંતબાલ પરિચય પુસ્તિકા



મુનિશ્રી સંતબાલજીના  
ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક,  
સામાજિક, નૈતિક, દાન,  
ધર્મ, બ્રહ્મચર્ય, ન્યાય  
શુદ્ધિ, શુદ્ધિ-પ્રયોગ,  
ગાંધીજી, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર,  
ગુરુદેવનાનચંદ્રજી જેવા  
વિવિધ વિષયો ઉપર તૈયાર

થયેલ આ પુસ્તિકાઓ મુનિશ્રીના ચિંતનના અર્ક સમી છે.

મોટા ટાઈપિ, ૩૨ પાન

કિંમત માત્ર બે રૂપિયા

